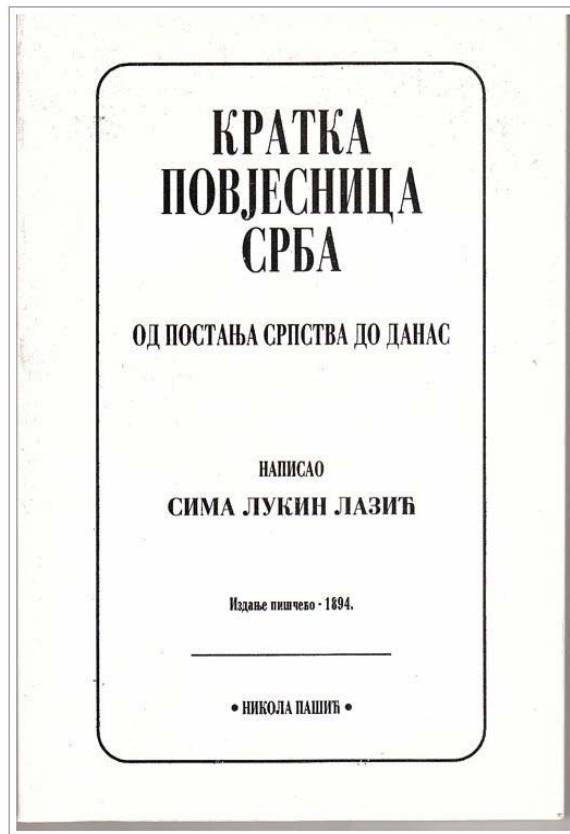

KRATKA POVJESNICA SRBA OD POSTANJA SRPSTVA DO DANAS

Pisac: Sima Lazić Lukin

»Kratka povjesnica Srba od postanja Srpstva do danas« je kratak pregled srpske istorije popularnog karaktera. Isprva je objavljivana tokom 1894. kao serija članaka u zagrebačkom Srbobranu, a kao zasebna knjiga 1895. godine.

- Riječ dvije
- Doba predistorijsko
- Doba odrođavanja
- Doba županisko
- Doba državnog sazrevanja
- Zlatno doba srpsko
- Doba rasula državnog
- Doba stradanja i čeličenja
- Doba svanuća i slobode

Riječ dvije.

Istorija je grčka riječ, a srpski se to kaže povjest ili povjesnica iliti pametarnica — sve je to jedno isto.

Poslije čitanja, pisanja, računanja i očenaša, svakome čovjeku rodoljubu najpreče je znanje: povjesnica roda i naroda njegovog. Čovjek, koji ne zna, a neće da pozna povjesnicu svoga naroda, to je nesvjesno čeljade bez roda i imena, bez ljubavi i ponosa. Takvo čeljade liči na siroče nahodče sa ulice, koje ne zna: ni kako je ni otkuda je došlo na svijet, ni ko mu je bio otac, ded i prađed. Povjesnica narodna, dakle, uči se za to: da poznamo svoj rod i porjeklo svoje; da znamo, ko smo, čiji smo i otkale smo; da znamo, ko su i kakvi su nam bili naši preci, naši stari, pa ili da se ponosimo njima i da se ugledamo na njih, ili da se poučimo njihovom patnjom, pa da se čuvamo, pogriješaka njihovih.

Prošlost je vodilja budućnosti svakome pametnom i razboritom čovjeku, Tako i narod, koji poznaje i ljubi svoju prošlost— svoju povjesnicu — pouzdano ide na susret budućnosti, jer će tako moći da izbjegne one pogriješke, sa kojih je patio u prošlosti. Kad znamo povjesnicu svoga naroda, i duhom smo jači, ne osjećamo se sirotni i samohrani, jer onda znamo, da imamo u svijetu još puno braće svoje, pa čisto osjećamo, kako nad nama vazda stražare veliki dusi slavnih nam predaka i čuvaju nas, da nam u srcu nikad ne ugasne sveti oganj rodoljublja, zajedničkog srodstva i ljubavi bratinske. Tako se čeliči duh- naroda, te postaje silan i nesavladljiv, da mu ne može nauditi ni unutrašnji ni spoljni zlotvor.

Rekao sam i kažem: narodi, makar kako bili silni i veliki, umiru i nestaju, čim izgube svoj ponos: čim zanemare i zaborave svoju prošlost, svoju — narodnu povjesnicu. I, zaista, mnogi silni i slavni narodi, kad zaboraviše na se i na svoju prošlost narodnu, — onda i nestadoše sa lica zemlje, te ih sad ljudi još samo po imenu kazuju.

Pa hoćemo li i mi, Srbije i srpski sine, da prezremo svoj najviši ponos? Hoćemo li i mi nogama da pogazimo hiljadugodišnje muke i tekovine prađedova naših: hoćemo li da zaboravimo srbinjsku prošlost svoju, svoju povjesnicu narodnu, pa da se živi bacimo u nesitu čeljust tuđinštine? Smiju li to da učine potomci Miloša i Marka i svetoga Nemanjića Save? I po koju cijenu, za kakvu razmjenu bismo mi to mogli učiniti — bez goleme štete svoje? Ta na zemlji ovoj prljavoj nema tog dostojanja i nema te slave, koja bi mogla pretegnuti slavu Srbinovu, jer njoj nema ravne pod nebom ovim, pa stoga nam na njoj zavide i braća i nebraća naša.

Ali: kako će Srbin sačuvati i njegovati svoj ponos, svoju povjesnicu narodnu? Sačuvaće je tako, ako je svesrdno prigrli, ako je ljubi svim srcem. A kako će je zavoljeti? Zavoljeće je, ako je upozna. A kako će je poznati, ako je ne proučava, ako je ne uči i ne pamti? I kako će drugi tuđ svijet znati za Srbina, ako Srbin sam za se no za i sam na se zaboravlja ? I po čemu će nas tuđin voljeti i poštovati, ako se mi sami ne volimo i ne poštujemo?

Mudri su bili prađedovi tvoji, Srbije moj, a još mudrije oni rekoše:

Nenano— nepitano; znano —voljeno".

Zagreb, na dan svetog Stefana Milutina, kralja srpskog 1894.

Pisac.

Kratka napomena. U ovoj knjizi narodnoj odbačene su sve književničke zavrslame i petljanije, a brojevi i godine navode se samo onde, gde je najpotrebnije. Gde god piše tačkom skraćeno: god. ili samo g. — to znači godinu. Sve godine prosto naznačene računaju se od Hristova roždestva na ovamo. Ali kad pored broja godine stoje još i ovakve skraćenice:, pr. Hr, — onda to znači godinu prije Hrista. Rimski brojevi: I., II., III. i tako dalje uzeti su kao pridjevi: prvi, drugi, treći i t. d. Na primjer: kralj Uroš I. Nemanjić V. znači Uroša prvog, koji je po redu peti Nemanjić. Skraćenica: itd. znači: i tako dalje. Tuđe i nepoznatije riječi protumačene su uzgređice na istom mjestu pod ovakvom zagradom: ().

DOBA PREDISTORISKO.

Najstarije doba od postanja Srpstva do osvojenja današnjih domovina srpskih

Sav rod ljudski dijeli se na pet raznih rasa ili pasmina iliti sojeva, od kojih je najvažniji i najprosvjećeniji bijeli soj ljudi: soj kavkaski. Kavkaski soj sačinjavaju tri ogromna plemena: arijsko, semitsko i turansko pleme. U arijsko pleme spadaju ova posebna plemenska stabla: Indijanci, Persijanci, Jelini (Grci), Rimljani ili Romani (Talijani, Španjolci, Francuzi i Rumuni), pa Đermani (Nijemci) i Sloveni. (Englezi, Švedi i njihovi srodnici postali su iz mješavine ovih stabala arijskih.) Semitsko pleme u glavnom sačinjavaju: Jevreji (Čivuti) i Arabljani (Arap). U turanskom plemenu najvažniji su danas: Turci i Mađari. Jedni narodi arijskog porjekla zovu se još i po jeziku: indo-evropski narodi. To su oni narodi, koji su nekada govorili jednim zajedničkim jezikom, i kojima je danas Evropa stobina i postojbina, a prakolijevka im je bila Indija, a to je velika zemlja na dalekom jugoistoku u Aziji. Srbi, kao i svi Sloveni, spadaju u veliki bijeli soj indo-evropskih naroda. — u narode najprosvjećenije. Ali, posebno, Srbi su grana slovenskoga stabla, a u to stablo spadaju ovi narodi: Rusi, Česi (s Moravcima), Poljaci, Slovaci, Slovenci, Blgari, Hrvati, Srbi i Lužički Srbi.

Svi su ovi narodi bliski rod i govore srodnim jezikom, a svi se zovu općim imenom: Sloveni. Ali od svih Slovena najstariji su Srbi.

Ime Sribin postalo je u nezapamćeno doba, na mnogo stoljeća prije Hrista. A ime Sloven, kao opće naše ime, usvojeno je tek u dvanaestom stoljeću po Hristu, a prvi put je ono poniklo istom u šestom stoljeću, kad se Srbi izbliže sukobiše sa Đermanima, a to su današnji Nijemci ili Švabe. To je bilo ovako: Sva ona srpska plemena, koja su mogla među sobom da slove (da govore) i da se sporazumjevaju, nazvaše se Sloveni, a sve one tuđince, koji nijesu *slovili* (govorili) srpski, nazvaše Nijemcima, jer oni za Srbe zbilja bijahu nijemi, jer govorahu nerazumljivim jezikom. Ali, sve dotle, svi današnji Sloveni zvahu se jednim općim rođaćkim imenom: Srbi. To jest: kao što su Srbi danas samo jedna grana velikoga stabla slovenskog; tako su onda svi današnji slovenski narodi bili samo ogranci jednoga istog stabla — srpskog.

Riječ Srbi postala je od stare srpske riječi Sorabi, a to će reći: rođaci ili svojaci. Dakle: sva ona plemena, koja među se bijahu rod i govorahu istim jezikom, zvala su se — Sorabi ili Srbi. A u starodavnom indijskom (sanskritskom) jeziku, iz kojega je postao i srpski jezik, i u drugim nekim jezicima, riječ Srb znači čovjeka slobodna, plemenita, uzorita i junačna, koji se vječito bori. No, osim ovoga pravoga

imena, tuđinci nazivlju Srbe još i Racima i Vlasima. Ime Rac, ili Ras, ili Rasijan, ili Raščanin —jedno je isto. To je ime vrlo staro i postalo je još u najdavnije doba, kad se Srpstvo raselilo iz svoje pradomovine Indije. Tada se naši praoci rasiјаše po svijetu, te po tome jedne Srbe nazvaše Rasijani, a stari Grci ih zvahu Sporima, po grčkoj riječi sporadin, što će reći također: rasijani. Kasnije, osobito u doba Nemanjića, to je ime podmlađeno i obnovljeno, pa onda je riječ Ras ili Raščanin značila čovjeka iz Rase ili Raške, a Rasa iliti Raška bila je najglavnija srpska oblast u sred Prave Srbije, gde je danas Novi Pazar i Toplica.

Ime Vlah nešto je mlađe i znači čovjeka tuđinca. To ime čuli su Srbi prvi put na 400 godina prije Hrista od tako zvanih Kelta iliti Vlaha, koji nama nijesu ni rod ni pomozi Bog i koji su davno izumrli. Kasnije Vlah se zvao svaki pastir, pa i težak. A kad su Turci osvojili srpsku državu, onda su se Srbi povukli iz gradova u gore i dubrave, i bavili se samo stočarstvom i zemljoradnjom, te tako se ime Vlah prenijelo na sav srpski narod pod Turcima. Dakle: *Vlah* znači samo zanimanje, a ne narodnost. Vlasima danas mi zovemo samo Rumune (Karavlahe) i njihove rođake Cincare. Ime Rac i Vlah nadjenuto je srpskom narodu u doba naše potištenosti i sužanjstva, a time su nas tuđinci htjeli označiti kao narod bespravan, koji je izgubio slobodu i državu svoju. A danas nam ta imena nadjevaju samo naši dušmani, kad hoće, da nas naruže.

Ali nekoji Srbi i sada se nazivlju još: Crnogorci, Bosanci, Hercegovci, Dalmatinci, Bokelji, Hrvaćani, Ličani, Banovci, Krajišnici, Slavonci, Srijemci, Bačvani, Banaćani, Srbijanci, Šumadinci, Starosrbijanci, Maćedonci itd. Sve su ovo samo pokrajinski nazivi i ne znače ništa drugo, nego samo zemlje i pokrajine one, gde ti Srbli žive. Ali svaki Srbin, ma gde se on rodio i ma gde on živjeo, ostaje Srbin, te Srbin, dokle god govori srpskim jezikom i drži srpske običaje. Isto tako nekoji Srbli nazivlju se i po vjeri: Rišćani, Kršćani, Šokci, Latini, Turci itd. Ovo je zaostalo iz onoga sramnog i ropskog doba, kad su ljudi jedni druge gonili i ubijali zbog vjere i razlikovali se po vjeri. Ali danas bi to bila sramota, besmislica i nečovještvo. Jer danas Srbi ispovjedaju nekoliko raznih vjeroispovjesti, a — *brat je mio koje vjere bio*.

Srba danas ima (bez razlike vjere) oko devet milijuna. Po tome Srbli su brojem veći od Mađara, Rumuna, Grka i svih slovenskih naroda, osim Rusa, a Poljaci su brojem ravni Srbima. Ali nekada Srbalja je bilo mnogo i mnogo više. Još od pamtivijeka, prije neke 3000. godina, Srbi su bili poznati kao silan i neizbrojno velik narod. Nekoji povjesničari nazivaju Srbe *bezgranično razgranjenim i najmnogobrojnijim narodom* u tadanjem svijetu, pa vele: kad bi Srbi među se bili složni — *morao bi im se sav svijet pokoriti*. No kasnije, kad se Srbi neslogom pocjepaše u današnja razna slovenska plemena, opali su brojno. Ali od početka ovoga našeg stoljeća, uprav od oslobođenja Srbije ispod Turaka, Srpstvo opet raste i brojem i snagom tako, da su Srbi danas gotovo dvojinom veći i snažniji, no što bjehu prije 150 godina.

Srbi danas žive: u kraljevini Srbiji, kneževini Crnoj Gori, sjevernoj Arbaniji, Staroj Srbiji, Maćedoniji, Bosni, Hercegovini, Boki Kotorskoj, Dalmaciji, Hrvatskoj (Banija, Lika, Krbava i Primorje), pa u Slavoniji, Srijemu, Baranji, Bačkoj, Banatu i u zapadnom dijelu kneževine Blgarije do rijeke Iskra, a otud na jug preko planine Rila do rijeke Meste i duž Bistrice i Strume u Maćedoniji. Za tim žive Srbi po manjim naseobinama: u Rusiji, Rumuniji, Italiji i u Americi. Osim toga ima 175.000 Lužičkih Srba u Saksonskoj (u njemačkom carstvu). U današnjim svojim domovinama Srbi se stalno nastaniše istom prije 1260 godina, a dotle oni življahu daleko tamo na istoku, sjeveru i jugu.

Prakolijevka Srpstva bila je čak tamo u dalekoj Aziji, u zemlji Indiji. Misli se, da je tu bila i prva Srbija, koja se dijelila u dvije oblasti: Sarbarsku i Panovsku Srbiju. Bog sveti zna, koliko su naši praoci proboravili u toj svojoj pradomovini. Bplo je to vrlo, vrlo davno, u nezapamćena vremena, na hiljade godina prije Hrista. Za poslednjeg svoga boravka u Indiji srpski narod se već bio vrlo namnožio i neprekidno je ratovao sa okolnim crnim i žutim narodima, a uz to bješe nastala u Indiji užasna glad i pomor. Sve ovo nagnalo je naše praoce, da traže oduške u novoj domovini, te valjda s toga nastade tada

[uredi] Prvo cijepanje Srpstva i prva seoba Srba.

Jedan ogranak Srpstva krenu iz Indije prema zapadu i ustavi se oko rijeke Tigra i Eufrata, u zemlji Mezopotamiji (Međurječju), između Perzije, Arabije i Male Azije. Tu Srbi osnovaše Novu Sarbarsku (Srbiju), podigoše mnoge gradove, dadoše im srpska imena i proboraviše tu nekoliko vijekova. Nekoji pisci vele, da su se Srbi tu zatekli još prije neke 4000 godina, u doba zidanja vavilonske kule, pa čak da su je oni i zidali. To se ne zna. Ali se zna, da, tamo i danas imaju razvaline grada Serbice i rijeka Serbica. Ovi Srbi u Novoj Sarbarskoj življahu poglavito vojničkim i pastirskim životom i vječito stajahu na ratnoj nozi protiv okolnih naroda: Siraca, Asiraca, Haldejaca, Midana, Persijanaca, Čivuta, Arabljana, Finičana itd.

No množeći se sve većma i tu im otješnja, te se najzad opet prepoloviše. Manji dio ostade još u Novoj Sarbarskoj, a svi ostali digoše se oružanom rukom, pa pregaziše cijelu Malu Aziju i nagnuše u Afriku, pa poplaviše Egipat (Misir), Libiju i Mavritaniju, i postaviše tamo svoju vlast. Ova srpska najezda izvršena je u tri maha, od prilike, prije neke 3500 godina, i-poznata je u svjetskoj povjesti pod imenom: *provala pastira u Egipat*. U Egiptu, Libiji i Mavritaniji boravljahu ovi Srbi dulje vremena, te se naposljetku jedni pretopiše u tamošnje narode, a ostali se razasuše i predoše u Evropu. Neki se nastaniše u Španjolskoj i južnoj Francuskoj, neki u Italiji, ali većina ih se naseli na Balkanskom Poluostrvu. Oni u Italiji, Španjolskoj i Francuskoj utonuše u latinštini, pa vremenom nekoji od tih Srba dočepaše se i prestola rimskog.

Održaše se samo oni Srbi na Balkanu i jedan njihov ogranak u zapadnim stranama Male Azije. Ovi maloazijski Srbi još prije neke 3087 godina borahu se u slavlom trojanskom ratu protiv Grka kao saveznici Trojanaca. A kad Trojanaci podlegoše Grcima i kad u tome ratu pogibe i srpski kralj, onda ovi Srbi izabraše novog vođa, pa s njime otploviše Egejskim, Jonskim i Jadranskim Morem, te se jedni otiskoše čak iza rijeke Pada u Italiji i tamo zasnovaše novu srpsku naseobinu na onom prostoru, gdje je kasnije carevala Mljetačka Republika ili Venecija. Jer ove Srbe tuđinci nazivahu Venetima, pa s toga i tu srpsku naseobinu prozvaše Venetija = Venecija = Venedig, a mi je zovemo: Mljeci. No još uz put jedni od ovih Srba Veneta zadržali se u današnjoj Crnoj Gori, Boki i Dalmaciji, pa tamo i ostadoše. To bješe prvo i najstarije Srpstvo u tim zemljama. Među tim, oni ostali Srbi na Balkanu razmnožiše se i osiliše tako, da su na skoro pritisli sve zemlje među Dunavom; i Savom i među Jadranskim, Jonskim, Egejskim, Mramornim i Crnim Morem.

Ovi Srbi, južni doseljenici, već bjehu postali starosjedioci balkanski još u doba silnog svjetskog osvajača, Aleksandra Velikog, cara maćedonskog, prije 2240 godina. Neki vele, da je i sam Aleksandar Veliki bio Srbin. Ali to se ne zna. Nego zna se, da su ovi Srbi mnogo ratovali u doba Aleksandrovo, čas kao njegovi saveznici, čas protiv njega. Oni bijahu tako silni, da im je Aleksandar morao dati potpunu slobodu i osobite povlastice, u kojima on Srbe nazivlje.: *najvelikomoćnijim, najčuvenijim, najznamenitijim i najmnogobrojnijim narodom" svojim. Veli se, da je Aleksandar jednom upitao Srbe:*

Koga se najvećma bojite?" —misleći, da se oni njega boje.

A oni mu odgovoriše:

Jedino se bojimo, da se nebo ne bi na nas srušilo!

Tako su bili moćni i siloviti. Eto to i takvo bješe prvo Srpstvo na Balkanu. Ovi južni Srbi zatekoše se tu i u doba Hristovo, ali tada već svi bjehu potpali pod vlast Rimljana. (Rimljani su bili silan osvajački narod grčko-latinskog porijekla, i gospodarili su gotovo svemu svijetu punih 800 godina, a prestonica im bješe Rim. Oni su praoci Talijana.)

Drugi ogranak Srba pođe iz Indije preko srednje Azije i ustavi se izmeđ Kaspijskog i Azovskog Mora, na međama današnje azijske i evropske Rusije. Sad se pokrenuše i oni Srbi, što bjehu zaostali u Novoj Sarbarskoj i po sjevernim obalama Male Azije, pa predoše rijeku Aras i veliku planinu Kavkaz i spojiše se sa onim Srbima kaspijskim. Tu oni osnuju, novu domovinu koju nazvaše Serbanija, te se tamo i dan danas jedan kraj zove: Servanija. Ovi kaspijski Srbi zвахu se Bijeli Srbi, a jedni od njih, koji življahu po brdinama, zвахu se još i Brđani. Oni su imali svoga starješinu, koji se zвахo Gospodin. Gospodin Brđana i Bijelih Srba vladao je nezavisno daleko naokolo i veli se, da je često imao po nekoliko stotina hiljada konjanika. U Serbaniji ostaše ovi Srbi mnogo stoljeća, dok ih ne potisnuše otud novi osvajači.

Treći, poslednji ogranak Srba krenu iz Indije pravce na sjever i uputi se međom velikoga carstva Kitaja ili Kine. (Kitajci iliti Kinezi, što je isto, od uvijek žive u istočnoj Aziji. Oni su danas najveći narod na svijetu, a spadaju u mongolski soј ljudi.) Uz put Srbi se dugo borahu s Kitajcima, te ih ovi jedno vrijeme i podjarmiše. Najzad, oslobodiv se Kitajaca, dođu ovi Srbi u Sibiriju, a to je ogromno velika ruska zemlja u sjevernoj Aziji. Tu oni osnuju novu Srbiju, koja se zвахa Sirbija ili Sirbirija (po prastarom srpskom imenu Sirb), a tek u potonje doba Sirbirija se nazva Sibirija. No Srbi se još ljucki i ne zgrijaše u novoj domovini, a već moradoše zagaziti u novu borbu sa divljim Molgolima. (Mongoli su pomenuti poseban soј ljudi u istočnoj i srednjoj Aziji, a mi ih zovemo Tatari.)

Azijske gatke puno pričaju o tim sirbirskim Srbima. Tako se u gatkama sačuvao spomen o njihovim vladaocima: Banu, Janči, Ranku i Cičanu, koji mnogo puta do noge potukoše Kitajce i Hune, te najzad otrogoše Srbe iz njihova ropstva. Poslije Cičana ili Cičića pominje se srpski car Tanča sa njegovih pet sinova. Priča se, da su Srbi u to doba bili još silniji i mnogobrojniji nego, prije, da su imali preko 100.000 vojnika i da su u njih bili *konji brži od hunskih* a oružje oštrije od hunskog. *Ali po smrti Tančinoj njegovi sinovi razdjeliše svoju državu i tako je oslabiše. Polovina naroda ostade nod najstarijim bratom Caranom, a drugom: polovinom vladahu ostala braća. Po smrti Caranovoj zacari se sin mu Carmin, a za ovim njegov sin Budig. Sa Budigom padnu Srbi opet u ropstvo, te se velik dio naroda srpskog pretopi u Kitajce, Hune i druge narode. (Huci su bili također mongolskog soja, a u taj soј spadaju i njihovi srodnici Hungari iliti Ugri — Madžari — pa i Blgari Gagauzi, praoci današnjih Blgara.)*

Tako se počе i doče prvo cijepanje Srpstva i prva seoba Srba. Misli se, da se to počelo, od prilike, na 3500 godina prije Hrista. A dok su se izvršile ove tri prve seobe Srba moglo je proteći bar hiljadu godina. A za sve ovo vrijeme seobe Srbi žnvljahu u neprekidnom ratovanju sa mnogim i svakojakim narodima. Sama borba ovih sjevernih Srba sa Kitajcima i Hunima trajala je čitav niz stoljeća, a još dulje

je trajala borba i patnja onih južnih Srba. U toj hiljadugodišnjoj seobi i borbi izginuo je silan Sribalj, a i pretopio se u druge narode.

O životu, običajima i vjeri tih prastarih Srba naslućuje se samo toliko: da su bili mnogobošci i da su imali neko vojničko-pastirsko uređenje, ali rascjepkano na plemenske knežine. A baš to je bilo ono, što ih je slabilo te su često podlegali i mnogo slabijem osvajaču. Za to najstariji povjesničar Herodot, i kaže o našim praocima: *Kad bi oni, imali jednog starješinu, ili bar kad bi među se bili složni, bili bi oni najsilniji narod na zemlji. Ali to je u njih nemoguće, te ih baš to čini slabim.* Prastari Srbi bijahu mahom bijele puti, ruse kose i plavih očiju, a vrlo krupna i jaka tjelesna sastava. Jedni su radili, a drugi su vojevali. Oružje im bješe: strijela, mač, koplje, sjekira, praćka i štit. Prastari Srbi spaljivahu svoje mrtve, po indijskom običaju. A priča se, da su se prastare Sripkinje radije žive spaljivale sa svojim pokojnim muževima, nego da ostanu udovice. Prastari Srbi nijesu vjerovali u sudbinu, al su vjerovali, da je duša besmrtna i da je svijet postao od morskog pijeska, koji je Bog iznio sa dna i posuo površinom morskom, te otud je, tobož, postala tvrda zemlja i sav život na njoj.

Prosvjeta u tih prastarih Sribalja kao da ne bješe postidna. Tako neki tvrde, da su Srbi još u indijskom svome kraljevstvu bili *na najvišem vršku sile, prosvjete i svestrane obrazovanosti.* Ali to će biti prećerano. Nego i za sibirske Srbe također se iriča, da su bili *daleko čuveni sa tjelesne sile, a napredovali su i u prosvjeti.* O njihovom caru Tanči veli se, da je izdavao zakone i podizao građevine. U opće o prastarim Sribima misli se, da su imali svoje gradove, spomenike i hramove. A posebno o onim Sribima u Novoj Sarbarskoj pomenuti Herodot (još prije neke 2340 godina) reče: *I ako su u njih mnoga oblasna imena, ipak su im zakoni, jezik i običaji jedni te isti.* A za one Srbe u kaspijskoj Serbaniji priča se, da su u potonje doba *trgovali čak sa Indijom, a od Miđana i Jermena donášali su robu na kamilama. Sa svog bogatstva išli su u zlato odjeveni.*

U glavnom toliko se naslućuje o životu i živovanju toga prastarog, predistorijskog Sripstva. No tako razborit i tako silan narod sripki, koji se *ni izbrojati nije mogao*, mora da je počinio kud i kamo većih i slavnijih djela kroz tolike hiljade godina. Ali u to pradavno doba nije bilo pismenih ljudi, pa niko ništa nije bilježio. Onda nigđe nije bilo pisane povjesnice, pa ni u Srba, a kroz duga i mnoga stoljeća zub vremena satro je i poništio slavna djela naših praotaca, pa i same svete grobove njihove, te sad cijelo to predaleko doba stoji zastrveno tamnom koprenom neizvjesnosti.

DOBA ODROĐAVANJA.

Prelazno doba od vremena predistorijskog do županijskog

Kad su sibirski Srbi opet pali u ropstvo kitajsko i hunsko, počеше ih ovi strašno ugnjetavati i zatirati. Mnogo puta Srbi ustajahu na oružje, ali se potpuno ne oslobodiše, jer bjehu nesložni, te tako nastade

Druga velika seoba i dioba Sripstva.

Kad Huni potisnuše Srbe u posljednjem ustanku, počеше se ovi povlačiti iz sirske Sribije pravce na zapad, Uz put im se pridruži veći dio i onih Orba iz Serbanije, te svi skupa pređu u Evropu. Jedni se

ustave oko rijeke Volge, Dona i Dnjepra u današnjoj evropskoj Rusiji i prostru se čak iznad Iljmenskog Jezera i grada Novgoroda, blizu sadanjeg Petrograda i Kronštata ruskog. Drugi se stane oko rijeke Buga (gornjeg i donjeg) i oko rijeke Visle, Dnjestra, Pruta i Sereta, u kasnijoj Poljskoj, Galiciji i Besarabiji. Treći odmaknu još zapadnije i konačno se nastane u današnjem njemačkom carstvu, oko rijeke Odre i Labe i duž cijelog Baltičkog Mora, a kasnije se pružiše čak i do rijeke Rajne.

Ovo prvo i najranije smještanje i razmještanje sjevernih Srba u sjevernoj Evropi moglo je biti, u srednju ruku, od prilike prije 3000 godina. Jer još prije 2600 godina stari Grci i Rimljani zatekoše ove Srbe na Baltičkom Moru i u veliko trgovahu s njima. Dakle, ovi Srbi još tada bjehu na visokom stupnju prosvjete, pa mora da su se tamo mnogo ranije naselili, jer danaske se pouzdano zna, da Srbi od pamtivijeka stanuju u Evropi.

Nekako u isto doba, kad se ovi sjeverni Srbi naseljavahu u Evropi, dodoše u Evropu i pokojni Jelini, praoci današnjih Grka). Oni dodoše u Evropu s juga, gotovo istim putem, kojim prije njih dodoše oni južni Srbi balkanski. Jelini posjedoše zapadne strane Male Azije, pa odmah se počеше uvlačiti i na Balkansko Poluostrvo u današnju Grčku i Trakiju. Ustupajući mjesta novim gostima, Jelinima, oni južni Srbi počеше se protezati sve dalje na sjever i zapad, te gornjim svojim krilom prevališe Savu i Dunav i naseliše potonju Panoniju i Dakiju. (Panonija je obuhvatala Srijem, Slavoniju i Hrvatsku do Siska, pa onda Međumurje, Baranju i gotovo svu zapadnu Ugarsku zajedno sa Bačkom do Titela na Dunavu i do Zemuna. A Dakija je obuhvatala svu ostalu — istočnu — Ugarsku sa oba Banata, a osim toga još i cijelu današnju kraljevinu Rumuniju čak do Babijih Gora, a to je velika planina koja se sad zove Karpati i leži među Ugarskom, Galicijom i Poljskom.) Vremenom nekoji od ovih Srba iz Panonije i Dakije otisnuše se još sjevernije, te se spojiše sa onim sjevernim Srbima oko Baltičkog Mora.

I tako od onoga rastanka u Indiji tu se sad opet vidješe i sastadoše južni i sjeverni Srbi. Od tada bjehu oni u neprekidnom dodiru i saobraćaju i vladahu ogromnim prostorom zemlje čak od planine Urala, Iljmenskog Jezera i Baltičkog Mora, pa sve širom i uzduž do Jadranskog, Jonskog, Egejskog i Crnog Mora, a pružahu se tad i u Italiju čak do Rima. Na cijelom tome prostoru Srbi življahu i carevahu slobodno i nezavisno sve do keltske najeзде. (Kelti su bili posebna grana indoevropskih naroda. Bili su silni osvajači ali dosta prosvjećeni. Oni su u srpskim zemljama podigli mnoge gradove i tvrđave, pa oni osnovaše i prestonicu današnje kraljevine Srbije, grad Beograd i beogradsku tvrđavu. Kelti su davno izumrli, a poslednji trag im se sačuvao u današnjim Ircima, Biskajcima i u maćedonskih Vlasima, Cincarima.)

Dakle u ovo doba, prije neke 2300 godina, Podunavlje i Posavina bješe stožer i središte Srpstva, baš kao što je i danas. Ali tad se među Srbima pojaviše Kelti, pa pritiskoše najprije Panoniju i Dakiju, a kad se utvrdiše u Beogradu, onda nagnuše preko Save i Dukava, te potlačiše i balkanske srpske zemlje. Srbi do nekle uspješno suzbijahu Kelte, al ne mogoše im odoljeti, jer bjehu suviše pocjepani — ne imadahu još nikakvog državnog jedinstva. Najzad potisnuti keltskom najezdom, mnogi Srbi iz Podunavlja, Posavine, Podravine i Potisja povukoše se na sjevero-istok i pridružiše se onim Srbima iza Babijih Gora, u Poljskoj i Rusiji. Tada se opet stvori jaz, među južnim i sjevernim Srpstvom, te Podunavlje neko vrijeme osta pusto. Ali na skoro (oko 350 god. pr. Hr.), Aleksandar Veliki Maćedonac i njegovi nasljednici, pomoću Srba, potukoše i raščeraše Kelte, a konačno ih dotukoše Rimljani. Vremenom Kelti se pretopiše nešto u Srbe, nešto u druge narode, pa konačno izumriješe. Tada se opet stopiše sjeverni i južni Srbi, te Podunavlje opet postade stožer Srpstva. No ubrzo za Keltima pojaviše se novi osvajači — Rimljani. Rimljani osvojiše sav Balkanski Poluostrv, pa počеше nasrtati i na panonske i dačke srpske zemlje.

Balkanski, panonski i dački Srbi mnogo puta potukoše silne Rimljane, ali najzad moradoše priznati njihovu vlast, te u tome stanju ostaše za dugo.

Među tim, dok se sve ovo događalo sa južnim Srpstvom, dotle se oni sjeverni Srbi već bjehu razmjestili i, učvrstili. Oni Srbi u negdašnjoj Sarmaciji, a u današnjoj Rusiji, Poljskoj i Galiciji osnovaše tamo Veliku Srbiju, koja se zvala još i Bijela Srbija ili Bojka. Oni tamo dalje na zapadu, iza Visle i Odre i oko rijeke Labe, Sale i Mulde osnovaše Polapsku Srbiju, koja se zvala Sorabija i Surbija. Niže njih, u današnjoj Bavarskoj i Češkoj, ostali polapski Srbi osnovaše drugu Bijelu Srbiju, koja se također zvala Bojka po srpskom plemenu Bojki ili Boji. A od te Bojke srpske kasnije, Švabe stвориše svoju Bojoariju (Bavarsku) i Bojemiju (Češku), koju Švabe i danas zovu: Bemen, pa i mi je kad što zovemo Pemska, kao što i Čehe zovemo Pemcima. No više sviju ovih Srba, oni najsjeverniji Srbi duž Baltičkog Mora osnovaše Baltičku Srbiju u Pruskoj, Pomorskoj (Pomeranu), u Meklenburgu i Hanoveru na sjevernim stranama današnje Njemačke. A od tih baltičkih Srba odvoji se veliko pleme Rujanci i naseli se još sjevernije u samom Baltičkom Moru na velikom ostrvu, koje se po njima prozva Rujan, a Švabe ga danas zovu Rigen.

Vremenom Baltički Srbi prodriješe čak u Dansku, pa tamo osnovaše Dansku Srbiju. No u kasnijim ratnim pohodima svojim pružahu se baltički i polapski Srbi i u Švedsku, Holandiju, Belgiju, Englesku, Francusku, pa čak i u Švajcarsku. ali tamo im je svuda brzo trag izginuo.

Svi ovi sjeverni Srbi dijeljahu se u mnoga premnoga plemena. Najglavnija srpska plemena bjehu; Polapski Srbi, Lužički Srbi, Ljutice, Bodrice, Rujanci i Boji iliti Bojki, (Boji življahu i u sarmatskoj i u češkoj, Bojki, pa i danas ima u Malorusa pleme Bojki.) Za sve vrijeme svoga života ovi Srbi življahu odvojeno svaki za se u svoje plemenske državice i malo kad su poslovali zajednički, ali svi držahu jedne običaje i govorahu jednim istim jezikom, tako, da im je, *gotovo svaka riječ jednaka bila*. U prva vremena življahu oni sa svim slobodno i nezavisno, negde pod izbornim, a negde pod nasljednim starješinama svojim. Za Srbe u sarmatskoj Bojki zna se, da su imali nasljedne knezove, a Srbi Rujanci imadahu svoje careve i posebno svoje carstvo na Rujanu. Rujanci bjehu vrlo veliki junaci, te jedno vrijeme i sva ostala plemena srpska priznavahu njihovo prvenstvo i vlast.

Dugo vremena sjeverni Srbi življahu mirno i divno napredovahu u prosvjeti i radinosti. I tek negde u drugom i trećem stoljeću po Hristu dođoše oni u bliži dodir sa Đermanima (Nijemcima). Nijemci se lukavo i lagacko uvukoše među Srbe, pa kako bjehu u svemu mnogo slabiji od Srba, dulje vremena življahu sa Srbima u ljubavi. U toj slozi zateče ih i četvrto stoljeće, kad se poče

Velika seoba naroda.

Tada bješe uzavrio sav svijet. Bješe nastalo užasno komešanje i mješavina mnogih i svakojakih naroda. Jer kao što negda Huni potisnuše sirbirske Srbe, tako sad Kitajci razbiše divlje Hune i pognaše ih širom Azije, te ovi svom silom grunuše u Evropu, istim putem, kojim dođoše i sirbirski Srbi. Prestravljeni hunskom najezdom, Nijemci povukoše sobom dobar dio sjevernih Srba, te s njima zajedno počeše prodirati preko Dunava i Save u Vizantiju. (Vizantija je bila novo-osnovana Istočna Rimska Carevina, kojom vladahu Grci ili Vizantinci, a prestonica im bješe Carigrad.) Oko god. 378. Srbi i, Nijemci, udruženi pod imenom Gota, osvojiše gotovo sav Balkanski Poluostrv. Tada se i ovi i oni raniji sjeverni Srbi doseljenici stopiše sa onim južnim Srbima starosjediocima balkanskim. Vizantija i Rim bjehu tada u najgrđem rasulu, te se Srbi i Nijemci lako učvrstiše na Balkanu i zasnovaše tu kao neku posebnu

državu gotsku. Ali u ovoj gotsko-srpskoj vojsci bješe vrlo malo pravih Nijemaca. Ostali svi bijahu Srbi. Za to, kad Nijemci htjedoše da prisvoje svu vlast, Srbi se udružiše s Grcima, te počеше tući Nijemce, kao što su dotle s Nijemcima tukli Grke.

Dok se ovo zbivalo, Huni nagrnu svom silom, vodeći sobom ostanke kaspijskih i kavkaskih Srba, i uz put skupe pod svoj barjak i mnoge druge Srbe tako, da Srbi sačinjavahu glavnu ubojnu snagu hunsku, a prvi doglavnici huskog vođa bjehu Srbi, među kojima se osobito ističe neki Onogost. Oko god. 449. Srbi i Huna bjehu potpuni gospodari svih zemalja u Podunavlju i Posavini, a jedno krilo ovih Srba spusti se tad i u Dalmaciju. U savezu sa ovim Srbima, Huni pod svojim vođem, strašnim Atilom, grunu na Rim i Vizantiju, pa gotovo satru obe ove carevine. Kasnije Huni sa Srbima prodru do Jedrena (blizu Carigrada), te potuku i raščeraju sa Balkana sve one zaostatke njemačkih Gota. Svi ovi Srbi, koji dođoše s Hunima, ostadoše među svojom braćom na Balkanu, te se kasnije borahu s Grcima protiv Huna. Na brzo po smrti Atilinoj Huni iščeznu kao pljeva na vjetru, pošto su uništili mnoga romanska i njemačka plemena u Evropi. I tako Srbima svanu, te se zasnova

Prva država i prva dinastija srpska na Balkanu.

Čim propadoše Goti i Huni, pojavi se među južnim Srbima velik čovjek po imenu Svevlad. On dođe iz Velike Srbije i vješto upotrebi slabost Vizantije i Rima, pa osnova novu srpsku državu, koja se prostirala preko planine Balkana od Rile do stare Planine, pa preko sjeverne Mačedonije, Stare Srbije i Arbanije duž Jadranskog Mora čak u Istriju do Trsta. Svevlad I. umrije oko god. 530., a nasledi ga najstariji sin Boris, Borilo, Borko ili Borivoj Svevladović. Borivoj uveća srpsku državu od Jadranskog Mora do ušća Save u Dunav. Njega nasljedi najmlađi mu brat Ostrojilo ili Strojilo I., koji prenese svoju prestonicu pod Šar Planinu u Prehvalu. On osvoji mnoge zaostale gradove u jadranskom primorju i po ostrvima i očisti ih od Grka i Latina. On razori i stari grad Epidavr u Dalmaciji, koji je ležao tamo, gdje je sad selo Cavtat. Stanovnici Epidavra, Grci i Latini, bježeći ispred srpske navale, povukoše se nešto sjevernije prema ostrvu Lokrumu i tu udariše temelj novom gradu Raguzi, koji mi zovemo Dubrovnik.

Odmah za Grcima i Latinima nadodoše i Srbi, pa naseliše i utvrdiše grad Dubrovnik koji kasnije postade vrlo silan i slavan sa svog bogatstva i prosvjete. Strojilo podiže i Spljet, Trogir, Krk, Rab i druge gradove, i očisti od tuđinštine sve srpske zemlje od Poljane u Arbaniji čak do stare Vindobone (sadanjeg Beča), te oslobodi i velik dio panonskih srpskih zemalja, zajedno sa Srijemom. Strojilo pogibe kod Skadra god. 552. u boju protiv Grko Rimljana, a nasledi ga sin mu Svevlad II, koji je strašno gonio i zatirao hrišćane, pa i same Srbe.

No još za života Borivojeva i Strojilova, njihov srednji brat, Totilo, po dogovoru s braćom svojom, pređe s mnogom vojskom u Italiju, te poslije mnogih slavni pobjeda osvoji Rim, prinudi ga na plaćanje danka i zadade smrtni udarac negda svesilnom Zapadnom Carstvu Rimskom, Narod u Rimu oduševljeno je dočekao Totilu i pozdravio ga, kao oslobodioca potlačenih robova rimskih. Totilo je i dalje vojštio po Italiji u društvu sa Nijemcima, te po tome neki misle, da je i on bio Nijemac, što nije istina. Sa Totilinim, Srbima i sa Nijemcima ratovahu tad protiv Rima i mnogi drugi Srbi, koji upadahu u Italiju sa dalekog sjevera čak iz Baltičke Srbije, iz pokrajne Vendalije. (Vendalija se nazvala od imena Vend, a tim imenom onda tuđinci nazivahu sve Srbe, ta i danas oni tako zovu našu braću Slovence i Lužičke Srbe.)

Totilo pogibe negde u tim silnim bojevima, a svi njegovi Srbi, kao i oni pridošli sa sjevera, vremenom se polatiniše i sa svim nestadoše. Poslije Svevlada II. vladahu još nekoliko Svevladovići kao: Selimir, Vladan i drugi, o kojima se jedva nešto može naslutiti, ali ništa pouzdano.. Sa poslednjim Svevladovićem izumre ta prva srpska država na Balkanu i Svevladova dinastija (nasljednja loza vladalačka.), koja je Srpstvu dala nekih 11 vladalaca. No za vrijeme ovih događaja na jugu, pojavi se sa sjevera nova napast:

Avarska najezda.

Još za vlade Svevlada II. Svevladovića pojaviše se u Panoniji i Dakiji novi osvajači, divlji Avari ili Obri, narod tursko-mongolskog porijekla. Prodirući iz srednje Azije u Evropu, Avari silom povukoše sobom sav ostatak kaspijskih Srba, a za tim pridružiše im se dobrovoljno i mnogi drugi Srbi iz Velike Srbije, Dakije i Panonije. Pomoću svojih junačkih saveznika Srba, Avari u današnjoj Ugarskoj osnovaše tako zvanu Avariju. Ali u istinu to nije bila avarska država, nego je to bila samo obnova prave i prve Panonske Srbije, koju Srbi sami zasnovaše u međuvremenu između hunske i avarske poplave, od prilike, na prelazu iz petog u šesto stoljeće. Jer u opće Avara pravih bješe vrlo malo (svega oko 200 hiljada duša), a svi ostali stanovnici Avarije bjehu Srbi, sakupljeni sa mnogih strana.

U istom međuvremenu između hunske i avarske najezde zasnovana je i u Dakiji (u današnjem Banatu i Rumuniji i Erdelju) Dačka Srbija, u kojoj još iz ranije boravljahu srpska plemena Spori i Anti, koja dođoše tamo preko Besarabije sa Volge, Dona i Crnoga Mora. (Ime Spori znači Rasijani ili Raščani, a ime Anti znači Graničari.) Ovi Srbi Raščani i Graničari (Spori i Anti) bjehu mnogobrojni i silni. Oni za dugo vladahu nezavisno sve od Babijih Gora (Karpata) čak do Dunava i Crnoga Mora. Kasnije njihove starješine uzeše avarski naziv ban, a svoju zemlju nazvaše Banat - (Banstvo ili Baiovina), te se i danas jedan dio tih zemalja zove Banat. Ovi dački Srbi, namnoživ se odveć, češće upadahu preko Dunava u vizantijske zemlje. Tako još 558. god. prodriješe čak do Carigrada i do Grčke, ali puno ih je zaostalo i u Donjoj Miziji (sadašnjoj Blgariji). Svi se oni tamo stopiše sa onom južnom braćom svojom, a jedni se (god. 527. i 553.) protegnuše i u Dalmaciju, Arbaniju i Bosnu, te tako dopuniše ono ranije Srpstvo tamošnje.

Kad Avari dođoše u Panoniju pozvaše i dačke Srbe da im se pokore. A na to im srpski knez Dobreta otpozdravi ovako: *Niko se nije rodio, niti ga ovo sunce grije, ko bi nas mogao podjarmiti! Mi smo navikli da zapovjedamo drugim narodima, a ne drugi nama. I ovo je naš: zavjet, dokle god bude na svijetu rata i mača!* I, zbilja, Avari ne smjedoše da se ogledaju sa Dobretom, nego se odvrliše drugim putem preko Save na Balkanski Poluostrv, a dački Srbi ostaše slobodni i nezavisni kao i dotle. U to doba Vizantija ratovaše u Aziji sa Persijancima, te se i dačkim Srbima učini zgoda, da se sa svim sjedine sa južnom braćom svojom. Odmah poslije one Dobretine otporuke Avarima, dački Srbi sa 100 hiljada vojske grunu preko Dunava na Vizantiju, popale svu zemlju, osvoje mnoge gradove i tvrđave, prodru čak u dno Grčke i do Carigrada, pa se stane oko Soluna i tu sa onim južnim Srbima osnuju Solunsku Srbiju i počnu vladati slobodno i bezbrižno.

Ali njihovim odlaskom Dačka Srbija bješe oslabila, pa vizantijski car Tiberija iz osвете napujda Avare, te ovi napadnu i opljene Dačku Srbiju, ali je ne pokoriše. Jer iste godine (575.) Avari sa svojim panonskim Srbima okrenuše svu svoju silu preko Save u državu Svevladovića, koja tad bješe već na koncu propasti. Tako dački Srbi opet ostaše slobodni, ali propade Svevladova Srbija. Avari i panonski Srbi prejuriše preko nje i provališe u srce Vizantije. Vizantija tad "bješe na rubu propasti, a Rimljani

dotle već bjehu propali. Jedno vrijeme Srbi se udružili s Grcima protiv Avara, kao što prije toga i Avari pomagahu Grcima protiv Srba. Ali već god. 626. Srbi sa Avarima opsjedaju i tuku Carigrad.

No i prije toga Srbi dopirahu pod zidine carigradske. Tako god. 588. i 589. i 615. nove gomile Srbalja nasrnuše ispreko Dunava preko sadanje Blagarije, Rumelije i Trakije, pa učiniše strašan okršaj po Vizantiji. Tada se od tih ratnika odvojiše dva silna srpska plemena, Milinzi i Jezerci, pa, prodriješe čak u Peloponez (u dnu Grčke), pa tamo za na vijek ostadoše. Tu se oni učvrstiše i osnovaše posebnu Peloponesku Srbiju i vladahu u njoj punih 200 godina sa svim nezavisno. No najzad Grci i njih pokoriše, a vremenom ih sa svim i pogrčiše.

Već u ovo doba, početkom sedmog stoljeća, Srbi bjehu posjeli gotovo sve najglavnije pokrajine na Balkanu. A dok se to događalo u južnom Srpstvu, dotle se u veliko bješe počelo

Odrođavanje sjevernog Srpstva.

koje zahvati najprije baltičke i polapske Srbe. Čim je za Nijemce i Dancu prošla prva opasnost od hunske poplave, odmah oni pomoliše rogove protiv Srba i upinjahu se svom silom, da ih odrode. U tome im mnogo pomože i samo Hrišćanstvo, koje Nijemci doniješe među sjeverne Srbe. Baltički i polapski Srbi ni za živu glavu ne šćedoše da se odreknu stare svoje vjere mnogobožačke, jer novom vjerom (hrišćanskom) njemački popovi ubijahu staru narodnost srpsku, a uz to činjahu nad Srbima i mnoga nečovještva. Iz toga se izrodiše dugi i krvavi ratovi na život i smrt. Silna, srpska plemena Bodrice i Ljutice najvećma se odlikovaše u tim ratovima protiv Danaca, Saksonaca i Franaka. (Danci su ogranak skandinavskih Šveda, a Saksonci su njemačko pleme kao i Franci. Od tih Franaka dobiše svoje ime današnji Francuzi.)

Još u prvom ratu Srbi strašno poraziše Saksonce, a u drugom potukoše i Saksonce i Dancu, pa ubiše i samog kralja danskog. Slavne srpske vojskovođe Zvezdodrag, Bjeloslav i Dervan, potukoše mnogo puta vojsku Franačku, a Dervai osvoji cijelu Saksoniju i Tiringiju i opustoši ih. Tako i Lužički Srbi (Sorabi) održaše mnoge pobjede u bojama protiv Karla Velikog, kralja Franačkog, te samo u jednom boju pade 32.000 Franaka. Bodrički vođa Draško pogibe u boju protiv Danaca, a za tim Bodrice tri puta zastopce razbiše Dancu i osvojiše velik dio njihovih zemalja. Za tim opet u tri bitke potukoše 50.000 franačkih vojnika.

Jednom prilikom Srbi Ljutice pod svojim kraljem Raškom prevališe preko mora i zavojštiše čak na Englesku. Ali tamo bjehu loše sreće, te u povratku iskališe srce nad Švedima, Dancima i Nijemcima. No još lošija sreća navela je ove Srbe, da troše svoju snagu i za račui tuđina, te ih vrlo često vidamo, gdje ratuju s Nijemcima, protiv Danaca, i s Dancima protiv Nijemaca. A sa njemštinom bješe došlo među ove Srbe i đavolja nesloga. I nigdje bratska nesloga nije počinila toliko zala, koliko među tim baltičkim i polapskim Srbima. U tome se osobito odlikovaše, inače junačka i silna plemena, Ljutice i Bodrice, koji vođahu među sobom mnoge krvave ratove, a za to vrijeme Nijemci pustošahu one zemlje srpske, pa najzad ih i saviše pod svoju vlast.

No jedno vrijeme panonskim i polapskim Srbima sinuše ljepši dani. Bilo je to početkom sedmog stoljeća. Tada (od god. 620. do god. 641) javi se među njima velik čovjek, po imenu Samo ili Samko. On oslobodi panonske i polapske Srbe od avarskog i franačkog jarma i sjedini pod svoje žezlo mnoga plemena srpskog imena i jezika. Srce Samove države bješe u Češkoj, ali se ona pružala ozgo čak iz

Saksonske i Bavorske sve do Karpata, a otud sve širom i uzduž preko današnje Češke, Austrije, sjeverne i zapadne Ugarske, pa preko Dunava Dravom i Savom duž cijelog Srijema, Slavonije, Hrvatske, Kranjske, Koruške i Istrije sve do Trsta, a neki vele, da se ova srpska država sastavila i sa balkanskom Srbijom, te se protekla na jugu čak do Egejskog, Jonskog i Jadranskog Mora. To bješe Samkova Srbija, i to je bilo najveće državno jedinstvo srpsko, kakvoga nigda prije ni poslije ne poznaše naša povjesnica."

Ali na brzo po smrti Samkovoju propade i ta država srpska, a Franci potljačiše sve srpske zemlje od baltičkog do Jadranskog Mora, pa prodriješe čak preko Srijema i Fruške Gore. (Franačko ime Srbi izgovarahu: Frugi ili Fruzi, te po tim osvajačkim Fruzima nazva se današnja Fruška Gora.) Poučeni tom nevoljom, najzad se jednom složiše i oni krvni neprijatelji, Ljutice i Bodrice. Njima se pridružiše i Polapski Srbi, pa svi zajedno oko godine 840. digoše ustanak protiv Nijemaca. Nijemci ih savladaše, ali oni se onet podizahu. A kad u jednom ustanku od 844. god. pogibe bodrički vrhovni knez Gostomisalj, tada ostali sitniji knezovi srpski opet priznaše njemačku vlast ali konačno se još ne pokoriše. Tako i god. 927., 929., 937., 940., 944. i 945. ovi Srbi dizahu sve nove i nove ustanke i borahu se očajno na život i smrt.

Mnogo puta ovi Srbi mnogobošci počinise užasan lom od Nijemaca i njihovih popova, koji im silom nametahu hrišćansku vjeru, i s njome i narodnost njemačku. Jednom prilikom Bodrice pod svojim vojvodom Mestivojem opljeniše i spališe i sam grad Hamburg i mnoge krajeve njemačke. A već u godini hiljaditoj: (1000.) polapski Srbi bjehu slobodniji i samostalniji nego prije 200 godina. Pa i kasnije kroz čitava dva stoljeća baltičko-polapski Srbi krvavom mukom čuvahu svoju lijepu slobodu srpsku. U to doba osobito se istakoše na braniku Srpstva bodrički knezovi: Ratibor, Krut i Pribignev, pa sin mu slavni i plemeniti Gočalk, pa Gočalkovi potomci Budivoj, Henrik, Vladimir, Svetopuk (II.) Knut i Svenik. Za tim se istakoše i još dva kneza polapska, Pribislav i Niklot, i rujanski knez Jaromir. Svi se oni lavovski borahu za svoje milo Srpstvo i bjehu se zavjerili: *ili svi do jednog da izginu, ili da se osvete Nijemcima*. Ali Nijemci bjehu udruženi i složni, a srpska plemena razdružena i nesložna. S toga sav otpor njihov i sve muke junačke poruši — nesloga srpska.

Među tim i hrišćanstvo među njima bješe zahvatilo korjena, te pokrštena gospoda, odličnici i vođe narodne, počеше prijanjati i uz tuđinštinu: počеше primati njemački jezik i običaje, a odbaciše sve svoje srpske osobine. Vremenom i dugom navikom ova odrodska zaraza pređe sa srpske gospode i na sam narod, te tako ovo negda nesavladljivo sjeverno Srpstvo svakim danom padaše sunovrat. Već u 12. stoljeću gotovo sa svim nestade toga silnog *urlikajućeg lava*, od koga negda *pogibaše vojska njemačka i drktijaše čitava država rimsko-njemačka* — kako vele sami Nijemci.

Veliko mnoštvo ovih Srbalja izgibe u bezbrojnim bojevima sa Nijemcima i Dancima, ali još veće mnoštvo pretvorilo se u prave Nijemce i baš to su danas najžešći protivnici Slovenstva. No još prije nekih 1200 godina jedan velik ogranak Srba Bodrica, potisnut njemštinom, sađe u Bačku i Banat: pa tu i ostade za na vijek. To su praoci današnjih Srba Bačvana i Banaćana. Ovi Srbi Bodrice podigoše u Bačkoj grad Bodrič (Bodrog), te kasnije po tome gradu prozva se cijela današnja bodrička (bodroška) županija u Ugarskoj. Poslednji baltički Srbi u Pruskoj konačno su ponjemčeni istom prije 200 godina. Ali od polapskih Srba preostade i do danas jedan mali ostatak. To su onih 175 hiljada Lužičkih Srba u Saksonskoj, koji se i dan danji u svojoj Sprevscoj Šumadiji očajno bore za lijepo svoje ime srpsko.

Ali Za to vrijeme već se u veliko bjehu pročula i sva sadanja narodna imena slovenska. Još početkom šestog stoljeća prvo se pojavi ime Slovjen, negde u sjevernoj Rusiji oko Iljenskog Jezera, a kasnije ime

Slovjen pređe i na sve one dačke, panonske i koruške Srbe, koji se danas zovu: Slovaci i Slovenci. U to doba bješe u Velikoj Srbiji jedno gorštačko pleme, koje življaše hrbatom Babijih Gora, te se po tome nazivaše Hrbati, što će reći: Gorani ili planinci. Po njima se i Babije Gore nazvaše Hrbati, a za tim Karpati. Kasnije od tih Srba Gorana postade posebno srpsko pleme Bijeli Hrbati, a to su današnji Hrvati

Za tim se pojavi ime Čeh, pa Moravac. Poljak i Rus, te već u sedmom stoljeću jedni današnji narodi slovenski počinju zasebnu svoju istoriju pod zasebnim, novim imenima narodnim. Ali još i tada dobar dio onih Srba u galičko-poljskoj Bojki sačuva svoje srpsko ime. Polovinom šestog stoljeća jedan ogranak ovih Srba bješe se spustio u Banat, Bačku, Baranju i Trojednicu. Tu oni svi i ostaše, a oni u Trojednici i Baranji osnovaše tada i novu Bijelu Srbiju kojoj bješe središte današnja Slavonija i Srijem. Početkom sedmog stoljeća umrije. vrhovni knez onih Srba u Bojki galičko-poljskoj, a državu mu nasljediše dva sina njegova. A kad u to doba Avari pregaziše srpske zemlje na Balkanu, onda jedan od ove braće sa polovinom naroda ostade u Bojki, a drugi se s drugom polovinom iseli i pođe u pomoć južnim Srbima, koji bjehu zapodjeli novu borbu protiv Avara. Tako nastade:

Poslednja velika seoba Srba sa sjevera na jug

a to se svrši negde od 630. do 636. godine. Ovi Srbi bjehu još nekršteni i dođoše u ove zemlje pod imenom Bijelih Srba i Bijelih Hrvata. Srbi i Hrvati potuku i raščeraju ostanke Avara, pa onda Hrvati posjedoše sjevero-zapadno primorje jadransko i pružiše se do rijeke Une i Kupe, a Srbi zaokružiše Hrvate u polukrug i zauzeše današnju Dalmaciju, Boku, Hercegovinu, Bosnu, Pravu Srbiju, Crnu Goru i sjevernu Albaniju sa pećskom oblasti čak do ispod Šar Planine i Skoplja, te tako se izmiješaše i sastaviše sa onim ranijim južnim Srbima na Balkanu i sa onim Srbima, starosjediocima u Banatu, Bačkoj, Baranji, Srijemu i Slavoniji. Tako Srbi opet dođoše na staro ognjište svoje, otkale ih bjehu potisli Kelti i drugi otimači.

Tako Srbi iznova osvojiše i naseliše današnje domovine svoje, gde borave stalno već 1260 godina, pošto pregaziše gotovo polovinu zemljine površine i proživljaše hiljade godina u najstrašnjoj borbi. Tako je bio dalek i mučan put naših praotaca, dok nam izvojnište ovo malo zemljice, koju i mi već dvanaest i po stoljeća natapamo svojom krvlju i krvavim znojem svojim. Neizmjerni taj put sav je zasut kostima Srbinovim. Grob do groba i grob nad grobom leži na tom predalekom putu i vapije za boljom srećom naroda srpskog. Koliko li slavnih i velikih djela počinije naši praoci za tolike hiljade godina! I koliko li junačkih, muka pretrpjaše oni na tako dalekom putovanju! Sve je to zaronilo groblje jedno nepregledno i zastrlo vječnim zaboravom.

No u brzo poslije ove poslednje velike seobe Srba sa sjevera, dogodi se nov, važan događaj, a to je:

Pojava Blgara u istočnom Srpstvu.

Blgari, koji se zvahu još i Gagauzi (Crni Blgari), narod tursko-tatarskog porijekla, uvukoše se iz Azije u Evropu još u međuvremenu hunske i avarske najezde. S početka Blgari se staniše negde u Velikoj Srbiji i neko vrijeme bjehu podložni Srbima. No vremenom oni spuste u Besarabiju i Dakiju, pa najzad oko god. 679. pređoše i preko Dunava u istočne balkanske zemlje, gde tada življahu oni Srbi Raščani i Graničari (Spori i Anti), koji bjehu podjeljeni u sedam. velikih plemena. Ovi Blgari Gagauzi uvukoše se među dačke i balkanske Srbe kao gosti i ratni saveznici. No vremenom oni priberu oko sebe svu raštrkanu snagu tamošnjih srpskih plemena, pa do pod konac devetog stoljeća učvrste novu jaku državu

oko planine Balkana i nametnu joj svoje ime Blgarija. To zvanično državno ime polagacko je prelazilo na pojedinu srpsku gospodu oko prestola, a sa njih i na sav narod, te tako kroz nekih 300 godina onih svih sedam plemena srpskih neosjetno izgube staro svoje ime srpsko, pa od njih postanu današnji Blgari iliti Bugari. No dotle bješe nestalo i pravih Blgara Gagauza. Jer njih je bilo tako malo, da se i ne zna, kako i kad brže utonuše u tamošnjem Srpstvu. Blgari i nehotice primiše od tamošnjih Srbalja i jezik i narodne običaje i prosvjetu i sve, što narod čini narodom, a Srbima nametnuše samo svoje ime *Blgarin*.

Baš u to doba, kad se dovršivalo odrođavanje i blgarenje jugoistočnog Srpstva — polapskim Srbima svanu nov dan slave i slobode. Slavni kralj Svetopuk oslobodi jarma franačkog ostatke polapskih Srba, koji se tad bjehu prozvali Česi i Moravci, pa osnova veliko Moravsko Carstvo, koje obuhvati svu današnju Češku i Moravsku sa okolnim njemačkim i poljačkim zemljama, a na jug se pruži čak preko Drave do Save i Dunava. Od Moravskog Carstva silno zadrktaše Nijemci i Poljaci, te se iz toga straha izliježe nova opasnost, a to je:

Dolazak Madžara među Srbe.

Stari Madžari zвахu se Hungari iliti Ugri, a bjehu srodnici Huna. Oni dođoše iz Azije u Evropu, bježeći ispred Tatara Pečenjega i vrzmahu se s početka po zapadnoj Rusiji, seleći svoje čerge s jednog mjesta na drugo. Grci prvi pozvaše u pomoć Hungare protiv onih Srba, koji poplaviše i posrbiše gotovo sve grčke zemlje. No Srbi odolješe i Grcima i Hungarimi. A kad Svetopuk umrije onda i Nijemci pozovu u pomoć Hungare protiv Čeha i Moravaca. A Poljaci. i Slovacm, pa i Srbi dački i panonski, bojeći se, da Moravsko Carstvo ne proguta i sve ostale zemlje njihove — s mirom propuste Hungare u Dakiju i Panoniju, pa još im i pomognu protiv Čeha i Moravaca. Tako se slomi i uništi silno Carstvo Moravsko. A do godine (1895. god.) navršuje se ravni hiljadu godina, otkako Hungari dođoše i stalno se nastaniše u ovoj negda čisto srpskoj zemlji koja se po njima prozva Hungarija iliti Ugarska.

Istom negde kasnije, u XIII. stoljeću, Hungari se prozvaše Madžari, ali još za dugo tuđincn nazivahu Ugrima sva narode ugarske, pa i Srbe, Kad Madžari dođoše u Ugarsku, oni tu zatekoše mnoštvo Srba starosjedilaca. Ona šaćica pravih Hungara gubljaše se u tome mnoštvu srpskom, te s toga Madžari za dugo življahu u najljepšoj ljubavi sa Srbima i Srbi zauzimahu prve časti i dostojanja u državi i u vojsci ugarskoj. No vremenom Madžari pretopiše u sebe mnoge i mnoge Srbe i Slovake; pa i Rumune, te tako od ratnih saveznika Madžara postadoše gospodari tih zemalja.

Eto tako se razrodi i odrodi ono negda veliko Srpstvo svesloveneko, kome se ni broja neznađaše. I tako iz onog ostatka prastarih Srbalja, ponikoše novi narodi: Česi, Moravci, Poljaci, Rusi, Slovaci, Slovenci, Hrvati i Blgari. Sa postankom tih novih imena narodnih, nestadoše i ona premnoga stara plemenska imena srpska, a tek za tim (prije nekih sedam stoljeća) sva ova plemena, koja se negda nazivahu općim: rođačkim imenom Srbi, usvojiše novo opće ime: Slozeni. Time se krunisa ovo najubitačnije doba srpske prošlosti, koje zasluđuje da se nazove: doba odrodsko — doba odrođavanja.

Život i običaji starih Srba.

u ovom dobu dosta su odmakli od prastarog doba; No i u ovom: dobu sav život starih Srba osnivao se na porodici, a zemaljska uprava na slobodnom izboru starješina. Više porodica sačinjavahu zadrugu, a više zadruga činjahu pleme. Starješina porodice bješe otac, a glavni starješina zadrugarski biran je ili po starosti ili po sposobnosti. Po godinama najstariji starješina zadrugarski bio je plemenski starješina. On

se zvao rodonačelnik ili starac ili župan, a plemensko zemljište zvalo se plemenština ili župa. Više takvih župa (općina) i plemena birahu velikog župana, koji je u miru bio upravnik, a u ratu vojskovođa. Župan je sazivao zadrugarske starješine u zborove i vijeća. Zbor i vijeće (sabor) bješe najviša vlast u Srba. To je bila narodna samouprava. Na zboru i u vijeću sporazumno su rješavana sva važnija i pitanja mira i rata, a tu su birani i župani i porotnici (sudije) i čelnici (seoske starješine).

Još u najdavnije doba Srbi imadahu porotni sud, a kad se sudilo ženskinju, sudili su ženski porotnici.) Plemstva (nemeša) u starih Srba nije bilo. Svi članovi srpskog naroda, i muški i ženski, bjehu sa svim ravnopravni, a ropstvu i nevoljništvu u opće ne bješe u njih ni traga. Svi su oni od prvog do posljednjeg uživali potpunu slobodu i jednakost. Zadruga je izrađivala sve svoje potrebe, a imanje zadrugarsko niko nije mogao ni prisvojiti ni prodati ni pokloniti, nego je ono bilo opće dobro.

S toga u starih Srba ne bješe beskućnika i sirotinje. Svi su radili, pa svima bješe dobro. Nekoje veće poslove radilo je cijelo selo zajednički, te tako postadoše: mobe, pozajmice, spregovi, sumjet ili supon, bačijanje itd., što se mjestimice do danas održalo. Srbi se od pamtpvjeka odlikovaše velikim junaštvom i vanrednom ljubavlju prema svome rodu i porodici. Otuda ona mnoga krvna srodstva i krvne osvete. Srbi također vrlo poštovahu svoje starije i svoje mrtve, te se bojahu roditeljske kletve, a mrtvima davahu daće i zadušnice (podušja). Brak je u Srba bio najveća svetinja. U starih Srba žena se zvala vladika (vladičica) i stupanica (stub kućni). Srbi od uvijek bjehu društveni i veseli, te otud postadoše: pobratimstva, posestrimstva, sijela, prela i posjela. Srbi se vazda odlikovaše lakim učenjem tuđih jezika i velikim gostoljubljem prema tuđincu, te i to bješe jedan uzrok, što se mnogi Srbi pretopiše u tuđince.

Vjera u starih Srba.

bješe mnogobožačka — idolopoklonička. Triglav im bješe—bog nad bogovima; Perun— bog gromovnik; Svarog — bog neba; Stribog —bog vjetra; Dajbog ili Bjelobog — bog svega dobra; Crnobog —bog svega zla; Radgost — bog gostoljublja; Koledo — bog sunca i svjetlosti; Davor — bog rata; Usud— bog sudbine; Prov bog pravde; Svetovid — bog četiri godišnja vremena: Dodol — bog kiše; Lada — boginja ljepote i ljubavi; Ljelja — boginja družbe; Živa boginja života; Morana ili Mora boginja smrti.

Srbi vjerovahu još i u vile: zagorkinje, brodarice i vidarice, pa u zmajeve, divove, vještice, vampire, vjedogonje, more, vukodlake, zduhe i druge izmišljotine. Osim toga svaki srpski dom imao je posebnog svoga kućnjeg, domaćeg boga. Svima ovim bogovima prinošene su žrtve krvne i beskrvne — životinjske i biljne. Svećenici, koji prinašahu žrtve zvahu se žrecovi. Sam obred prinašanja krvne žrtve (klanje životinja) zvao se koljivo. Pa s toga se i danas zove *koljivo* ono zgotovljeno slatko žito, koje se prinosi na krsno ime i zadušnice, jer i to je žrtva, ali beskrvna.

Sve do pod konac ovoga doba svi Srbi bjehu još mnogobošci, osim onih južnih starosjedilaca u Solunskoj Srbiji, Mačedoniji, Arbaniji, Crnoj Gori, Boki i Dalmaciji. Ovi jugozapadnji Srbi primiše vjeru neki još od prvih apostola Hristovih, svetog Pavla, Sple, Timotija, Andrije, Luke i Tadije, a ostali od apostolovih učenika. Primajući krst i jevanđelje, Srbi mjesto svoga starog mnogobožačkog domaćeg boga uzimahu za kućnjeg zaštitnika onoga sveca hršćanskog, u koji dan su primili Hrišćanstvo i slavljahu taj dan svake godine, a to je krsno ime Srbinovo ili slava ili svetô. Krsno ime samo Srbi slave i niko drugi, pa za to se i kaže: *Gđe je slava — tu je Srbin.*

Prosvjeta.

ovih starih Srba bješe nadmašila mnogo okolne narode. Kad drugi evropski narodi još življahu skitničkim i lovačkim životom, Srbi već bjehu pronašli plug i ralo i već su upotrebljavali srp, kosu, motiku, čekić i druge alatke. Još od najdavnijeg doba Srbi se zanimahu zemljoradnjom, stočarstvom, ribolovom, i.čelarstvom, rudarstvom, građevinarstvom, svakovrsnim zanatima, trgovinom i brodarstvom. Imali su svojih radionica i ljevaonica; gđe su izrađivali svakovrsne stvari od gline, stakla, olova, željeza, médi (bakra), srebra i zlata.

Posebno kod baltičkih Srba prosvjeta, trgovina i radinost još prije Hrista bješe dostigla toliki stupanj, da joj se divljahu svi okolni narodi i pošiljahu svoje sinove u srpsku zemlju, da se tamo uče nauci, vještinama i zanatima. Baltički i polapski Srbi obradiše i oplodiše svu zemlju današnjeg njemačkog carstva i podigoše tamo mnoge velike i bogate gradove. Pa i oni južni Srbi starosjedioci još u doba Hristovo bjehu razvili znatnu trgovinu i obrt po Istočnom Carstvu Rimskom. A veli se, da su stari Srbi i narodnim pjesništvom, glazbom (muzikom) i plesom (igrankom) bili nadmašili gotovo sve tadašnje narode u Evropi.

No još u prastaro doba, davno prije Hrista, Srbi imadahu svoje vlastite zakone i svoje pravo na daskama pisano. Jer još tada oni imadahu svoje runsko pismo, neke crte i reze, iz kojih se poslije razvi glagolica. Pa po tome mora da su imali i neku pisanu književnost, koja je valjda ispropadala Bog zna gđe u onoj strašnoj vratolomiji. Ali za to nam se živo sačuvala nepisana, usmena književnost starih Srbalja. Jer još u to davno doba Srbi se, poslije rada i bojeva, sastajahu na sijelima i prelima, pa tu uz gusle opjevahu svoja djela pričahu svoje doživljaje i zapodjevahu oštroumne doskočice, te tako postadoše one divne narodne pjesme i priče srpske i one mudre poslovice, zagonetke i doskočice — ti silni i besmrtni svjedoci velikoga i bistrog uma Srbinovog. Od usta do usta sačuva se ta stara književnost sve do naših dana, pa danaske se toj nepismenoj književnosti srpskoj, duboko klanja sav pismen i učen svijet. I ima se čemu pokloniti!

DOBA ŽUPANISKO. Od seobe iz Bojke do Samuilova Carstva

U doba one posljednje seobe Srba sa sjevera Samko već bješe osnovao svoju polapsko-panonsku Srbiju i protekao joj međe do južnih zemalja srpskih. S toga se misli, da je Samko tada poslao jednoga svoga sina na susret Bijelim Srbima i Hrvatima i da je taj Samkov sin među tim novodoseljenim Srbima osnovao novu državu i spojio je sa očevom, te se tako Samkova Srbija protekla do Jadranskog, Jonskog i Egejskog Mora. No to je vrlo neizvjesno. Ali nešto kasnije, oko 675., izvjesno se zna i pominje *svetc car David solunski v carjeh Budimir srpski*", kojega srpska pravoslavna crkva u Staroj Srbiji i danas slavi pod tim imenom.

Veli se, da je taj Budimir razdjelio svoje carstvo na mnoga županstva, banovine i knežine, od kojih najglavnije bjehu: Solunska ili Donja Srbija — južna Mačedonija do rijeke Meste; Braničevo i Timočani — zemlje s obe strane Dunava i Timoka do Kolubare; Posavlje ili Mačva — od Kolubare do preko

Drine i Save, sa jednim dijelom Srijema i Bosne; Epirsko-arbanska ili Dračka Srbija — zapadna Maćedonija, sa dijelom Epira i južne Arbanije do Drača; Gornja Dalmacija ili Duklja ili Prehvala ili Zeta — današnja Crna Gora sa sjevernom Arbanijom i Bokom Kotorskom; Hum ili Zahumlje—današnja Hercegovina; Travunija ili Trebinje i Konavlje — primorska oblast između Boke i Dubrovnika, sa okolinom grada Trebinja; Neretva ili Poganija — primorska oblast oko rijeke Neretve; Donja Dalmacija ili Bijela Hrvatska — zahvatala je isprva svu zemlju sjeverno od dalmatinske rijeke Cetine duž mora do u Istriju; Bosna ili Rama — sačinjavala je jednu nerazdvojnu oblast sa Pravom Srbijom; Prava Srbija ili Raška — prostirala se u sred ovih srpskih zemalja oko Kosova, do rijeke Ibra i Morave. Prava Srbija zvala se još i Zagorje, a pod Zagorje spadala je s početka sva Raška, Bosna, Mačva i Srijem sa istočnom Slavonijom do Osjeka.

Tako se prostirahu srpske zemlje u sedmom stoljeću. U svima tim pokrajinama Budimir postavi svoje velikaše (vlastelu), koji mu bjehu potčinjeni i zvali se: banovi, župani, knezovi i t.d. Tako u Bosni i Bijeloj Hrvatskoj upravljahu banovi, koji za dugo bjehu podvlašćeni srpskom vladaocu. U ovome poslu mnogo pomože Budimiru pojava islama (muhamedovske vjere). U to doba islam se naglo širio iz Arabije u maloazijske grčke zemlje. Imajući pune ruke posla na istoku, Vizantija nije mogla da odolje Srbima, te se ovi bez velike muke smjestiše i učvrstiše.

Kako su vladali ovi vladaoci srpski, i da li su što zavisili od grčkih careva — ne zna se. Pa ne zna se ni ko je vladao poslije Budimira. U opće ovo je doba zapleteno življete— najzamršenije doba u srpskoj povjesnici. Nema ni dva pisca, koji bi se u tome slagali. Tek zna se, da je srce tadanje vlasti srpske na skoro bilo preneseno u zapadne strane oko današnje Crne Gore i Hercegovine, gde od vjeka bješe jezgra najovijanijeg Srpstva. Za ranijeg vremena u ovom dobu pominju se tamo ovi vladaoci srpski: Selimir, Vladin, Ratimir, Vojislav, I. i Višeslav, knez trebinjski. Višeslav bješe potomak onoga srpskoga kneza, koji dovede Srbe iz Bojke, a s njim se iznova počeo nova srpska vladalačka loza:

Dinastija Višeslavljevića.

Višeslava nasledi sin mu Radoslav I., a ovoga opet njegov sin Prosigoj. Za doba ovih vladadaca i Blgari se već bjehu učvrstili na Balkanu, te svaki čas ratovahu sa Vizantijom, ali sa Srbijom još življahu u ljubavi. No već početkom IX. stoljeća Blgari podvlaste Srbe Timoćane i Braničevce, a Franci pokore one Srbe u Posavini i Srijemu. Ali god. 813. odmetnu se od Blgara Braničevci i Timoćani i pridruže se posavskom srpskom knezu Ljudevitu, koji diže ustanak protiv Franaka god. 819. Borba je trajala pune tri godine i onda Franci, savladaše taj ustanak. Ljudevit morade bježati iz zemlje, a Timoćani i Braničevci staviše se pod Franačku zaštitu. Ali god. 827. blgarski vladalac Presijam iznova udari na Franke i osvoji donji Banat i Srijem, pa onda udari i na Pravu Srbiju. Dotle bješe umro Prosigoj, a nasljedio ga sin mu

Vlastimir.

Poslije krvavog trogodišnjeg rata, Vlastimir slavno potuče i odbi Blgare. To bješe prvi rat Srbije sa Blgarijom, koji se za tim mnogo puta ponavljao. Tada življaše i trebinjski župan Bijela ili Bjeluš Pavlimir, koji bješe potčinjen Vlastimiru. Ali Vlastimir uda svoju šćer za Bjeluševa sina Krajinu, a Bjeluša načini nezavisnim knezom.

U doba Vlastimirovo i Srbi Neretljani pod svojim knezom Druškom ili Družakom vodiše nekoliko ratove; sa Mljetačkom Republikom i prisiliše Mljetke na mir. A kad umrije Družak, Mljeci opet udariše na Družakova sina Ljudislava, no Ljudislav ih potuče i odbi. U isto doba (oko god. 840.) i Arapi (Saraceni). Opsjedoše primorske gradove Budvu, Rose i Kotor, i držaše ih u opsadi 15 mjeseci. Najzad Arapi se prođu zaludne muke i odu u Italiju. Porušenu Budvu i Rose zauzmu opet Srbi, a Grcima osta samo Kotor i Dubrovnik.

Vlastimira nasljediše tri njegova sina: Mutimir, Strojimir i Gojnik. Oni vladahu zajednički pod starješinstvom Mutimirovim. Za njihove vlade blgarski han Boris preote nekoje jugoistočne zemlje srpske, a za tim god. 863. udari i na Pravu Srbiju. Ali Srbi tako potuku Blgare, da su zarobili Borisova sina Vladimira i 12 velikih boljara blgarskih. No u brzo po tom nastade među Vlastimirovim sinovima razdor i otmica oko vlasti, te jedni druge proganjahu. Mutimir raščera svoju braću i sinovce i uze svu vlast u svoje ruke. Za doba Mutimirova Neretljani se zavade sa Vizantijom, te grčki car, silni Vasilije I. Mačedonac pošlje na njih veliku vojsku. Čim se grčka vojska pojavila, priznadoše grčku vlast svi dalmatinski gradovi i ostrva — osim Neretljana. S toga se grčka vojska okrenu na usamljene Neretljane, pa opljeni i razori zemlju njihovu.

Da ne bi prošli kao Neretljani, i ostali Srbi priznaše vrhovnu vlast grčkoga cara, ali u svemu drugom ostaše potpuno slobodni. Tada Grci izravnaše i ranije raspre srpske sa Dubrovnikom, te se Dubrovnik obveza da plaća danak srpskim knezovima u Humu i Trebinju. Za života Mutimirova i Mljeci silno nasrtahu na Neretljane. Ali u drugom sukobu (18. septembra 887.) Neretljani razbiše mletačku vojsku i na moru i na suhu tako strašno, da su pogubili i samog Kandijana, dužda mletačkog. (Dužd je bio predsjednik, glava Republike Mljetačke.)

God. 891. umrije Mutimir, a nasljediše ga tri sina: Pribislav, Bran i Stevan, koji vladahu zajednički godinu dana. A tada se vrati iz progonstva Mutimirov sinovac, Gojnikov sin,

Petar Gojniković.

On raščera sve svoje stričeviče i ote im presto, pa mudro i ozbiljno preduze; da ujedini sve srpske oblasti u jedno kraljevstvo. Petar pridruži Pravoj Srbiji Neretvu, ali kad pođe dalje, onda se nezavisni humski knez, Mihailo Višević, poboja za svoju vlast, te se udruži s blgarskim carem Simeunom protiv Petra Gojnikovića. Petar dočeka Blgare i suzbi ih nazad. Ali najzad Blgari lažnom zakletvom i kumstvom prevare i domame Petra u svoj stan, te ga zarobe, pa tamo on i umrije. Tako i ovaj pokušaj za srpsko ujedinjenje propade sa vlastoljublja Mihaila Viševića. Za to doba (oko god. 895.) i Mađžari se ugnjezdiše u Ugarskoj. Na mjesto Petrovo posadiše Blgari Branova sina, Pavla Branovića. No na skoro i njega svrže bratić mu, Pribisavljev sin Zarija Pribisavljević. Zarija s početka priznavaše vrhovnu vlast blgarskog cara Simeuna, no kasnije on zbacì tu vlast. S toga Simeun pošlje na njega veliku vojsku.

Zarija dočeka blgarsku vojsku, potuče je strašno, pohvata joj vojvode, odsječe im glave i posla u Carigrad, gdje se tad Simeun bavio. Na to Simeun posla na Zariju još jaču vojsku. A prije po što će se vojske sukobiti, Blgari na *poštenu riječ* primamiše sve srpske starješine, pa ih uhvate i okuju, a s njima dopade ropstva i Časlav Klonimirović, unuk Strojimirov, a praunuk slavnog Vlastimira, Tako Zarija osta osamljen i morade, prebjeći u Bijelu Hrvatsku, a s njime pređe u Hrvatsku mnoštvo Srba iz Prave Srbije, koji se naseliše po Lici i Dalmaciji oko Velebita i Dinare planine čak do Istrije, Kranjske i Drave, pa tu za na vijek i ostadoše.

To bješe god. 924 i to je bila prva seoba Srba sa juga na sjever, a tom seobom udvojilo se prastaro Srpstvo u Trojednici. Srbija tad osta pusta i Blgari je bez boja osvojiše. Tom nesrećom koristiše se samoživi velikaši srpski, pa razvukoše i one ostatke srpske države. Tada i ban Bijele Hrvatske, Tomislav, sa svim otrže Hrvate od Srbije i stvori nezavisnu državu Hrvatsku. No blgari osvojiše samo Zagorsku Srbiju, a sva humska, trebinjska i zetska oblast sa cijelim primorjem ostade slobodna u rukama Mihaila Viševića, koji je pune tri godine suzbijao i tukao Blgare i prinudio ih na mir. Višević se kasnije još većma osilio, osobito na moru, pa god. 926. pređe čak u Italiju i tamo osvoji grad Sinopat. Za ovog doba knezovao je u Trebinjskoj i unuk Bijele Pavlimira, sin onoga Krajine Pavlimirovića, Hvalimir, i ovoga sin Tuđemir.

Kad pogibe blgarski car Simeun, tada se i

Časlav Klonimirović

oslobodi ropstva, pa uskoči u Srbiju god. 931., prikupi narod, diže ustanak i proglasi se za cara, te satire i procera sve Blgare. Za tim Časlav velikim trudom i mudrošću sjedini veći dio zemalja srpskih, pa povrati Srbiji i Srijem sa dijelom Slavonije. To bješe nova Gornja ili Časlavljeva Srbija. Za Časlavljeve Srbe arapski pisci vele: *Ovaj je narod veoma strašan svojim neprijateljima iz mnogih uzroka a i s toga, što blizu njega nema države, kojoj bi se pokoravao.* Časlavljevu vlast priznaše i Neretljani i pod njegovom vladom postadoše oni gospodari na cijelom Jadranskom Moru. Godine 948. Mljeci dva put udariše na Neretljane, ali ih ovi oba puta satrše, te se Mljetačka Republika obveza da plaća Neretljanima godišnji danak. Časlav je mudro vladao 30 godina (od 931. do 960.). No godine 960. Madžari provale preko Srijema u Bosnu. Časlav razbi Madžare u Bosni, pa pojuri za njima i u Srijem, ali tamo i pogibe. Sa Časlavom izumrije neposredna vladalačka loza Višeslavljevića, a tim se završi i ovo županisko .doba.

U ovom dobu Vlastimir i Časlav bjehu najznamenitiji kraljevi srpski. Po smrti Časlavljevoj srpska država pođe sunovrat. Istočne oblasti prisvojiše Grci, a grčkim spletkama zavađena vlastela srpska razdrobi onaj ostatak Časlavljeve Srbije na još sitnije dijelove, no što bjehu dotle. Tada se i Bosna prvi put ocjepi od Srbije i posta samostalna banovina, a još prije toga bješe postalo posebno Banstvo Ličko-Krbavsko. Tada i ban Tomislav odvoji Hrvate od Srba, pa taj rascjep i dan danji ljuto osjećaju Srbi, a još grđe Hrvati.

Život i običaji Srba

u ovom dobu u glavnom nijesu izmijenjeni. Zadruga, narodna samouprava i plemenska nezavisnost još bješe temelj svega narodnog života. Ali sa Vlastimirom, Petrom Gojnikovićem i Časlavom javlja se i nova težnja za osnivanjem državnog jedinstva i nasljednje kraljevske vlasti. No i ako se nekoji od ovih vladalaca samovlastno nazivahu kraljevi, pa i carevi, ipak njihova vlast nad ostalim sitnijim starješinama bješe vrlo slaba. Srbi i dalje življahu svojim zadrugarskim životom podvojeni i slobodni, a plemenski župani i dalje vladahu nezavisno od velikih župana i kraljeva, pa za to se ovo doba i zove: županisko doba.

Imovno stanje Srba

u ovome prevrtljivom dobu bješe znatno opalo, zbog neprekidnih spoljnih i unutrašnjih ratova i trvenja. Istina, Srbi još bjehu bogati stadima domaće i tovarne stoke i svakim izobiljem, koje je bilo potrebno

zadružnom životu. Domaća proizvodnja još je cvjetala, ali kakvom višom radinošću i trgovinom mogu se pohvaliti samo Srbi Neretljani. Oni imadahu mnoge brodove i tako jaku mornaricu, da su za dugo bili potpuni gospodari Jadranskog Mora i trgovali su u veliko na sve strane.

Prosvjeta

srpska za ovoga doba bješe znatno preinačena u hrišćanskom duhu. Još prije nekih hiljadu godina javiše se među Srbima veliki prosvjetitelji, dva sveta brata: Ćiril i Metodije. Oni bjehu rodom iz Solunske Srbije, a misli se, da su i porjeklom bili Srbi. Sveti Ćirilo-preinači staro srpsko pismo glagolicu i stvori novo pismo ćirilicu, a to su ova pismena, kojima su pisane crkvene knjige pravoslavne. (Tek prije 200 godina ruski car Petar Veliki preinači Ćirilova pismena i načini građansku ćirilicu, koju prije 60 godina opet dotjera slavni Srbin, Vuk Karadžić. To je ova ćirilica, kojom je pisana ova knjiga, a to je do sad najsavršenije pismo u cijelom svijetu.) Ćiril i Metodije prevedoše ćirilicom Sveto Pismo na stari srpski jezik, i počеше propovjedati pravoslavnu jevanđelsku nauku po zemljama srpskim. Za tim Metodije i mnogi njegovi učenici nastaniše taj raj, u Moravskom Carstvu i među panonskim Srbima, a kasnije i u Blgariji.

Već na svršetku IX. stoleća sve srpske crkve imadahu svoje ćirilske knjige na srpskom jeziku. I kad u to doba dođoše među Srbe Mađžari, panonski Srbi bjehu kud i kamo prosvjećeniji od Mađžara, u kojih i sam jezik bješe tako siromašan, da su morali pozajmiti mnoge i mnoge srpske riječi. S toga Mađžari prime od Srba državno uređenje i pismenost, pa i samu ćirilicu, te ćirilica isprva bješe, državno pismo u Ugarskoj. U ovome dobu ispropadala je i sva stara književnost srpska, koja je morala biti znatna. Jer grčki i latinski svećenici unoseći među mnogobožačke Srbe Hrišćanstvo, nemilice spaljivahu sve što bi Srbe podsjećalo na doba mnogobožačko.

Vjera

u tadanjih Srba bješe, s početka dvojaka: hrišćanska i poganička (mnogobožačka). A pod izmak ovoga doba dođe iz Blgarije i nova hrišćanska jeres: Bogumilstvo. (Bogumilstvo bješe nešto slično današnjem otpadništvu Nazarenstvu, ali pametnije i poštenije od Nazarenstva. Bogumili se zvahu još i Patareni, Babuni, Pavličani i Kristijani)

No još za Vlastimirove vlade krstiše se gotovo svi oni nekršteni Srbi i Hrvati doseljenici. Za tim sv. Ćiril i Metodije pokrstiše i onaj ostatak nekrštenih Srba — osim Neretljana. Neretljani se kasnije krstiše, a konačno ih, dokrsti istom sveti Sava. Nemaljić. U Mutimirovo doba Hrišćanstvo bješe i službeno priznato kao državna vjera u svima državicama srpskim. Srbi i Hrvati primahu vjeru i od rimskih i od carigradskih svećenika. Ali tada se zapadna (rimska) crkva još ne bješe odvojila od istočne (grčke) crkve, te sve do XI. stoljeća svi Srbi i Hrvati bjehu pravoslavne vjere.

A od Srba primiše Hrišćanstvo i Mađžari, te i oni s početka bjehu pravoslavni. I sam ugarski kralj Gejza do smrti bješe pravoslavan. A njegov sin, sveti Stevan kralj ugarski kršten je u pravoslavnoj vjeri i kršteno mu je ime bilo Vojko, a tek kasnije primio je rimski obred i nazvao se Stevan. A kad se Hrišćanstvo god. 1054. konačao pocjepa na istočnu (pravoslavnu) i pa zapadnu (rimsku) crkvu, onda o svi Hrvati prime rimsku vjeru, pa još i danas svi su Hrvati samo rimokatolici. No pored Hrvata i jedan dio zapadnih Srba primi rimski vjerozakon, ali svi ostali Srbi (velika većina) zadrže pravoslavlje.

Još tada se začu Srpstvo triju vjera sa tri narječja i sa dvije pismenice. (Jedni Srbi govore južnjački *lijepo*, druga istočnjački *lepo*, treći zapadnjački *lipo*, a jedni pišu ćirilicom, drugi latinicom.) Srbi vazda ljubljahu vjeru svojih praotaca, ali nikad nijesu mrzili ni gonili ljude druge vjere— i tim se mogu podičiti pred svima narodima.

Hrvati

i Srbi od postanja bjehu jedan jedincati isti narod i među njima ne bješe nikakve razlike. I sve do, na izmak ovoga županiskog doba Hrvati zajednički i bratski dijeljahu sudbinu sa Srbima. Mnogo puta Hrvati Srbima i Srbi Hrvatima priticahu u pomoć još u staroj domovini, pa i u ovoj novoj. Tako Hrvati pomagahu Srbima u borbi protiv Avara i Blgara. A kad bijesni Franci potljačiše Hrvatsku, te naticahu na noževne nevinu dječicu hrvatsku i bacahu ih psima — tada Srbi pomogoše junačkome banu Porinu, te ovaj strese jaram franački i Hrvatska već g. 834. bješe opet slobodna. A kad za tim i Saraceni nasrnuše na Hrvatsku, Srbi se složno borahu rame uz rame s Hrvatima — i sjajno pobjediše zlotvora. A kad ono Blgarin Simeun opustoši Srbiju pa navali na Tomislavljevu Hrvatsku — i tada Zarijni Srbi upored s Hrvatima dočekaše i odbiše zlotvora. A za tim Hrvati i Srbi složno odbijahu i mnoge učestane napadaje Madžara.

Ali na skoro za tim Hrvati počesu okretati leđa Srpstvu i Pravoslavlju, te se stadoše obraćati Rimu i tuđinštini. A kad hrvatski kralj Krešimir IV. (tako zvani *Veliki*) na crkvenom saboru u Spljetu god 1059. priznade papsku vlast i potvrdi zabranu božje službe na srpskom (slovenskom) jeziku: tada se Hrvati vjerom i crkvom još većma odvojiše od Srba, pa sa svim napustiše i slovensko pismo ćirilicu i usvojiše latinicu u svemu. A konačno se ocjepiše Hrvati od Srba onda, kad mnogohvaljeni njihov kralj Zvonimir primi krunu iz Rima i obveza se plaćati danak papstvu, te poče svom snagom uvoditi rimsku vjeru i tamaniti stare običaje srpske. Narod hrvatski bunio se radi toga protiv Krešimira i Zvonimira, pa Zvonimir to i glavom plati.

A kad Hrvati ubiše i poslednjeg narodiog svoga vladaoca, Petra Svačića, onda ugarski kralj Koloman god. 1102. u Zadru postavi na svoju glavu krunu Zvonimirovu i Hrvati ga dobrovoljno primiše za kralja, a kruna Zvonimirova spoji se sa krunom sv. Stevana. Od tada do danas kraljevi ugarski ujedno su i hrvatski kraljevi. A sa nestankom Zvonimirove krune i države prestaje i hrvatska povjesnica, te se spaja sa povjesnicom Ugarske: Zbog ove otuđenosti najveći dio hrvatskog naroda, propade u tuđinštini, te danas ima svega 250 do 300 hiljada pravih starih Hrvata, a sve ostalo ili su porimokatoličeni Srbi ili Slovenci.

DOBA DRŽAVNOG SAZREVANJA.

Pokušaji carstva i kraljevstva srpskog od Časlava do Nemanje.

Po smrti Časlavljevoj obezglavljene srpske zemlje pritiskoše Grci, Blgari i Madžari. No već god. 963. knez srpskog plemena Brsjaka oko Vardara, po imenu Šišman Mokra, diže ustanak i preote od blgarskog cara Petra sve otete srpske zemlje, a da bi dobio prava i na ostalu polovinu blgarskog carstva, nazva se

carem blgarskim.. Tim nazivom Šišman je htio da zadobije za se i Blgare, te da ih sa Srbima ujedini u jednu državu. Tu veliku misao još sjajnije nastavi njegov najmlađi sin,

Samuilo Šišmanović.

No za to vrijeme (oko god. 971.) Grci bjehu uništili i onaj ostatak Blgarije, pa preoteli i od Šišmanove Srbije sve južne oblasti. Sad Samuilo skupi oko sebe sve južne srpske knezove oko Strume, Vardara i Soluna i diže tamo velik ustanak, te poslije duge borbe oslobodi i ujedini sve srpske zemlje, pa i nekoje blgarske. Tako postade veliko Samuilovo Carstvo, a pod ovu državu srpsku pripadao je čak i Srijem. To bjehu prvi pokušaji srpskoga carstva. Ali ta velika, misao državna nije godila nekim malim vladaocima srpskim, koji dotle vladahu nezavisno pod grčkom zaštitom. Najopasniji protivnik ove misli bješe mladi knez Jovan Vladimir II. i njegov stric Dragomir, knez humski i trebinjski. S toga Samuilo pođe na Vladimira, uhvati ga i baci u tamnicu.

No Vladimir bješe vrlo omiljen i jak u narodu. Samuilo se poboja naroda, pa oslobodi Vladimira, načini ga svojim zetom i povrati mu kraljevinu njegovih otaca, te vladahu dalje zajednički. Jovan Vladimir bješe sin Petrislava kralja dalmatinskog, a praukun onoga Vlastimirovog zeta Krajine, kneza trebinjskog, a Krajina bješe sin Beluša Pavlimira. Te tako se sad, pored loze Šišmanove, stvori nova srpska vladalačka loza:

Dinastija Pavlimirovića.

Jovan Vladimir II. sa svojim stricom Drgagomirom vladaše blago i mudro nad cijelom Trebinjskom, Humom, Raškom, Zetom i dobrim dijelom epirsko-arbanske Srbije. Za njegove vlade Samuilo bješe zagazio u nove velike ratove sa Greima, koji trajahu od 991. do 1014. god. Samuila iznevjeri sreća, te mu grčki car Vasilije preote mnoge oblasti. U posljednjem boju kod Belasice god. 1014. Samuilo se jedva živ spase, i car Vasilije zarobi 15 hiljada vojnika srpskih, pa ih sve oslijepi i poslao Samuila. Kad je car Samuilo vidjeo to nedjelo, presvisnu od žalosti. Njega nasljedi sin mu Radomir.

Ali Radomira na brzo ubi njegov bratić Jovan Vladislav. Za tim Vladislav prijevarom, na *poštenu riječ* domami i svoga šuraka, kralja Vladimira, te i njega mučki ubi na samim crkvenim vratima u Prespi. To se dogodilo 22. maja 1015. god. Vladimir bješe vrlo plemenit i dobar vladalac, pa za to ga i danas slave kao sveca i pravoslavna i rimska crkva, pod imenom: sveti Jovan Vladimir. Na skoro i ubica Vladislav, Samuilović pogibe pod Skadrom u boju protiv Grka, a za tim Grci uništiše i Samuilovo carstvo i Vladimirovo kraljevstvo, pa pritiskoše sve srpske zemlje do Dunava i Save. Samo Zeta i Trebinje ostaše još pod vlašću Vladimirova stričevića, Dragomirova sina, Stevana Vojislava.

Vojislav Dragomirović,

koji se zvao još i Stevan Vojislav Dobroslav, pobuni dračku oblast god. 1034. i ote je od Grka. A kad ga Grci najzad savladaše i odvedoše u Carigrad, on se pritaji i činjaše im se prijatelj. No vrativ se iz Carigrada, Vojislav na novo oslobodi svoju zemlju od Grka, a u boju kod Skadarskog Jezera god. 1040. razbi i sa svim uništi grčku vojsku, te pođe da oslobađa i druge srpske zemlje. Iste godine i neki Petar Deljan pobuni mnoga srpska plemena oko Morave i Vardara. Ali Grci pomoću izdajstva uguše taj ustanak, pa onda okrenu svu svoju silu na Vojislava, pa napuđaju na nj, i srpsku vlastelu: kneza humskog, župana raškog i bana bosanskog.

Ali Vojislav i njegovi sinovi domamiše Grke u zetske (crnogorske) klance, pa ih satrše tako strašno, da im ni glasnika čestita ne uteče. Sami Grci kažu, da je tada na mrtvo palo preko 40 hiljada grčke vojske, a što ih ostade, to bješe sve obogaljeno i slomljeno. Ova slavna pobjeda srpska bila je godine 1042. kod grada, Bara i Klobuka. Za tim se Vojislav oprosti i grčkih saveznika, srpske vlastele, pa oslobodi i ujedini velik dio srpskih zemalja, a najzad zadobi i crkvenu samostalnost i stvori srpsku arhiepiskopiju u Baru. U cijelom ovome dobu Vojislav je najznamenitiji srpski vladalac. On umrije god. 1051. na svome dvoru u Papratnji.

Vojislava nasljediše petorica njegovih sinova: Gojislav, Mihailo, Radoslav, Žegavac i Predimir. Za života materina oni vladahu zajednički, a za tim uze svu vlast Mihailo Vojislavljević, koji spoji i Rašku sa očevom državom.

Godine 1073. Srbi u Pomoravlju, Povardarju i Podrimlju, a na čelu im Đurađ Vojtek, dignu velik ustanak protiv Grka, pa dozovu u Prizren Mihailova sina Bodina i tamo ga proglase za cara. Novi car Bodin Mihailović strašno potuče i slomi grčku vojsku pod Prizrenom, pa okrenu u Pomoravlje i osvoji Niš, a na to ustane i cijela Morava i Poduvavlje. Ali iste godine (1073.) u novom boju kod Paunja na Kosovu Grci svladaše Bodina, zarobiše ga i odvedoše u Carigrad. Tako propade i ovaj pokušaj srpskog carstva, a u tim okršajima Mihailu izgiboše svi sinova osim Bodina, koji se najzad sretno izbavi grčkog ropstva. No Mihailova Srbija bješe još uvijek jaka i Grci joj ništa ne mogahu. Godine 1077. Mihailo se proglasi kraljem srpskim, a Bodina uze za svoga podkralja. Po smrti Mihailovoj kralj Bodin osvoji Bosnu i svu Zagorsku Srbiju, pa u Raškoj postavi svoga župana Vukana, a u Bosni Stevana. Sad Bodin otpoče silnu i neumornu borbu protiv Grka. Njegov junački župan Vukan god. 1093. razbi i unnšti grčku vojsku pod gradom Zvečanom i sagna je do Prištine, pa onda osvoji Pomoravlje, Rasinu, Toplicu i grad Vranje, te pređe u Povardarje i oslobodi Skoplje i Polog. Ali ovi krajevi bjehu neučvršćeni, te ih Srbi opet predadoše Grcima mirnim načinom. Za tim (oko 1100. god.) Bodin osvoji Dubrovnik pa podiže tamo tvrđavu i postavi svoga vojvodu Gradića. Tako se dovrši Bodinova Srbija. Bodin je podizao mnoge zadužbine i unapredio blagostanje svoga naroda. Godine 1101. Bodin umrije u svojoj prestonici, Skadru, kao dostojan unuk Vojislavljev.

Po smrti Bodinovoj nastade strašan razdor među njegovom rodbinom, te se stvoriše tri zasebne srpske države: banovina Bosna, županstvo Raška i primorsko kraljevstvo Zeta. Bodinova Srbija pođe sunovrat, a na srpskom prestolu u brzo se izređaše Bodinov brat, kralj Dobroslav i sinovac mu, kralj Vladimir Vladimirović, pa onda se u Zeti zakralji Bodinov sin, Đorđe Bodinović. Zbog ovih nemira, jedan rođak raškoga župana Vukana, po imenu Zavid, bješe se sklonio u Zetu sa svojim sinovima: Prvoslavom, Sracimirom i Miroslavom. Tada u malom gradu Ribnici rodi se Zavidu i najmlađi sin Stevan — potonji Nemanja.

Đorđe Bodinović vladao je u dva maha i trudio se, da obnovi očevu misao ujedinjenja, ali ga u tome spriječi samoživa vlastela. Između prve i druge vlade Đorđeve zauze srpski presto grčka udvorica Grubeša Branislavljević, rođak raškoga velikog župana Uroša I.. Ali njega narod zbaci i Đorđe se opet zakralji. S toga grčki car Jovan Komnen udari na Srbiju, opljeni Rašku, pa zarobi mnoštvo srpskog naroda i naseli čak u Aziji. Uroš priznade grčku vlast, a za tim Grci svladaju i Đorđa Bodinovića i odvedu ga u Carigrad. Đorđe umrije u carigradskoj tamnici, a na njegovo mjesto Grci posade svoga prijatelja Gradinju Branislavljevića. Gradinja je vladao blago i mirno pod grčkom zaštitom, a nasledi ga sin mu Radoslav.

Za to doba veliki župan raški Uroš I. (g. 1129.) udao svoju kćer Jelenu za ugarskog kralja Belu Slijepog. Sa Jelenom Ugarskoj pade u miraz i Bosna i tada prvi put Bosna osjeti ugarsku vlast. Ova Srpkinja Jelena vladaše cijelom Ugarskom još za života slijepog svoga muža, pa i kasnije kroz nekih 20 godina. Za njena kraljevanja sva vlast u Ugarskoj bješe u rukama Srba i Ugarska se tada podiže do velike moći i blagostanja. Kasnije i novi veliki župan raški, Uroš II. Pribislav, otpoče protiv Grka novu borbu za oslobođenje, te se i on oslanjao na Ugarsku. Ali njegovi pokušaji propadoše, kao i kasniji pokušaj bosanskog bana Borića. Ovaj pokret dade povoda silnom grčkom caru Manojlu, te Uroša zbaci sa županstva i postavi Uroševa brata Desu ili Desimira. A kad se i Desimir otrže od Grka, pa osvoji Ovče Polje i oba Pologa i primora Dubrovčane, da mu plaćaju danak: onda car Manojlo god. 1168. zbaci i Desimira i zarobi ga, a na njegovo mjesto posadi za velikog župana raškog Zavidova najstarijeg sina Prvoslava.

I tako se sa svim poruši ona državna građevina, koju zidahu slavni srpski kraljevi: Časlav, Samuilo, Vojislav i Bodin. Sad već ne bješe ni pedlja nezavisne srpske zemlje. Ali tada, kad lijepa sloboda srpska bješe sa svim izumrla: tada se već bio rodio i stasao Zavidov sin — Stevan Nemanja.

Narodni život srpski

u ovom dobu ljuto je ozlijeđen. Istina, zadruga i narodna samouprava još bješe glavni stub života narodnog. Ali zbog neprestanih ratova i buna narodno blagostanje bješe grdno propalo, a sinovi srpski bjehu spali na milost i nemilost grčke prosvjete. No trulim uticajem grčke prosvjete izrodi se među Srbima i novo zlo: plemstvo i ropstvo. U ovom dobu već vidimo osiljene plemiće, vlastelu srpsku, a uz njih i bespravne robove i beskućnike. U svemu drutom svijetu bilo je toga zla od vjkada. Ali u Srba završlo se ono istom u ovome dobu.

No s druge strane opet srpski narod bješe sazio u toliko, što je u njemu ojačana i učvršćena neodoljiva težnja za državnim jedinstvom. Tu težnju izazvaše neprekidni napadaji tuđinaca na srpske zemlje. Ta težnja, ta državna misao srpska, stvorila je i Vlastimira, i Petra Gojnikovića, i Časlava, i Samuila, i Vojislava i Bodina. No u njihovo doba ona još ne bješe sazrela. Trebaše, dakle, da sazri i da sačeka svoga čovjeka — Stevana Nemanju.

ZLATNO DOBA SRPSKO.

Doba carstva i kraljevstva.

Kad ono god. 1168. Zavidov najstariji sin Prvoslav zasjede veliko županstvo raško, tada i njegov najmlađi brat Stevan Nemanja postade župan nad Ibrom, Rasinom, Toplicom, Rekom i Dubočicom, te mudro vladaše pod grčkom zaštitom. Još tada Nemanja počeo na sve strane zidati crkve i manastire i pomagati kaluđerska bratstva. Tim steče veliku čast i ljubav u narodu i svećenstvu, a svećenstvo i crkva onda bjehu glavni činioca u državi. Ali ta ljubav naroda i svećenstva prema Nemanji ne dopade se braći njegovoj, te ga ovi jednom domame na dogovor, pa ga okuju i zatvore. Ali Nemanja se oslobodi tamnice, pa diže vojsku na braću i sam zavlada prestolom velikog županstva. Braća Nemanjina, Prvoslav, Sracimir i Miroslav, pobjegnu u Grčku i zaištu pomoć u cara Manojla. Manojlo im dade svoju

vojsku, te oni pođu na Nemanju i sukobe se s njim na Kosovu kod Pantina blizu grada Zvečana. Ali Nemanja do noge potuče grčke najamnike. Mnogi se Grci tad potopiše u Sitnici, a među njima i Nemanjin brat Prvoslav. Ovom pobjedom Nemanja utvrdi svoj presto, ali time on i Srbiju oslobodi od vrhovne vlasti grčke i srećno otpoče veliko djelo oslobođenja i preporoda srpskog.

Za tim se Nemanja izmiri s braćom, pa osvoji humsku i trebinjsku zemlju i pođe na Zetu. Tu mu se pridruži i njegov rođak, bosanski ban Kulin, te Kulinovom pomoći Nemanja prisajedini Zetu Srbiji. Za tim osvoji od Grka primorske gradove: Danj, Sardonić, Drivast, Skadar, Svač, Ulcinj, Bar i oblast pilotsku, a kasnije zauze i grad Kotor. Za tim i Kulin ban priznade vlast Nemanjinu, te tako se i Bosna opet spoji sa Srbijom. A kad se godine 1172. Mljeci zaratiše sa carem Manojlom, Nemanja pomože Mljecima, te Manojlo morade popuštati. Sklapajući mir, Manojlo prizna Nemanji sva njegova osvojenja i sjedinjenu državu.

Poslije ovih prvih uspjeha Nemanja se sav odade unutrašnjem uređenju svoje države. U ono vrijeme vjera je bila prvi uslov državnog jedinstva. S toga su svi vladaoци težili, da im sav narod bude jedne vjere, a Nemanjini, Srbi još tada bjehu dvojake vjere: pravoslavne i rimske. Pa i sam Nemanja bio je kršten po rimskom obredu, ali pošto je ogromna većina Srba ispovjedala pravoslavnu vjeru, i Nemanja pređe u Pravoslavlje, da bi mogao ostvariti veliku svoju misao.

Među tim, pored ove dvije vjere i dvije crkve, pojavi se i treća — bogumilska. Bogumilstvo bješe ubitačno po Nemanjinu misao, jer ono je slabilo porodicu, taj temelj narodnog života srpskog, a tim je ono slabilo i pleme i državu. S toga Nemanja sazove u Rasu državni sabor od vlastele i sveštenstva i sabor odluči, da se Bogumilstvo uništi. Sad Nemanja prionu svom snagom, te iskorjени Bogumilstvo u Srbiji, ali ono se skloni u Bosnu, pa tek tamo poče iznova da cvjeta.

Do ovog doba već se bješe učvrstila srpska Dubrovačka Republika. (Republika je država sa izbornim vladaoцем, koji se bira samo na nekoliko godina.) U ovo vrijeme Dubrovačka Republika bješe još pod zaštitom Mletačke Republike, ali već tada Dubrovčani bjehu znatni i u veliko trgovahu po Jadranskom Moru i po srpskim zemljama. Nemanja je tri puta imao sukoba sa Dubrovačkom Republikom i dolazio s vojskom pod Dubrovnik, ali se srećno izmiriše, te obojima Srbima bi dopušteno slobodno trgovanje u obema državama srpskim, bez ikakve carine i nameta.

Po smrti grčkog cara Manojla, Nemanja u savezu sa Ugarskom udari na Manojlova nasljednika cara Andronika Komnena, pa osvoji od Grka Levač, Belicu i Lepenicu, a za tim Niš, Svrlijig, Ravni i Kozelj. Tada srpska i ugarska vojska prođre čak u Sredac. (Sofiju), te ga osvoji i spali. Onda se Ugri vrate, a Nemanja zauze još i Vranje i Lipljan, Tim se dovrše drugi Nemanjin rat sa Grcima g. 1183. Ali kad god. 1185. blgarski Srbi digoše ustanak na Grke, Nemanja im se pridruži, pa osvrji od Grka svu oblast od Niša do Sofije. God. 1189. i njemački krstonosci zarate s Grcima, te sad Nemanja još većom silom grune na Vizantiju i osvoji gradove: Pernik, Stob, Zemun, Velbužd, Žitomitski i Skoplje i oblasti Polog i Prizren. Ovaj uspjeh Nemanjin ohrabri Srbe povardarske, te i oni sami skoče na oružje. No ovog puta Srbi bjehu loše sreće. Grčki car Isak Anđel razbi Srbe na Moravi, te Nemanja opet ustupi Grcima nekoje jugoistočne oblasti. Ali glavna tekovina Nemanjina: srpska sloboda i državna nezavisnost — osta nedirnuta. Taj bedem Srpstvu sazida Nemanja, a o taj bedem polupaše glave mnogi zlotvori srpski, ali on ostade nepomičan kroz punih 200 godina.

Nemanja je imao tri sina: Vukana, Stevana i Rastka. Najmlađi mu sin Rastko još od djetinjstva bješe pravi božji čovjek. U sedamnaestoj svojoj godini Rastko odbježe u Svetu Goru (niže Soluna), pa tamo se pokaluđeri i dobi ime Sava. Nemanja je s početka mnogo žalio za Rastkom. Ali poslije mu kaluđerstvo Rastkovo dobro dođe, da u svojoj porodici spoji ujedno i državnu i crkvenu vlast, te da tako svoju tvorevinu, srpsku državu, postavi na bezbjedan temelj.

A da bi taj sinovljev korak što većma uzvisio u očima naroda i svećenstva — Nemanja se i sam zakaluđeri i dobrovoljno se potčini svome najmlađem sinu. Na Blagovjesti godine 1195. Nemanja sazove državni sabor, pa pred svom vlastelom i svećenstvom svečano izjavi, da se odriče prestoda i predade svu državnu upravu u ruke svoga srednjeg sina Stevana, a najstarijeg Vukana nazove velikim knezom i dade mu da upravlja Zetom sa pomorskim oblastima. Za tim se Nemanja pokaluđeri i dobije ime Simeun. Također se pokaluđeri i žena mu Ana, šći bosanskog bana Borića, koja se nazva Anastasija. Nemanja provede neko vrijeme u svojoj najvećoj i najljepšoj zadužbini Studenici, pa onda ode svome sinu Savi i Svetu Goru gdje bogato obdari mnoge manastire i stani se u manastiru Vatopedu. Kasnije Nemanja i Sava podigoše u Svetoj Gori srpski manastir Hilendar, koji u brzo postade rasadnik srpske prosvjete i središte svekolikog Pravoslavlja na Balkanskom Poluostrvu. U Hilendaru Nemanja i umrije u svojoj 86. godini, dana..13. februara god. 1199., a srpska pravoslavna crkva svake godine u taj dan slavi ga kao svoga svetitelja pod imenom: sv. Simeun Mirotočivi.

Osim prevelikih svojih zasluga za državu, Nemanja je vrlo zaslužan i za crkvu srpsku. On je podigao i bogato obdario mnoge crkve i manastire srpske, od kojih su najznamenitiji: Studenica u Srbiji i Hilendar u Svetoj Gori. On je utamio Bogumilstvo i učvrstio u Srpstvu Pravoslavlje. On je unapredio i imovno i prosvjetno stanje svoga naroda. Ali najveća je Nemanjina dika: što je on jednakom ljubavlju grlio i spajao Srpstvo sviju vjera. Jer kao što je pravoslavnim Srbima podizao crkve i manastire — Nemanja je isto tako i rimokatoličkim Srbima podizao i obdario mnoge crkve rimokatoličke; kao što je utvrđivao Pravoslavlje — tako je štitio i pomagao i rimokatoličku barsku arhiepiskopiju; kao što je velikim poklonima obdario pravoslavne crkve u Solunu, Carigradu, Jerusalimu, pa čak i crkvu sv. Teodosija u pustinji — — tako isto je Nemanja obdario i rimokatoličke crkve u Rimu, Baru i drugdje. Već samo ovim uzvišenim djelima Nemanja je zaslužio vječitu zahvalnost svih Srba bez razlike vjerozakona. U opće, sa Stevanom Nemanjom Zavidovićem Srpstvo stupa u sa svim nov život, ali s imenom njegovim počinje i nova dinastija srpska:

Loza Nemanjića

koja po tankoj krvi bješe u srodstvu sa lozom Pavlimirovića, kao što i loza Pavlimirovića bješe u srodničkoj vezi sa lozom Višeslavljevića.

25. marta g. 1195. na presto Nemanjin sjede srednji mu sin Stevan Tihomir, Nemanjić II. a stariji sin Vukan počne vladati Zetom i Humom i još za života očeva nazva se kraljem. No već god. 1198. brat ugarskoga kralja, Andrija, nenadno napade Hum i osvoji ga. Odmah za tim i Vukan počne potajno šurovati sa rimsknm papom i obeća mu, da će sve Srbe prevesti u rimsku crkvu, ako mu papa daruje kraljevski vijenac. Stoga, po naredbi papinoj, bude sazvan sabor u Baru i na njemu se utvrdi papska crkvena vlast u Vukanovoj državi. Tako poraste rimokatoličko Srpstvo u jadranskom primorju, ali Vukan ipak ne dobi krune. No Vukan se združi sa Ugrima, pa ugarski kralj Emerik god. 1202. upade s vojskom u Srbiju, pa zbaci Stevana, a presto zauze Vukan Nemanjić. Vukan iz zahvalnosti priznade vrhovnu vlast ugarsku, pa tada Emerik dodade svome naslovu još i nov prazan naslov: *kralj srpski*, te s

toga se tako nazivahu i svi kasniji kraljevi ugarski. Ugarska tada bješe vrlo jaka, a papstvo na vrhuncu svoje moći, te se tad vrlo razgrana rimska vjera u zapadnom Srpstvu, osobito u Dalmaciji i zetskom primorju.

U ovo isto vrijeme papa i Ugri pritjesniše i bosanskog bana Kulina, te se ovaj odreče bogumilske vjere i primi vjeru rimsku. Sa Kulinom učiniše to i sve druge starješine narodne, pa i dobar dio naroda, te tako se pomnoži rimokatoličko Srpstvo u Bosni. Na skoro za tim umrije taj slavni i dobri srpski vladalac, Kulin ban, i nikada više Bosna ne doživlje *'srećna vremena Kulina bana*. (Čestito koljeno Kulina bana i danas živi u Bosni, ali svi su današnji Kulinovići muhamedovske vjere.) Kulin preminu god. 1204., a nasledi ga u banstvu sin mu, Stevan Kulinović. Među tim i Blgari udariše na Srbiju, te oteše od Vukana Braničevo i gradove: Beograd, Niš, Prizren, Skoplje, Velbužd i još neke. Ali tada se Stevan Nemanjić diže na Vukana i zbaci ga, pa onda se s njime izmiri i poče iznova vladati Srbijom. A da bi ovo izmirenje bilo potpuno, dođe njihov brat Sava iz Svete Gore i donese svete mošti Nemanjine, te se braća nad očevim samrtnim ostacima zakunu i svečano izmire. Sava se tad zadrža u Srbiji i uvede red u srpsku crkvu, iskorijeni u narodu mnoge zle običaje, pa pokrsti i onaj ostatak nekrštenih Srba Neretljana.

Dok se sve ovo zbivalo u Srbiji, Latini bjehu oteli od Grka Carigrad i osnovali Latinsko Carstvo u Grčkoj, a grčki car i patrijarh bjehu prebjegli u Malu Aziju. Tada se i Blgari otrgoše od Grka, a i Ugri izgubiše Hum, u kome samostalno zavlada neki srpski knez Petar. Za tim Srbiju poče stizati napad za napadom. Najprije napadahu Blgari u savezu s Latinima, pa onda Grci iz Epira, pa opet Latini u savezu s Ugrima. Ali Stevan srećno odbi sve ove napadače i sačuva svoju očevinu, a od Blgara povрати nekoje zemlje ranije preotete. Najzad i humski knez Petar priznade vlast Stevanovu.

Tad se Stevan sav odade unutrašnjim poslovima. Najprije sklopi sa Dubrovčanima onaj znameniti trgovački ugovor, po kome su poslije sklapani svi takvi ugovori. Po tome Stevanovom ugovoru obe ove države srpske dobiše prava, da slobodno mogu trgovati u obema zemljama, plaćajući podjednako zakonite dažbine. Tada i najmlađi Nemanjić, Sava, izradi kod grčkog cara i patrijarha, te se u Srbiji god. 1219. osnova samostalna arhiepiskopija srpska, a Sava bi proizveden za *prvoga srpskog arhiepiskopa svih srpskih zemalja*. Tako se u kući Nemanjića spoji i državna i crkvena vlast, i tako se položi temelj nezavisnoj i čisto narodnoj srpsko pravoslavnoj crkvi, koja i dan danas živi svojim srpskim životom.

Poslije ovoga velikog i besmrtnog djela svoga, Sava ustanovi u srpskim zemljama osam vladicianstava i postavi u njima Srbe vladike, mjesto dotadanih Grka, a nad svima bješe on i njegova arhiepiskopija, sa stolicom u slavnoj sedmovratoj Žiči, koju sazida Savin brat Stevan Nemanjić. Odmah za tim, licem na Spasov dan god. 1220. Sava u Žiči svečano vjenča Stevana za prvoga kralja srpskog i okruni ga kraljevskim vijencem. Od tada se Stevan zove: Stevan Prvovjenčani, jer on je prvi među dotadanjim kraljevima srpskim, koji je svečano krunisan sa priznanjem drugih država. Od tada se u Žiči krunisahu gotovo svi kraljevi i carevi srpski, pa tu je god. 1889. miropomazan i sadanji kralj srpski Aleksandar I.

Stevanovim krunisanjem mnogo poraste ugled i snaga Srbije. To se ne dopade ugarskom kralju Andriji, koji od svoga brata Emerika bješe nasljedio i onaj prazan naslov: *srpski kralj*. S toga Andrija pođe s vojskom na Srbiju, ali Sava izađe pred njega i odvrati ga od rata. A lako ga je bilo odvratiti, jer Ugarska tad bješe u vrlo žalosnom stanju. Poslije toga Stevan je još dugo vladao na miru. On umrije god. 1227., a pred smrt i on se, po primjeru očevu, zakaluđeru i dobi ime: Simeun. Cjelokupno njegovo tijelo i danas počiva u manastiru Studenici u Srbiji. Stevan je u svemu vrlo znamenit vladalac, a srpska crkva i danas ga svetkuje kao božjeg ugodnika pod imenom: sv: Stevan Prvovjenčani kralj srpski.

Stevan Prvovjenčani ostavi četiri sina: Radoslava, Vladislava, Uroša i Predislava. Predislav se odmah zakaluđeri, pa kasnije i on postade srpski arhiepiskop pod imenom Sava, te ga srpska crkva slavi pod imenom: Sava II. arhiepiskop srpski. Kraljevski presto zasjede najstariji brat Radoslav Nemanjić III., koji je zajedno sa ocem bio krunisan za kralja. Radoslav je bio vrlo slab vladalac, te njega naskoro zbaci mlađi mu brat Vladislav, a Radoslav se kasnije, po savjetu Savinom, pokaluđeri i dobi ime, Jovan.

U tom se i Bogumilstvo u Bosni vrlo osili, te bogumili god. 1232. zbace sa banstva Stevana Kulinovića i postave bogumila Matiju Ninoslava, a banu Stevanu ostade samo oblast Usora u sjevernoj Bosni, koju poslije nasljedi njegov sin, Zbislav Kulinović. Ovaj Zbislav poslije pomože Ugrima u Bosni, te zbaciše Ninoslava i mnoge Srbe prevedoše silom na rimsku vjeru.

Tada na prestolu Nemanjinom već sjedaše njegov unuk, Vladislav Nemanjić IV. Kad se Ugri pričvrstiše u Bosni, onda udare na Vladislava i zauzmu Hum. Tim je ugarska prevlast nad Srpstvom došla do svoga vrhunca, kao nikad dotle ni potlje. Tada veći dio srpskog naroda bješe pod Ugarskom krunom. Ali čim ugarski kralj Koloman ode iz Bosne, junački Ninoslav opet postade ban i Bosna opet bješe slobodna, ali Hum (Hercegovina) ostade pod Ugarskom još jednu godinu. A tada (god. 1241.) Tatari pritisnu Ugarsku, te Ninoslav dobi maha, da utvrdi slobodu Bosne, a Hum se otrže od Ugarske i posta nezavisan pod upravom Andrije Miroslavljevića, sinovca Nemanjina, od brata mu Miroslava.

No dotle već bješe preminuo Vladislavljev stric, Sava Nemanjić. Čim je Vladislav zauzeo presto, Sava se odreče arhiepiskopske vlasti i postavi na svoje mjesto smjernoga i slavnog Arsenija, koga srpska crkva također svetkuje pod imenom: Arsenije I. arhiepiskop srpski. Onda Sava sađe u Dalmaciju i sjede na brod, pa ode u Aziju da još jednom posjeti sveta mjesta. Obišav sva sveta mjesta u Palestini, Siriji i na Sinaju, Sava posjeti i mnoge dvorove azijskih vladaoca, koji ga moljahu da im dođe. Jer glas o smjernome srpskom kaluđeru, Savi Nemanjiću, bješe pukao daleko po svijetu, te ga još za života smatrahu za sveca ne samo hrišćanski, nego i muhamedovski narodi. Po azijskim dvorovima Sava je dočekivan sa tolikim počastima i slavam kao ni koji car, pa i sami Turci duboko se klanjahu pred njim i nazivahu ga pravim poslanikom božjim, koji može sve što hoće. Azijski vladaoci obasuše Savu silnim darovima i jedva ga pustiše od sebe.

U povratku iz Azije Sava posla sve darove crkvama u Srbiji, pa ode u Trnovo blgarskom caru Asenu II, koji bješe tast srpskome kralju Vladislavu, sinovcu Savinom. (Vladislav se bio oženio Asenovom ćerkom Bjeloslavom.) Baveći se na dvoru svoga prijatelja Asena u Trnovu, Sava odsluži na Bogojavljenje poslednju službu božju, a poslije nekoliko dana razboli se i preminu 12. januara 1236. god. Tako svrši najmlađi Nemanjin sin Rastko, pošto je preživjeo svu braću svoju. Cijela pravoslavna crkva, a osobito srpska, ruska i blgarska, najsvečanije slavi Savu Nemanjića svakog 14. januara pod imenom: sveti Sava, srpski prosvjetitelj i prvi arhiepiskop srpski.

Ali posebno u nas Srba, sveti Sava je još i prvi školski svetac i zaštitnik svekolike Srpčadi. S toga svako Srpče treba duboko u srce da ureže ime ovoga velikog Srbina i da proučava život i rad svetoga Save Nemanjića najvećom ljubavlju i pažnjom. Jer sveti Sava je najzaslužniji Srbin otkako je Srpstva. Njegove zasluge za srpsku narodnost i za narodnu crkvu srpsku tako su ogromne, da je prava poruga i sramota i pominjati ih ovako na dohvat. Jer da se dostojno opišu zasluge toga Srbina — premalena je cijela ova knjiga. Pa ne samo za života Savina, nego i dan danas poslije šest i po stoljeća, besmrtni duh svetosavski zagrijeva svekoliko Srpstvo i privija melem na ranjena srca srpska. Savin sinovac, kralj Vladislav sazida u Hercegovini manastir Mileševo, pa godine 1237. prenese tamo svete mošti Savine. Za

tim se Vladislav ozbiljno prihvati, da utvrdi red i zakon u zemlji i da podigne blagostanje narodno. U tome drački grčki vojvoda Jovač Anđel upade u srpsku državu, ali ga Vladislav pod Skadrom do noge potuče, pa zarobi i Anđela i mnoge vojvode grčke. Ne imajući poroda, Vladislav ustupi presto svome mlađem bratu Urošu, a on se povuče u Zetu.

Stevan Uroš I. Veliki i Strašni, Nemanjić V.

zakralji se god. 1242. (Ovaj predimak *Stevan* uzimahu gotovo svi Nemanjići, a to s toga, što su tim htjeli da odaju čast svome rodonačelniku Stevanu Nemanji i da pokažu, da su pravi potomci njegovi.) Uroš odmah nastavi rad svoga brata na podizanju blagostanja narodnog. On otpoče i kopanje svakovrsnog rudnog blaga, te rudarstvo u skoro postade najznatnija grana narodne privrede u Srba. Ali već u početku blagoslovene vlade Uroševe zagrozi Srbiji velika opasnost. Tatari pregaziše i opljačkaše svu Ugarsku, pa pređu i preko Save sa 200 hiljada vojske i opustoše jedan dio Srbije i Bosne, pa onda se odvrle u Blgariju. Osim Tatara Uroš je ratovao i s drugim neprijateljima srpskim, no sve je ratove srećno dokončao.

Povodom tatarske najezde i grad Spljet u Dalmaciji zbaci sa sebe ugarsku vlast i pozva u pomoć bosanskog bana Ninoslava i humskog kneza Andriju Mirosavljevića. Srbi pomogoše Splječanima i pobjediše Ugre, ali na skoro Spljet se opet podvrže ugarskoj vlasti. U tome umrije humski knez Andrija i nasljedi ga sin mu Radoslav Andrijević, a god. 1250. umrije i slavni ban Matija Ninoslav, te u Bosni buknu s jedne strane vjerski razdori među bogumilima i katolicima, a s druge borbe oko banskog prestola. U tu borbu uplete se i ugarski kralj Bela IV., te Ugri u brzo osvoje cijelu Bosnu i dovedu mnoge rimske sveštenike koji svim sredstvima počеше širiti u Bosni svoju vjeru, pa strašno tamaniše bogumile i pravoslavne. Tada i humski knez Radoslav Andrijević priznade nad sobom ugarsko starješinstvo, samo da bi očuvao svoj presto. God. 1254. ovaj knez Andrija udruži se sa blgarskim carem Mihajlom Asenom, pa udare na Uroša i prodru duboko u Srbiju. Ali najzad potuče Uroš saveznike, pa očisti zemlju od Blgara i prisili ih na mir. A da bi mir bio trajniji, Uroš udade svoju šćer za cara Mihajla, te tako se srodi srpska i blgarska.vladalačka loza. Za tim Uroš oduze od kneza Andrije Hum i sa svim ga spoji sa Srbijom, pa onda joj pridruži još i cijelo Pomoravlje i Podunavlje.

Ovim uspjesima Uroševim Srbija se uzdiže do takvog ugleda, da su grčki i blgarski carevi u svojim rasprama uzimali Uroša za sudiju, pa kako im je on presudio, tako im je bilo. U tom međuvremenu Urošev brat, raskralj Vladislav, bješe otišao iz Zete i zauzeo od Blgara sve istočne zemlje iznad Strume i oko planine Vitoše, te vladaše u njima pod imenom: Konstantin Tihov. (Svi Nemanjići imaju najmanje po dva imena: jedno pravo kršteno srpsko ime i jedno kalendarsko grčko. Tako je i Stevanu Prvovjenčanom bilo pravo srpsko ime Tihomir, a njegov sin Vladislav zvao se još i Konstantin. Pa kad se taj raskralj Vladislav na novo zakraljio u tim istočnim zemljama, obnovio je svoje grčko ime i zvao se Konstantin Tihov ili Tihomirović.)

Godine 1257. blgarski velikaši ubiju svoga cara Mihaila, zeta Uroševa, te nastade otmica oko blgarskog prestola i dođoše u opasnost prava obudovljene carice Srpkinje. S toga Uroš pohita u Blgariju, da zaštiti prava svoje šćeri, a njemu se pridruži i brat mu Konstantin Tihov (Vladislav). Narod pristade uz Konstantina Tihova, te udružena srpska vojska prodre u samo srce Blgarije i opsjedne grad Trnovo, prestonicu blgarsku. Bojeći se Uroševe osvete zbog ubijenog mu zeta, blgarski velikaški sabor svečano proglasi za blgarskog cara Nemanjinog unuka, Konstantina Tihova, raskralja srpskog, koji se od tad pa sve do smrti svoje zvao: Konstantin Asen, car Blgarije. Tako sad i cijelo blgarsko carstvo dopade u

srpske ruke, te još većma poraste prevlast Srbije nad Blgarijom. Iste godine Uroš osvoji i svu zapadnu Maćedoniju do Prilepa, te proširi i južne meće svoje države prema Grcima. Istina, Uroš kasnije morade ustupiti jedan dio Maćedonije. Ali ovim osvojenjem on je prvi pokazao onaj put, kojim poslije idahu njegovi nasljednici, dok podigoše srpsku državu do najviše snage i moći. On im time dade kažiput za Carigrad i Srbiju namijeni za nasljednicu trule i razvraćene Vizantije.

Pošto srećno svrši sve ove ratničke poslove, Uroš uglavi mir sa svima okolnim državama, osobito sa Dubrovnikom. Blgarijom i Ugarskom. Tako Uroš obezbjedi Srbiju s polja, pa živo prionu oko unutrašnjeg njenog razvoja. U ovom dobu Uroš se istaće kao velik branilac narodnog srpskog zakonodavstva i narodnih predanja i običaja. No najveću pažnju posveti Uroš rudarstvu, te se za njegove vlade u veliko nastavi kovanje srebrnog srpskog novca, koje se u Srbiji bilo počelo još prije Uroša.

Uroš I. vladao je Srbijom preko 30 god. mudro i srećno, ali srećno ne završi. On se bješe oženio Jelenom, rođakom latinskog cara Balduina, koji je vladao u Carigradu. Jelena bješe rimske vjere, a porjeklom Francuskinja. Ona je bila prava majka narodu srpskom i stekla je kasnije vrlo velikih zasluga za Srbiju. Sa Jelenom Uroš je imao dva sina: Dragutina i Milutina. Starijeg svoga sina Dragutina Uroš oženi Katarinom, ćerkom ugarskog kraljevića Stevana. Sa Katarinom Dragutin dobi u miraz Mačvu i Srijem sa dijelom Slavonije, te se on od tad zove *kralj sremski*. Tako i ove sjeverne zemlje srpske, poslije dugog otuđenja, opet dopadoše u srpske ruke. No prilikom te ženidbe Uroš bješe obećao Dragutinu, da će mu još za života ustupiti presto. A kad Uroš počne s tim oklijevati, onda se Dragutin pomoću Ugarske silom pope na presto Nemanjin, a Uroš se skloni u Hum, pa tamo se pokaluđeri i bude nazvan: Simeun. Na skoro Uroš tamo umrije i bi sahranjen u svojoj zadužbini Sopoćanima *u kraj Raške hladne*.

Sremski kralj,

Stevan Dragutin, Nemanjić VI

zakralji se nad cijelom Srbijom god. 1276. Da bi se pokazao dostojan mjesta, na koje se prije vremena silom posadio, Dragutin naumi da proširi svoju oćevinu, te odmah diže vojsku i povrati od Blgara nekoje srpske zemlje i prodre čak do Vidina. Tako pod Srbiju podpade sva branićevska i kućajska oblast sa vidinskom knežinom, a prije toga Dragutin je već imao Srijem sa dijelom Slavonije i cijelu Mačvu sa bosanskom Posavinom. No kasnije (g.1281.) Dragutin sklopi sa Blgarima i Latinima savez za osvojenje grćkog carstva.. Srbi prvi počnu rat protiv Grka i prodru u istoćnu Maćedoniju do iza rijeke Bregalnice pod Pljaćkavicu planinu. Ali kad Grci razbiše Blgare i Latine, onda i Dragutin izgubi sve jugoistoćne krajeve do Lipljana na Kosovu.

Zbog toga neuspjeha Srbi se vrlo ozlojediše na Dragutina, te da bi zagladio ratnu nedaću, on se svom snagom trudio, da uvođenjem reda i stroge zakonitosti koristi zemlji i da zaštiti narod od samovolje vlasteoske. Narod mu je to zahvalno priznavao, ali nije mogao zaboraviti ratni gubitak i nepravedno zbaćenog, kralja Uroša, te se Dragutin još iste godine odreće prestola i sam svojom rukom postavi kraljevsku krunu na glavu svome mlaćdem bratu Milutinu, koji je dotle upravljao Zetom, Trebinjskom i Humom. Dragutin se tad povuće u svoj Srijem. No kasnije on opet obnovi svoje sremsko kraljstvo i za dugo još vladaše tamo potpuno samostalno, a prestonica mu bješe u gradu Debrcu na Savi.

Stevan Milutin Uroš II. Banjski, Nemanjić VII.

zakralji se god. 1231. u svojoj 27. godini, pa odmah se lati da dovrši veliko djelo Nemanjivo, da Srbiju učini velikom, silnom i slavnom, a srpski narod srećnim. Milutin najprije utvrdi mir s Dubrovnikom i Dubrovčani se obvezaše, da plaćaju srpskim vladaocima po 2000 zlatnih perpera godišnjeg danka. Odmah za tim god. 1282. Milutin diže vojsku na Grke i osvoji oba Pologa, svu skopljansku oblast, Ovče Polje, Zletovo i Pijanac. Na to Grci god. 1283. pošlju na Milutina novu vojsku od samih Tatara. Tatari prodru do Bijelog Drima, ali tu ih Milutinovi Srbi tako strašno razbiše, da im ni traga ne preosta. U tome stiže Milutinu u pomoć i njegov brat kralj Dragutin iz Srijema. Sad oni složno iznova udare na Grke i povrate sve što su Tatari bili preoteli, pa onda pregaze i opljene svu oblast strumsku, sersku i hristopoljsku i provale čak do Soluna i do Svete Gore, pa onda se vrate u Srbiju s mnogim pljenom. Dragutin opet ode u svoj Srijem, a Milutin malo odmori vojsku, pa iste godine opet udari na Grke, te zauze i pridruži Srbiji oblast debrčku, kičevsku i porečku. Za tim udari na Epir i pregazi ga, pa se vrati kući s velikim ratnim pljenom.

Među tim, Milutin se bio razveo sa svojom prvom ženom i ponovo se oženio Jelisavetom, ćerkom ugarskog kralja Vladislava. Sa Jelisavetom Milutin dobi u miraz i Bosnu i spoji je sa Srbijom. U tom Nogajski Tatari iz Blgarske bjehu upali u Dragutinovo kraljevstvo i pritislili sjeveroistočne zemlje srpske. Sad Milutin Dragutinu priteče u pomoć, te se obe srpske vojske sastave i složno grunu na neprijatelja. Tatari budu do noge potučeni i prećerani preko Dunava, a Braničevo se opet oslobodi i spoji sa Dragutinovim kraljevstvom.

Tada u istočnoj Blgariji vladaše car Đorđe Terter, koji se bješe srodio sa silnim Nogajem, kanom tatarskim. Sad Milutin otpusti i drugu svoju ženu Jelisavetu i oženi se ćerju blgarskog cara Đorđa Tertera, da bi tako obezbjedio Srbiju od strane Tatara. Sa Jelisavetom Milutin izgubi Bosnu, a ne zaštititi se ni od Tatara. Jer već god. 1291; vidinski knez Šišman uze Tatare u najam i prodre duboko u Srbiju. Sad se Milutin obori na Tatare svom silom, pa ih strašno satre i dogna čak do Vidina. Šišman jedva živ uteče preko Dunava, a Srbi osvoje njegovu prestonicu Vidin. Da time ne bi navukao na Srbiju i ostale Tatare, Milutin se izmiri sa Šišmanom i povrati mu državu, a Šišman se potčini vrhovnoj vlasti srpskoj i uze za, ženu šćer srpskoga velikog župana Dragoša. Kasnije i Šišmanov sin Mihailo uze Milutinovu šćer Anu. Na skoro tatarska prevlast posrnu u Blgariji, pa tamo zavlada Milutinov šurak, car Todor Svetoslav, s kojim je Milutin za vazda ostao prijatelj. Kad ovako proširi Srbiju i na sjeveroistoku, Milutin se opet obrnu na Grke.

Godine 1296. on osvoji od Grka svu sjevernu polovinu Arbanije, pa zauze i sam grad Drač. Godinu dana za tim udari Milutin i niz Maćedoniju i prodre duboko u grčko carstvo. Grčki car Andronik II. vrlo se uplaši od sile Milutinove, te ga zamoli za mir i ponudi mu za ženu svoju šćer Simonidu. Milutin pristade na mir, pa otpusti i treću svoju ženu, šćer Terterovu, i oženi se Grkinjom Simonidom. Milutin povrati svome novom tastu nekoje osvojene zemlje u Maćedoniji, a car Andronik priznade sva ostala osvojenja srpska. Tako se Milutin srodi sa Grcima, te ih ostavi na miru sve do smrti svoje.

U to doba Turci Osmanlije već u veliko prodirahu u vizantinske zemlje u Maloj Aziji, pa upadoše i na Balkanski Poluostrv. Grci bjehu nemoćni da spriječe provalu Turaka. Milutin za rana opazi tu novu opasnost, pa kako se ne mogaše pouzdati u Grke, on naumi da sam sobom postavi bedem protiv turske najezde i dođe na smjelu misao: da svojom dičnošću spoji oba prestola, grčki i srpski, te da tako svoje srodstvo sa Grcima upotrebi na korist oba naroda. Misli se, da je ovu misao Milutinovu pomagala i sama njegova punica, grčka carica Jerina. A da bi zadobio i za se i grčki narod Milutin sad tek počeo zidati silne crkve i manastire ne samo po srpskim nego i po grčkim zemljama. I u samom Carigradu Milutin

sazida divnu zadužbinu, crkvu Prodom, a u Solunu sagrađi carske dvore i dvije crkve: sv. Nikole i sv. Đorđa. Osim toga podiže on među Grcima mnoge dobrotvorne zavode, bonice i sirotište, i obasu ih bogatim darovima. Tako on omili Grcima i narod ga grčki blagosiljaše. A da bi zamazao oči i gospodi grčkoj, Milutin počeo uvoditi na svome dvoru nekoje grčke običaje, pa i nekoje Grke uze u svoju službu.

Ali to se opet ne dopade Srbima, osobito onima u Zeti, gdje je tad živjeo Milutinov prvenac i nasljednik, Stevan, sa svojim sinovima Dušanom i Dušicom. Bojeći se, da Grci ne preovladaju srpskim dvorom i državom, zetska vlastela navali na Stevana, te ovaj digne vojsku na oca. Sad Milutin doleti s vojskom u Zetu i pozove sina da se izmire, pa da će mu sve oprostiti. Stevan dođe ocu i zamoli oprostaj. Ali, po nagovoru Grkinje Simonide, Stevanove maćehe, Milutin ne održa riječ, nego pošlje Stevana u Skoplje i tamo ga oslijepe, pa onda ga zajedno sa Dušanom i Dušicom pošlje u Carigrad svome tastu na čuvanje. Na skoro Dušica umrije u Carigradu, a zatim Milutin opet vrati Stevana i sina mu Dušana u Srbiju i nastani ih u Budimlju. Dotle bješe umro i kralj Dragugin, te Milutin uzme Braničevo i Mačvu sa Beogradom i spoji, sa Srbijom.

Među tim, Milutin je i dalje zavaravao Grke, te im je dva puta i svoju vojsku slao u pomoć protiv Turaka. God. 1312. Milutinova srpska vojska očisti. Trakiju od Turaka i povrati Vizantiji tu zemlju. A god. 1314. Milutinov vojvoda Novak Grebostrek sa najodabranijom srpskom vojskom ode u pomoć Grcima i potuče Turke u Maloj Aziji. Tako Srbi u dva maha spasoše Grke od izvjesne propasti. Radi ove usluge car Andronik II. preuznosio je hvalom svoga zeta Milutina, a srpske vojvode obasipao bogatim darovima. Sa najvećom slavom i počašću prođe tada srpska vojska, kroz Carigrad i preko cijele grčke zemlje. Tako još većma odskoči Milutinov ugled u Grčkoj i Grci skidahu kapu s glave, kad izgovarahu ime njegovo.

U isti mah Milutin je preko svoje matere Jelene katoličkinje stajao u najboljim odnošajima sa latinskim vladarima i sa rimskim papom. S papom je Milutin vodio duge pregovore i vazdan mu obećavao, da će tobož primiti rimsku vjeru i prevesti sobom sav narod srpski. On je to činio samo za to, da bi se papinim uticajem obezbjedio ozgo sa strane Ugarske, dok posvršuje svoje glavne poslove dole na jugu i na istoku, sa Grcima i Blgarima. To isto činili su prije njega i drugi Nemanjići, pa i sam Nemanja, a kasnije je to činio i car Dušan, a baš oni bjehu najžešći pobornici Pravoslavlja i najčvršći stubovi srpske crkve. I, zaista, kad god. 1314. umrije Milutinova mati, kraljica Jelena, Milutin prekide sve dogovore s papom. S toga papa podbode ugarskog kralja Karla Roberta, te ovaj godine 1318. u savezu s hrvatskim banom i još nekim sitnim vladarima, nenadno upadne u Srbiju i otme Mačvu sa gradom Beogradom. Ali za to Milutin ote od Karlovih saveznika nekoje zemlje u Arbaniji i time podmiri štetu.

Na tri godine kasnije, 29. oktobra 1321. god. Milutin preminu u Nerodimlju u 67. godini svojoj i bi sahranjen u njegovoj najljepšoj zadužbini u manastiru sv. Stefana u Banjskoj, kraj Kosova, a po toj zadužbini njegovoj on je i nazvan: Milutin Banjski.

Stevan Uroš Milutin vladao je Srbijom punih 40 godina — najdulje od svih Nemanjića. Milutin služi na diku i precima i potomcima svojim. Srpstvo je pod Milutinom postiglo ogromne uspjehe, a Srbija sa Milutinom postade: prva sila na evropskom istoku. Milutin učini rodu glas i čast imenu Srbinovom. Koliko je Milutin osvjetlao srpski obraz, najbolje svjedoče ove riječi iz Carostavnika: *Državni care! — govorahu grčki velikaši svome caru Androniku — Mi sluge. tvoje velimo ti: ako mu se (Milutinu) na skoro ne osvetiš, i svojom ga snagom ne otjeraš iz krajeva slavne ti države, u istuu će potegnuti i na*

samu glavu slavnoga ti carstva — toliko se uzveličao! Ali ne samo spoljnim sjajem, nego i unutrašnjim blagostanjem Milutin usreći svoj narod i državu svoju.

Za blagoslovene vlade Milutinove Srbija se vrlo obogatila i domaćom proizvodnjom, i trgovinom, i zanatima, i umjetnošću, i naukom. On dade Srbiji valjane zakone i mudro uredi sve njene poslove i odnošaje sa tuđincima. Milutin prvi od srpskih vladalaca počeo kovati zlatan novac srpski. On raširi državu Nemanjinu i pomnoži broj srpskih vladica. On prenese srpsku arhiepiskopiju u Peć i odredi temelj kasnijoj patrijaršiji srpskoj. Od svih Nemanjića slavni Milutin je saziđao najviše zadužbina. On iz temelja podiže 48 zadužbina carskih srpskih, osim onih nebrojenih, koje je obnovio i blagom obasipao. On podiže mnoge prosvjetne i dobrotvorne zavode po svima srpskim i grčkim zemljama, a u samom Carigradu saziđa bonicu za bone i nevoljne i plaćao sam svojim novcem sve liječnike i ljekarije. On pomaže i obdaru mnoge pravoslavne grčke crkve, sve od Soluna i Carigrada do Jerusalima i Gore Sinajske.

On, Milutin, pravoslavni kralj srpski, podiže i obnovi mnoge bogomolje rimokatoličke u zetskom i dalmatinskom primorju i obdaru ih mnogim zemljama i posjedima od onda pa za vaza. Od svih Nemanjića on jedini nije gonio Srbe Bogomile, nego sa visine prestola svoga kraljevskog sjajno posvjedoči vječnu istinu: *brat je mio koje vjere bio — baška vjera, a baška narodnost*. On podiže i slavni benediktovski manastir rimske Svete Bogorodice Rtačke kod Bara i pokloni mu velike zemlje. Te darove rimskoj Bogorodici Rtačkoj sam Milutin lično potvrdi u jednom rimokatoličkom hramu kraljevskog svoga grada Kotora u Boki, a svjedoci te potvrde kraljevske bjehu: dva pravoslavna i dva rimska episkopa i djed (prvosvećenik) bogumilski! Sjajna svjedočba srpske uljudnosti i čovječnosti! Jer u ono doba vjerske mržnje i netrpljivosti to je bilo nešto strašno, to je bilo deveto čudo. Tako šta nije onda mogao da učini ni koji papa i nikakav patrijarh, a to učini pravoslavni Srbin Stevan Milutin Nemanjić, najpravoslavniji kralj srpski. Koliko god bješe junak i vitez, toliko je bio i mudar i pravedan kralj srpski Milutin.

Pod njegovom rukom Srbija je kiptila blagoslovom božjim i u kraljevstvu Milutinovu bješe tako dobro, tako lijepo, da se stanovnici okolnih država jatovice naseljavahu u Srbiju i uživahu u njoj potpunu slobodu i jednakost ljudsku.

Ko je, šta je i kakav je bio Milutin Nemanjić, najbolje svjedoči njegov savremenik srpski, arhiepiskop Danilo, koji o Milutinu veli: *Zarad njegove smirenosti i krjeposti i zarad njegova dobrodjelna života, toliko se udostojio zaštite i odbrane (božje), da je divota slušati, a strahota razumjeti. Jer je čudno, kad se car (Milutin) sa inoplemenim carem sastane, pa opet postigne sv što god hoće. A dalje kaže: I prekomorski carevi i zemlje imali su da se dive, kako Bog pomaže i slavi ovoga blaženoga! Jer Bog ne zaboravlja, što je ovaj blaženi mnogo prilagao svetim crkvama i nemoćnima, i ti ga priloži ne malo proslaviše, tako da se ukazivao neprijatelju strašan i da su mu se svi divili*. Sa sviju ovih vrlina sveta crkva srpska proglasila je Milutina za svetitelja svoga i svetkuje ga svakog 30. oktobra na Mratin dan pod imenom: Sveti Stevan Milutin, kralj srpski. Isto tako svetkuju i poštuju Milutina i braća Blgari i nazivaju ga svojim svetim kraljem. Jer svete mošti Milutina Nemanjića prenesene su iz Banjske u staroslavni srpski grad Sredac, današnju blgarsku prestonicu Sofiju, pa tamo i dan danas počivaju.

Za vrijeme duge vlade Milutinove izmijenjaše se razni banovi u Bosni, koja se tada dijeljaše na sjevernu i južnu banovinu. Sjeverna zahvataše oblasti Soli i Usoru (Posavlje i Podrinje), a južna Pravu Bosnu ili Vrhbosnu (sarajevsku mitropoliju) i Donje Krajeve. Najznatniji bješe ban Prave Bosne i Donjih Krajeva

Stevan I. Kotromanić, koji se bio oženio Jelisavetom, ćerkom srpskoga kralja Dragutina, te tako se srodio s Nemanjićima. Sa ovim banom Stevanom zavrгла se u Bosni posebna srpska dinastija:

Loza Kotromanića,

koja je kasnije bila vrlo štetna i nesrećna po Srpstvo u Bosni i Hercegovini. Stevana bana nasljedi sin mu Stevan II. Kotromanić. No na skoro hrvatski ban, Pavle Šubić, pomoću ugarske vojske, zavlada Kotromanića banovinom, a kasnije njegov sin, Mladen Šubić, otrže od kralja Dragutina i sjevernu Bosnu. Ali nečovječna vlada Mladenova izazva protiv njega opći ustanak, ne samo u Bosni, nego i u Hrvatskoj, a na čelo ustanka staviše se Srbi sa svojim Kotromanićima. Ustanici svladaju Mladena i proćeraju iz Bosne svu hrvatsku posadu, pa Stevan II. Kotromanić sad postade ban cijele Bosne, ali kao kletvenik (potčinjenik) i prijatelj ugarski. U takom stanju zateče Bosnu smrt Milutinova, kad na srpski kraljevski presto sjede

Stevan Uroš III. Dečanski, Nemanjić VIII.,

prvenac Milutinov. Na sreću Srbije, Stevan ne bješe sasma oslijepljen, nego mu je vid bio dosta sačuvan, ali za života očeva on je to krio. Čim je Milutin umro, Stevan zbaci povez s očiju i razglasi po narodu, da mu je sveti Nikola povratio očnji vid, pa sazove sabor u Peć i tu se na sam dan Bogojavljenja 1322. god. kruniše zajedno sa svojim sinom Dušanom, koji se nazove *mladi kralj* i dobije na upravljanje svoju djedinu Zetu. (Svi prestolonasljednici od loze Nemanjića dobijahu na upravljanje Zetu — današnju Crnu Goru — pa tako i Dušan. Zeta je bila kolijevka Nemanjića, pošto se i sam Nemanja I. rodio u Zeti, pa za to je oni i nazivahu svojom *djedinom*.)

Već prvih dana svoje burne vladavine Stevan Dečanski imao je da se bori protiv dva takmaca: protiv svoga brata Konstantina, Milutinova sina od četvrte mu žene Simonide, i protiv svoga bratića Vladislava, sina Dragutinovog. Ali kralj Stevan u brzo savlada obojicu i utvrdi se na prestolu. No dok je trajala ova borba oko prestola, Latini pomoću Arbanaea ocjepiše od Srbije Drač, a bosanski ban Stevan Kotromanić otrže Hum i pridruži ga svojoj banovini. Sad kralj Stevan počeo tražiti saveznike protiv Latina, te se oženi grčkom princezom Marijom Paleologovom, koja mu rodi trećeg sina: Simeuna Paleologovića iliti Sinišu Nemanjića, brata Dušanova. Na skoro među Grcima planu rat oko prestola, pa Stevan posla u pomoć svome rođaku caru Androniku II. Starijem svoga hrabrog vojvodu Hrelju Ohmučevića. (Ovo je onaj Relja Krilatica, koji se pjeva u narodnim pjesmama srpskim.) Hreljina pomoć kasno dođe Androniku. Ali Stevan uvreba ovu zabunu grčku i osvoji Prosek, Velez i još neke gradove u Mačedoniji, pa opsjedne i Ohrid.

Među tim u Blgariji carevaše onaj Mihailo Šišmanović, zet Milutinov, koji je bio oženjen Stevanovom sestrom Anom. (Ani je bilo srpsko ime Neda iliti Nedjeljka.) Grci su mrzili Mihaila i grozili mu. Za to on, da bi se umilio Grcima, oženi se sestrom grčkog cara. Andronika III. Mlađeg, a očera svoju zakonitu ženu Srpkinju Nedu. Toj uvrjedi Mihailo pridruži i nasilje: udruži se s Grcima, te uzeše pod najam velik broj Tatara, a pridruži im se i vlaški vojvoda Ivanko Besaraba, pa svi zajedno iz nenada grunu na Srbiju. Stevan im izađe na susret i utabori se kod srpskoga pograničnog grada Zemuna na desnoj obali Strume. Srpska vojska bješe mnogo manja i nespremna. S toga je Stevan puna četiri dana zavaravao neprijatelje, ne bi li mu stigla u pomoć i ostala, srpska vojska. Ali kad pomoć ne stiže, i kad Mihailo prezrivo odbi i poslednju Stevanovu ponudu za mir, hvaleći se, da će prenijeti svoj presto u sred srpske države: Onda i Stevanu prekupi, te se otvori slavna

Bitka kod Velbužda

(sadanjeg Kistendila), koja, se dogodi dne 28. julija 1330. god. Toga dana oko podne malena srpska vojska udari na združenu veliku vojsku neprijateljsku. U sredini srpske vojske bjehu kopljanici, koje predvođaše Stevanov sin Dušan. Srbi otvoriše borbu u potpunom bornom poretku. Oklopi, štitovi i sjajni mačevi srpski zablještaše na vrelom suncu ilinjskom, a vriska konja, jeka truba i junački poklič prolamaše vazduh. Dok se velika neprijateljska vojska postavila u bojni red, Srbi složno grunu na juriš i učine strašan pačariz od svojih zlotvora. Što uteče od mačeva. i kopalja srpskih, to sustigoše ljute strijele srpske, te stari srpski Velbužd postade grobnicom blgarske i grčke nadutosti. Glavni stan blgarski bi osvojen, svi boljari pohvatani i sva vojska razoružana. Što ne izgibe, to Srbi s mirom otpustiše doma, ali Tatare sve do jednog isjekoše. U ovome ljutom boju pogibe i sam car blgarski, Mihailo Šišmanović, a kažu, da ga je baš sam Dušan svojom rukom smakao. U opće u ovome boju Dušan se proslavi kao glavni junak i pobjedilac.

Slavnom pobjedom na Velbuždu Srbi izvojštiše prestiž na Balkanskom Poluostrvu i nikad više, ni Grci ni Blgari, ne mogahu da zadobiju prvenstvo nad Srbima — od tad pa do danas. Kad je grčki car čuo za ovu strašnu pogibiju i sramotu svoju, odmah uvuče rogove i prekinu rat, A srpski kralj Stevan sa svojim sinom Dušanom povede okovanu blgarsku vlastelu i pobjedonosno uđe u Blgariju sa najvećom slavom, a svi blgarski gradovi pohitaše da mu se poklone. Još na Izvoru predusretnu ga blgarski izaslanici i ponude mu na dar cijelo carstvo blgarsko, te da tako ujedini Blgariju sa Srbijom, a Blgari obećavahu, da će ga u svemu slušati.

Ali Srbenda Stevan, kao što vazda bješe plemenit, tako i sad velikodušno pokloni Blgarima krvavo izvojšteno carstvo, a Srbiji zadrža samo one zemlje srpske oko Niša, Pirota, Sredca (Sofije), Velbužda (Kistendila), pa otud na više preko Stare Planine i vidinske knežine do Lom Palanke današnje. Pa onda postavi za blgarskog cara svoga sestrića Stevana Šišmanovića, sina Mihailova i Nedina, a Blgarima zapovjedi, da ga slušaju kao njega samoga. Otale Stevan i Dušan krenu srpsku vojsku i kidišu na grčko carstvo, pa povrate Srbiji Velez, Prosek i Štip, koje Grci bjehu preoteli u ovome ratu, a ujedno oslobode od Grka i druge gradove i oblasti južne i postave u njima srpsku posadu. Iz zahvalnosti na velbuškoj pobjedi, Stevan živo nastavi ranije započeto zidanje slavnog i veleljepnog manastira svetih Dečana na polju Kosovu, a uz ovaj manastir podiže on i veliku bonicu i skupi tu sve bone i nevoljne, da se hrane i liječe. Po ovoj svetoj zadužbini svojoj nazva se on: Stevan Dečanski.

Poslije ovih sjajnih uspjeha Srbija malo odanu na miru, ali Stevan ne ostade s mirom. Njegova druga žena Grkinja Marija Paleologova šćaše da srpski presto nasljedi njen sin Siniša, a ne zakoniti nasljednik Dušan, njep pastorak. Ovaj grčki ćeif ne dopade se Srbima, a ponajmanje kršnim Zećanima. Oni nikako ne mogahu oprostiti Stevanu, što se nije potpuno koristio velbuškom pobjedom prema Greima i Blgarima, nego je čak dopustio, da mu se grčke udvorice razmeću - oko srpskog prestola. S toga Zećani, a na čelu im silni zetski vlastelin Vratko Svetojević i humski knez Ranko, dignu ustanak protiv Stevana, pa u tu pobunu uvuku i mladog kralja Dušana. Ustanici sagnaju kralja Stevana u Nerodimlje, a za tim u grad Petrič i tu ga uhvate, pa onda ga odvedu u grad Zvečan i tamo ga zarobe. Ne skoro Stevan umrije u Zvečanu.

Neki misle, da je on tamo udavljen bez znanja Dušanova, ali to nije dokazano. Tako svrši ovaj hrabri, pravedni i pobožni srpski kralj, koji se mnogo brinuo o sirotinji i zidaao duši zadužbine, te i dan danji njegovi sveti Dečani zagrijevaju i štite potljačeno Srpstvo kosovsko. Srpski narod, osobito onaj Srbalj

kosovski, i danas sa prevelikom zahvalnošću pominje ovoga čestitog vladaoca svoga, a sveta crkva srpska svetkuje ga kao mučenika i ugodnika božjeg svakog 11. novembra pod imenom: sveti Stevan Dečanski, kralj srpski.

I tako evo nas sad pod vrhuncem srpske državne moći i snage: evo nas na ulasku u carstvo srpsko, kamo nas Nemanja povede i dokle nas Milutin dovede. Sa Milutinovim sinom Stevanom Dečanskim Srpstvo već bješe prispjelo na sam prag carstva svoga, a Dečanski otvori vrata carstvu onome, u koje će Srbe uvesti istom njegov sin Dušan.

No još za vlade Stevanove njegova druga žena, Grkinja Marija, maćeha Dušanova, pokušavala je, da potisne zakonitog nasljednika Dušana, te da obezbjedi presto svome Siniši, najmlađem sinu Stevanovom. To i bješe glavni povod Dušanovom sukobu s ocem. Sad Marija opet naumi da ostvari svoju želju, ali je Dušan preteče. Odmah, još za života očeva, Dušan sakupi državni sabor u gradu Svrčinu (na Kosovu) i na tom saboru bude svečano vjenčan kraljevskim vijencem. Tako sjede na presto Nemanjin njegov najdostojniji i najslavniji potomak:

Stevan Uroš IV. Dušan Silni, Nemanjić IX.,

koji se zakralji i krunisa u prestonom srpskom gradu Svrčinu, dana 8. septembra 1331. godine u 23. godini svojoj. Prije svega Dušan utvrdi u zemlji mir, priteže uzde razuzdanoj vlasteli i pojača ubojnu snagu srpsku. Među tim Blgari bjehu zbacili Dušanova zeta, cara Stevana Šišmanovića i kraljicu Nedu (Anu), pa zacarili opet Srbina, Jovana Aleksandra Sracimirovića, koji je dotle kao vojvoda i namjesnik Stevana Dečanskog upravljao srpskim oblastima u Blgariji. Tako se izrodi opasnost, da Srbiji propadnu krvave tekovine, zadobivene pobjedom na Velbuždu. Ali Dušan ne htjede radi toga da troši srpsku krv po Blgariji, nego se oženi Aleksandrovom sestrom Jelenom, pa tako se opet utvrdi isto stanje kao što je bilo pod Šišmanima: Blgarija i dalje ostade potčinjena srpskoj vrhovnoj vlasti.

Sad već Dušan ni časa ne počasi, nego odmah udari na Grke. Dušanu se pridruži i njegov šurak car Aleksandar Sracimirović. Aleksandrova vojska, kao lijevo krilo Dušanovo, spusti se na Grke iz Blgarije u istočne oblasti, a Dušan pođe dolinom Strume. Pobjedna vojska Dušanova prodre do slavnoga grada Sera (Seresa) i čak do Morunca na Tahinskom Jezeru u Migdoniji (najistočnijem kraju Mačedonije). Za tim Dušan udari na zapadnu Mačedoniju, pa osvoji Čermen, Strumicu, Vodenu, Kostur, Hlerin, Prilep, Železnac, Ohrid i druge gradove, pa pritište i opsjede glavni grad Solun. U tome pristiže Solunjanima u pomoć sam car grčki Andronik i zamoli Dušana za mir. U taj mah Srbiji bješe zaprijetila opasnost sa sjevera od Ugarske, te s toga Dušan primi ponudu i oba cara se lično sastanu i uglave mir 26. avgusta 1334, Dušan zadrža, veći dio osvojenih oblasti, a Grcima vrati grad Vodenu i još nekoja mjesta. Odmah poslije ovog solunskog mira Dušan se okrenu na Ugre. No za taj mah rat se odloži, te Dušan udari na državnice katoličkih knezova u Arbaniji, koji se bjehu otrgli, pa osvoji i pridruži Srbiji cijelu Arbaniju i sjevernu i Južnu, zauzev i najvažnije gradove primorske: Drač, Kaninu i Avlonu čak do Epira.

Za to vrijeme bosanski ban Stevan II. Kotromanić bješe ocjepio od hrvatske banovine Završje (oblast od grada Knina do Klisa u Dalmaciji), a od srpskih zemalja bješe preuzeo Krajinu neretljansku (dalmatinsko primorje od rijeke Cetine do Neretve). Radi ovih osvojenja ban Stevan je bio u neprekidnom ratu sa hrvatskim knezom Nelepićem i njegovim saveznicima, i činjaše im velike štete. S toga se Nelepić obrati papi za pomoć i optuži bana Stevana kao zaštitnika bogumilskog, te posredovanjem ugarskog kralja Karla Roberta Stevan najposlije izjavi papi svoju privrženost i pređe s

mnogom vlastelom srpskom u rimsku vjeru. No time se hrvatski knez Nelepić ništa ne pomože, pa tako ni - papa, jer Stevan ne smjede goniti bogumile, bojeći se, da ovi ne pozovu u pomoć Dušana.

U isti mah i Dušan je bio optužen kod pape, te papa podbadaše ugarskog kralja protiv Dušana. Da bi otklonio tu opasnost sa sjevera, Dušan poče pregovarati s papom, tobož, daće preći u rimsku vjeru, ali čim se dobro utvrdi u Arbaniji, odmah prekide sav taj razgovor s papom, pa nastavi ratovanje na jugozapadu. Već godine 1340. Dušan osvoji i pridruži Srbiji sav sjeverni Epir do grada Janine i postavi tamo za namjesnika svoga šuraka, Jovana Olivera, vojvodu srpskog.

Na skoro za tim umrije grčki car Andronik III. i ostavi na prestolu nejaka sina Jovana V. Paleologa pod staralaštvom svoje žene Ane i velikoga sluge Jovana Kantakuzena, čovjeka vrlo učena i smjela, ali do krajnosti prevrtljiva i vlastoljubiva. Čim se Kantakuzen dočepa vlasti carskog namjesnika, odmah se proglasi za cara grčkog i zarati na caricu Anu. Ali Ana pobjedi Kantakuzena, te on prebjegne u Srbiju i zaište pomoći od Dušana. Dušanu dobro dođe ovaj razdor grčki, te sklopi sa Kantakuzenom savez i načine ovakav ugovor: da Dušan pomaže Kantakuzenu protiv cara Paleologa, a u naknadu za to, da i Dušan osvaja oblasti grčke, pa da i jedan i drugi zadrže za sebe sve što god koji dobije bilo mirom ili silom.

U isti mah i carica. Ana zamoli Dušana za pomoć protiv Kantakuzena i obeća mu dati na dar sav ostatak Maćedonije osim Soluna. Ali Dušan odbi molbu caričinu, jer bješe već zaključio ugovor sa Kantakuzenom i zadao mu časnu riječ. Kasnije carica Ana opet oblijetашe oko Dušana, moleći ga svakojako da se odrekne Kantakuzena, ali Dušan ne prevjeri zadanu vjeru. Najzad carica pošlje Dušanu osobite poslanike: Đorđa Luku i solunskog mitropolita. Makarija. Oni u ime caričino predlože Dušanu na poklon više vrlo važnih gradova grčkih, samo da im izda svoga saveznika Kantakuzena. No Dušan im odgovori, da je to sramno i nepošteno, što Grci traže od njega, pa odbi caričine poslanike ovim značajnim riječima: *Ne samo za nekoliko gradova, nego ni za čitavu imperiju grčku, takvo zločinstvo neću ja učiniti.*

Za tim Dušan skupi veliku vojsku, pa veći dio svoje vojske dade Kantakuzenu, a s manjim dijelom on sam udari na Grke i osvoji svu Vodenu. No dok je Dušan s manjom vojskom napredovao, dotle Grk Kantakuzen u ludo satre onaj cvijet srpske vojske, pa onda iznevjeri Dušana i prebjegne Turcima. Sad Kantakuzen dobije tursku vojsku, pa s njome napadne Dušana. Dušan pošlje na Turke svoga vojvodu Đorđa Preljuba, te Srbi razbiju Turke Kantakuzenove i počnu ih goniti. Turci se razbjegnu po okolnim brežuljcima i šumama, te ih teški oklopnici srpski ne mogahu dalje goniti na konjima, nego odjašu konje i poćeraju neprijatelja pješice. Ali Turci zaibidu kroz šumu, pa se doćepaju srpskih konja i doćekaju umorne oklopnike Preljubove, pa ih razbiju. Ali ovaj Preljubov poraz ni malo omete Dušana. On i dalje osvajaše grad za gradom, pa uze i najvažnije gradove Ber i Serez, a za tim osvoji i sav ostatak Maćedonije, osim Soluna. Što tada i Solun ne pade u srpske ruke, imaju Grci da zahvale jedino srećnom položaju toga jakog grada, koji se može osvojiti samo s mora, a Dušan tada nije imao mornarice (ubojnih brodova).

Zbog onoga nevjerstva Kantakuzenovog Dušan prekide s njime savez i javno mu navjesti neprijateljstvo. Među tim, ne samo Kantakuzen protiv carice Ane, nego i Ana protiv Kantakuzena poče prizivati Turke u pomoć. Turci to jedva doćekaše, pa nagnuše iz Azije u evropske zemlje grčke, te počеше žariti i paliti po grčkom carstvu, a sve tobož kao saveznici i prijatelji jedne ili druge zavađene stranke. Tada se Turci tako osiliše, da su u samom Carigradu činili najgrđa nečovjštva, a Grci ne smjedoše ni pisnuti, nego im

još činjahu najpodlije udvornosti. Dušan je sve ovo budnmm okom pratpo, pa videći da Grcima nema više života i da se sa Turcima približuje nova opasnost za Srbiju: naumi odlučno, da sa svim uništi grčko carstvo i da ga zamijeni carstvom srpskim, te da tako učini kraj grčkim petljanijama i da postavi jaku branu protiv turske najezde. Mnogi krajevi grčki bjehu i sami voljni, da listom pristanu uz Dušana.

Ali da bi Grke još većma zadobio za se, Dušan naumi da podigne srpsko kraljevstvo na carstvo, a sebe da proglasi carem sviju Srba i Grka. No da bi novome carstvu srpskom dao što jaču i sjajniju podlogu: Dušan naumi da oslobodi i srpsku crkvu od grčkog tutorstva, te da podigne srpsku arhiepiskopiju na stepen nezavisne patrijaršije. S toga Dušan u oktobru god. 1345. sazove u Skoplje crkveni i državni sabor. Na saboru u Skoplju bješe sakupljena sva srpska vlastela, gospodština i duhovništvo, a osim ostalih tu bješe još i blgarski patrijarh Simeun, ohridski samostalni arhiepiskop Nikola, svi grčki episkopi iz osvojenih zemalja i svetogorski protopop sa znatnijim kaluđerstvom Svete Gore. Po odluci ovog sabora dotadanji srpski arhiepiskop Janićije bude proglašen za patrijarha srpskog, a pećska arhiepiskopija, bude uzvišena na nezavisnu patrijaršiju srpsku.

Odmah za tim, na sam dan Vaskrsa, 16. aprila 1346. god, na saboru u Serezu oba patrijarha (srpski i blgarski) vjenčaju Dušana carskom krunom i proglase ga za cara samodržca srpskog, grčkog blgarskog i arbanaškog, a ujedno kraljica Jelena bude vjenčana za caricu srpsku, a devetogodišnji kraljević Uroš za *kralja svih srpskih zemalja*. Sve ovo izvršeno je sa najvećim sjajem i slavom, pred cijelim narodom i saborom, na kome bješe sakupljeno svo duhovništvo i sva velika i mala *samodržavna vlastela i svi Dušanu potčinjeni vladaoci, pa tako i blgarski car Aleksandar*. Tako postade

Srpsko carstvo i srpska patrijaršija,

tako Dušan Silni dogradi građevinu velikoga Stevana Nemanje i svetoga Save Nemanjića i postavi domu Srbinovu — carsko šljeme. A za uspomenu na taj vaskršai dan, Dušan ustanovi i naročito odličje: orden svetog Stevana — i to bješe prvi srpski orden. A za sve ovo Dušan je izabrao najzgodnije vrijeme, kad se Grci krviše među se i kad Ugri ratovahu sa Mljecima. I na sve ovo Grci ne mogahu odgovoriti ničim drugim, no samo — prokletstvom! Istom negde kasnije (god. 1352.) prisjeti se grčki patrijarh Kalist, da je za svagda izgubio srpsku crkvu i njeno mnogobrojno. i bogato stado, te od sve muke baci anatemu i na srpsku patrijaršiju i na cara Dušana i na sav sabor. On se tako utješi, a njegova kletva ode u vjetar.

Jer već do godine, pošto se zacario, car Dušan sa caricom Jelenom proputova po velikom svome carstvu, pa svuda bogato obdaravaše crkve, manastire i siromahe — te ih sav narod blagosiljaše. Pa i sami Grci u osvojenim zemljama radosno pozdravljahu Dušana, jer im bješe dozlogrdilo krvoločno ratovanje Paleologovo i Kantakuzenovo. No Grcima se ponajvećma dopalo, što Dušan nije gonio grčke velikaše u osvojenim zemljama, nego je mnoge zadržao u službi i časti i potvrdio im predašnja prava njihova. Tim je Dušan zadobio i one Grke, koji preostaše pod grčkom vlašću.

Istom sad poče se Dušan spremati, da dovrši što je započeo. S prva je mislio da udari pravce na Carigrad. Ali za to mu trebaše saveznik, kojn bi imao veliku pomorsku silu, jer Carigrad se ne može osvojiti bez jakog brodovlja. Takva pomorska sila bjehu Mljeci. Ali rimski papa i Grci bjehu protivni takvom savezu, te Mljeci ne smjedoše stupiti u savez sa pravoslavnim carem srpskim. Za to Dušan odloži napad na Carigrad do bolje prilike, pa krajem 1346. god. udari na južni Epir i osvoji ga. Tako sad cio Epir potpade pod Srbiju.. A za tim (god, 1347.) Dušan osvoji još i svu Etoliju i Akarnaniju (zemlje još dalje na jugozapadu ispod Epira). Tada se i Kantakuzen izmiri sa caricom Anom, te Grci napnu sve

svoje sile da ustave Dušana. Ali zaludu im bješe sve. Već do godine (1348.) Dušanov vojvoda Preljub, sa velikom konjicom srpskom, grunu iz Epira u Tesaliju i osvoji cijelu tu zemlju. Tako sad Grcima preosta samo grad Solun i parče Trakije sa Carigradom. U Epiru, Etoliji i Akarnaniji Dušan postavi za upravitelja svoga brata Sinišu i nazove ga despotom. A u Tesaliji postavi za upravitelja vojvodu Preljuba i nazva ga cesarem. No i Siniša i Preljub bili su samo namjesnici carski — u svemu podložni Dušanu.

Tako sad Dušanu dođe na red: osvojenje Carigrada. Ali prije no što će učiniti taj presudni korak, Dušan htjede mudrim zakonima i uredbama da učvrsti dotadanje tekovine svoje, pa sazove sabor u Skoplje, te se na ovom saboru izda prvi dio znamenitog *Dušanovog Zakonika*, koji bi svečano proglašen na Spasov dan god. 1349. Kasnije (god. 1354.) na saboru u Serezu Dušan izdade i drugi dio svoga Zakonika, te ovaj zbornik zakona obuhvati cjelokupnu uredbu zemaljsku i jasno obilježi prava i dužnosti svakog srpskog podanika. Tako postade taj alem kamen Dušanova carevanja: tako postade slavni. *Dušanov Zakonik*, kome onda ne bješe ravna u svemu svijetu, te i danas učenici ljudi ne mogu dovoljno da se nadive neobičnoj mudrosti i veličini uma Dušanova.

No još iste godine 1349. kad je izdao prvi dio Zakonika, Dušan nastavi rat s Grcima i opsjede Solun. Solunjani već bjehu počeli pregovarati, da se predaju Dušanu, kad ali na jednom iskršne Kantakuzen sa turskom vojskom, a ozgo opet ban Stevan Kotromanić po nagovoru ugarskog kralja Ludvika, napade Dušanove zemlje i opljeni Gacko, Rudine, Trebinje i Konavljje. Za to Dušan napusti Solun, pa ode da prečisti ove poslove na sjeveru.

Ovaj znameniti Srbin, Stevan II. Kotromanić, ban bosanski, koji je rođen u pravoslavnoj vjeri, pa se poslije pokatoličio, istina, bješe junak i rodoljub, ali njegovo rodoljublje nije išlo dalje od granica vlasti njegove.

S toga je taj Srbin počinio Srpstvu više štete, nego svi drugi protivnici Dušanovi. Ban Stevan nije mogao da pojmi, veliki smjer Dušanov, te dok je Dušan sakupljao oko Srbije jedan po jedan kraj Srpstva, dotle je ban Stevai otuđivao bosansko Srpstvo i stvarao u svojoj banovini neko posebno jedinstvo srpsko, samo da bi održao i proširio svoju vlast. Tako se sudari Kotromanićeva težnja sa težnjom Dušanovom, pa najzad morade da se prolije bratska krv. Još 1346. god. u malo ne dođe do rata među Stevanom i Dušanom, ali se ipak izmiriše. No sad, kad Stevan počne ozbiljno da ruši Dušanovu tvorevinu i kad opljeni pomenute srpske zemlje, onda i Dušanu prekipi, te u jesen 1350. god. udari sa silnom vojskom na Kotromanića. Pošto uze Zahumlje i opsadi glavne gradove bosanske, Dušan ponudi Kotromaniću mir pod ovom pogodbom: da Dušanu ostane Zahumlje i da se jedinica bana Stevana, Jelisaveta, uda za Dušanova jedinca Uroša. Tom ženidbom Dušan šćaše na miran način da sjedini obe ove srpske zemlje, jer ban Stevan ne imadaše muškog poroda, te bi tako i Bosna kao miraz Jelisavetin pripala opet Srbiji.

Ali vlastoljubivi Kotromanić odbi ovu bratsku ponudu, te sad se Dušan iznova obori na njega i procera ga iz Bosne. Kotromanić prebježe Ugrima, a narod i vlastela bosanska listom počje pristajati uz Dušana i radosno ga pozdrave kao svoga cara. Tako Dušan u brzo osvoji svu Bosnu i Hercegovinu i sa svojom pobjedonosnom vojskom prođe kroz cijelu zemlju. U ovome sjajnom ratnom pohodu kroz Bosnu bila je s carem Dušanom i carica Jelena. Kad tako združi Bosnu i Zahumlje sa Srbijom, Dušan postavi tamo svoje vojvode i posadu po gradovima, pa onda ode s caricom Jelenom u pohode drugoj srpskoj državi Dubrovačkoj Republici.

Dubrovčani dočekaše svoje carske goste sa tolikim oduševljenjem i slavom, da je to ushitilo i samog Dušana, koji bješe već naviknut na veliki sjaj. Dubrovčani se toliko radovahu oovoj počasti, koju im ukaza srpski vladalac, da su čak i poslije dvesta i trista godina sa osobitim ponosom pominjali ovu posjetu Dušanovu. Dušan je i tada i prije toga vrlo lako mogao osvojiti Dubrovnik, al on to nije htio. Jer bogata i slobodna Republika Dubrovačka bješe od velike koristi po Srpstvo i srpsku državu, a osobito je ona bila dobro došla gonjenim i prognanim Srbima, koji u Dubrovniku svagda nalažahu bezbjedna utjecišta i slobode. Pa ne samo da ga ne htjede osvojiti, nego još Dušan, kao i njegovi preci, pokloni tad Dubrovniku velike zemlje stonske i ratske, potvrdi im sva ranija prava i bogato obdari rimokatoličke crkve u Dubrovniku i njegovoj oblasti. Uplašeni ovim prijateljskim dočekom u Dubrovniku, i lukavi Mljeci pohitaše da se udvore Dušanu, te ga, izabraše za svoga počasnog građanina, a to je onda bila osobita čast.

No dok se ovo dešavalo u gornjim zemljama srpskim, dotle je Kantakuzen sa Turcima plenio južne zemlje srpske. Sad se Dušan opet uputi na jug, te poslije ljuta boja i okršaja očisti svu zemlju od Turaka i progna Kantakuzena. Na tri godine za tim (godine 1354.) umrije prognani ban Stevan Kotromanić, te ga nasljedi sinovac od brata mu Vladislava po imenu Tvrtko I., a sa ovim Tvrtkom završe se u Bosni i nova srpska dinastija:

Loza Tvrtkovića,

koja na skoro uzdiže Bosnu do samostalnog kraljevstva. Tvrtko I. zatekavši se sa svojim stricem na ugarskom zemljištu kao izgnanik, ostade vjeran ugarskom kralju Ludviku, a opet Ludvik se oženi onom Jedisavetom Kotromanićevom, pa uz nju dobi u miraz i svu banovinu

pokojnog bana Stevana. Ali ovaj miraz valjalo je istom osvojiti, jer Bosna i Zahumlje tada bješe pod Dušanovom rukom. Za to kralj Ludvik još god. 1353. bješe prešao s velikom vojskom preko Save i upao u Srbiju. Ali Dušan utabori svoju vojsku oko Žiže i na Rudniku, pa tu dočeka Ugre, te ih do noge potuče i prebaci preko Save. Ovaj ugarski poraz bio je tako strašan, da je onda mutna Sava progutala mnoge Madžare — loše plivače. Tada car Dušan povrati Srbiji svu Mačvu sa Beogradom, pa Beograd iznova utvrdi. Onda Dušan pređe i Savu, pa osvoji sav Srijem sa Slavonijom do Osjeka.

Ovom pobjedom Dušanovo carstvo obuhvati sve zemlje između Dunava, Save i Drave, pa između Jadranskog, Jonskog, Egejskog i Crnog Mora—osim grada Soluna i južne Trakije sa Carigradom. Tako se sad zateče na okupu gotovo sav narod srpski — osim onih Srba u tadanjoj hrvatskoj banovini i u kraljevstvu ugarskom.

Ali baš u ovom dobu Dušan je imao i najviše neprijatelja: ozdo ga neprestano uznemirivahu Grci i Turci, sa zapada opet rimski papa i sitni vladaoци latinski, a sa sjevera Madžari i Hrvati. Dušan je na sve strane junački odoljevao i savladao neprijatelje. A pošto razbi Ugre i osvoji zemlje do Osjeka, Dušan se godine 1354. okrenu na zapad i potuče vojsku hrvatskog bana, koji bješe potčinjen Madžarima i pomagaše mu u svima ovim ratovima protiv Srbije i Bosne.

Ovome ugarsko-hrvatskom ratovanju sa Srbima jedan uzrok bješe Bosna, ali drugi krupniji uzrok bila je — vjera. Jer kad se Dušan zacario, uzeo je naslov: *pravoslavni car*. Već tim je dao na znanje, da je u njegovom Carstvu pravoslavna vjera državna vjera i da se ni pošto ne će trpiti širenje kakve druge vjere na štetu Pravoslavlja. Pa zbilja Dušan to i nije trpio, nego je žestoko kaznio svakoga ko bi rušio

Pravoslavlje i podrivao narodnu srpsku crkvu. To se opet nije dopadalo rimokatoličkim vladarima, a ponajmanje rimskim papama, koji bjehu razaslali po srpskim zemljama čitavu vojsku svojih svećenika, te ovi obraćahu pravoslavne Srbe u rimsku vjeru. S toga pape podbadahu ugarske kraljeve i hrvatske banove, te ovi svaki čas uznemirivahu Srbe u Bosni i u Srbiji.

Da bi se obezbjedio s te strane i da bi uspješnije mogao povesti odsudni rat protiv Turaka: Dušan pokuša da se izmiri s papstvom, koje onda bješe tako moćno, da se papinoj riječi nije smio protiviti ni koji vladar rimokatolički. Junija mjeseca 1354. god. Dušan pošlje papi Inoćentiju IV. svoje poslanike: Božidara, vrhovnog sudiju u Srbiji; Nestjaga, namjesnika u Serezu; i Damjana, namjesnika u Kotoru. Ovi poslanici odu u Avinjon i donesu papi pismo, u kome ga Dušan moli, da mu dade blagoslov za krstonosnu vojnu i da ga imenuje *vrhovnim vojvodom protiv Turaka*, a papa njemu da pošlje sve poslanike, koji će u Srbiji urediti crkvene stvari rimokatoličkih Srba. Papa je bio vanredno ushićen ovom pomirljivošću Dušanovom i mnogo se obradova, nadajući se tvrdo, da će tako porimiti sav narod srpski. S toga papa Inoćentije 24. decembra 1354. god. napisa caru Dušanu vrlo laskavo i slatko pismo.

U tome pismu papa izjavi Dušanu svoje priznanje za sve što on bude učinio u korist crkve, poželi mu dugo i srećno carevanje, uspjeh u ratu i sreću u miru, posla mu svoj blagoslov, dade mu naslov *zastavnika crkve i vrhovnog vojvode protiv Turaka* i zamoli ga najzad, da blagonaklono primi njegova dva poslanika. U jedno papa zapovjedi ugarskom kralju i hrvatskom banu, da se smire i da ne uznemiruju Dušanovo carstvo. Tim je Dušan postigao kod pape, što je želio, te sad sklopi ratni savez sa Mljecima i poče se ozbiljno spremati na Carigrad.

Ali dok se on spremao, papini poslanici ne urediše svoje crkvene stvari u Srbiji, nego ih još većma zapletoše, radeći otvoreno i bezobzirno protiv pravoslavne vjere. S toga car Dušan opet prekide sve poslove s papom, i strašno ga ogorči ta neiskrenost papskog poslanika, biskupa Petra Tomasa Mezijera. Car Dušan bješe toliko ozlojeđen, da kad mu biskup Mezijer jednom dođe u dvor, car zahtjevaše, da mu biskup poljubi nogu. Ovaj to ne htjede učiniti, te car prekine s njim sve poslove i izda ukaz, kojim zaprijeti, da će dati izvaditi oči svakome onome Srbinu, koji bi se usudio prisustvovati i slušati liturgije koje služi taj biskup Mezijer. Tako se goropadno svrši Dušanovo prijateljevanje s papom.

S toga papa opet nagna ugarskog kralja i hrvatskog bana, te se ovi iznova spremahu da udare na Srbiju i Bosnu. Sad papa oglasi pravi krstaški rat protiv Srba i njihova cara *šizmatika* (otpadnika); koji je onako strašno porugao papu. Da bi se osvetili za tu porugu, ugarski kralj i hrvatski ban utabore oko Zagreba do 100 hiljada najamničke vojske od svakojakih naroda i vrebahu zgodu da napadnu Dušana, a papa od velikog veselja dade sad ugarskom kralju onaj isti naslov *zastavnika crkve*, koji je bio dao Dušanu. No i Dušan se spremi, da ih muški dočeka, te Ugri i Hrvati tad ne smjedoše udariti na Srbiju, nego im se učini probitačnije, da udare na Dušanove saveznike, Mlječane.

Tako sad, pošto je potčinio Blgare i, slomio grčko carstvo, Dušan imađaše na vratu još dva glavna protivnika: ozdo Turke, a ozgo Ugre s papom. S toga on sad naumi, da od jednom prečisti na obe strane, te podjeli svoju ubojnu snagu na dvoje. Jedna srpska vojska udruži se s Mlječanima u Dalmaciji i otpoče protiv Mađžara i Hrvata žestoku borbu oko gradova Klisa i Skradina. Srbi i Mlječani junački se borahu, te Ugri i Hrvati bjehu svuda pobjeđivani. Dok je trajala ova borba na sjeverozapadu, dotle Dušan sa glavnom svojom vojskom i sjajnom opremom pođe na Carigrad, pa prodre u Trakiju i približi se samim zidinama carigradskim. Ova srpska vojska bješe tako silna i oduševljena, da se nad njom nebo prolamalo i zemlja se pod njom tresla. Srbi se utabore kod mjestanca Devoli.

I dok se oni spremahu za odsudni napad na Carigrad, dotle se među samim Grcima stvori stranka, koja bješe voljna da preda Carigrad srpskom caru, samo da se grad kako bilo spase od Turaka, saveznika grčkih. Sve je, dakle, bilo kako valja: srpska vojska silna, divno spremljena i još divnije oduševljena, a neprijatelj preplašen i gotov na predaju. Ali baš sad, kad je srpska pobjeda bila izvjesna i kad je trebalo zakoračiti samo još posljednji presudni korak, pa da se carska srpska zastava zaleprša na ponosnim zidinama Carigrada; baš u tom najsrećnijem času zadesi Srbe najveća nesreća i žalost: umrije na prečac Dušan Silni, car srpski.

Čim je u srpskom taboru pukao glas o smrti carevoj, sva vojska bješe kao gromom poražena. Nepobjedni vitezovi srpski, koji već osijediše u krvavoj borbi, plakahu tad kao mala djeca na samrtnom odru svoga cara i ne znađahu, šta da čine. Bješe u Srba i srca i snage, bješe junaka nad junacima ali ne bješe silne ruke Dušanove, da ih drži i vodi. U toj nesreći i zabuni, srpske vojvode riješe, da napuste opsadu Carigrada, te svak sa svojom vojskom ode doma.

Grci i Turci kad čuše za prijeku smrt Dušanovu, silno se obradovaše, a još većma se obradovaše, kad ih srpska vojska ostavi s mirom i mirno se razide. A veli se, da Dušan i nije umro od groznice, kao što se misli, nego da su ga Grci potajno otrovali. To je vrlo moguće, ali nije izvjesno. Tek dosta, da njega nestade baš onda, kad ga je Srpstvo najvećma trebalo, kad je on bio u najvišem poletu rada i u naponu muške snage i volje: umrije u 46. godini svoga života, a u 24. godini vladavine svoje. (Rodio se u Skadru na Bojani god. 1309. zakraljio se u Svrčinu 8. septembra. 1331. a umro u Devoli pod Carigradom 20. decembra 1355. god.)

Tako se utasi najsajjniji svjetilnik državnog života srpskog. Sa Dušanom Srpstvo dođe na vršak zlatnoga doba svoga. Dušan Silni dade sjajne zadovoljštine srpskom narodu za one hiljadugodišnje patnje i nepravde. Ovaj veliki Srbin učini čast imenu i obrazu Srbinovu. Car Dušan pokaza i dokaza svemu svijetu, šta može srpski narod, kad je udružen i složan i kad se njim mudro upravlja. Njegova silna ruka ubrisa hiljadugodišnju suzu sa oka Srbinova i posija samrtni strah među zlotvore srpske. Jer ne samo u Srpstvu, nego u cijelom tadanjem svijetu evropskom, ne bješe vladaoca ni blizu ravna Dušanu. On je bio najsilniji i najbolji vladalac svoga doba. U njemu bjehu spojene sve vrline uzorita vladaoca: i mudrost i hrabrost, i plemenitost i odlučnost, i hitrina i odmjerenost, i strpljivost i čelična volja, i bujna svježina duha i potpuna vlast nad strastima. No iznad svega: u Dušanu Silnom bješe budna i kao sunce jasna srpska svijest o svemu Srpstvu i narodu srpskom, čijoj slavi i sreći on služao svim srcem; svom dušom—cijelim životom svojim.

Takav je bio on — takav od kolijevke do groba.

Ali ne samo spoljnim sjajem i slavom, nego i unutrašnjim blagostanjem Dušan je zadužio svoj narod vječitom zahvalnošću. I narodna proizvodnja, i trgovina, i umjetnost, i nauke, i lična, sloboda, i javna bezbjednost, i sudska pravda — cvjetaše pod Dušanom bolje no igde u tadanjem svijetu. A pored sve oštine pravoslavnog osjećanja njegovog, ipak Dušan nije lučio svoje Srbe po vjeri i vrlo je poštovao svaku vjeru bez razlike. A to je on najbolje zasnječio onom velikom ljubavlju i pažnjom, koju je vazda ukazivao svome rimokatoličkom Srpstvu u jadranskom primorju i Zeti. Jer od svih svojih pokrajina Dušan se najviše brinuo sa blagostanje svojih primorskih oblasti, a osobito je ljubav poklanjao svome carskom gradu Kotoru i svojoj saveznicu Dubrovačkoj Republici. Car Dušan je poklonio Dubrovniku Ston i Rat i pomagao ga u svemu i svačemu tako, da se Dubrovnik za Dušanove vlade ispeo do prave svoje veličine i blagostanja.

Ali ne samo umom, duhom i srcem, nego i tjelesnom snagom i uzrastom Dušan bješe velik i silan. Savremenici njegovi, koji su ga živa očima gledali, kazuju, da je car Dušan bio najljepši i najsnažniji čovjek svoga doba, te mu ni u tome ne bješe ravna, pa za to je i nazvan: Dušan Silni.

Čim je car Dušan preminuo, doneto je njegovo tijelo u Srbiju i sahranjeno u njegovoj carskoj prestonici Prizrenu, u manastiru sv. Arhandela Mihaila, koji je on sazio. (Sv. Arhandel bješe krsno ime car Dušanovo, te je on podigao više zadužbina u čast sv. Arhandelu, pa jednu čak i u Jerusalimu. Ali, najdivnija bješe ova u Prizrenu. Nju kasnije Turci razoriše, no još i sad stoje ostaci razvalina: A ona u Jerusalimu služi i danas.) Dušanov carski presto nasljedi njegov sin jedinac,

Stevan Uroš V. Nejaki, Nemanjić X.

Urošu tad bješe istom 19 godina. On ne bješe ničim dorasao za vladaoca tako velikog carstva. Bio je preko mjere blag, skroman, milostiv, mirav i povodljiv, pa za to je i nazvan: *Nejaki Uroš*. On otpoče svoju vladu pod tutorstvom (staralaštvom) svoje matere, carice Jelene i Vukašina Mrnjačevića, pilepskog župana, koga Dušan na smrti bješe postavio za carskog namjesnika do punoljetstva Uroševa.

Ali na skoro Vukašin se tako osili, da preote od Uroša svu vlast, pa vladaše po svojoj volji. A na Vukašina ugledaše se i ostali velikaši, kojima nije godila Dušanova stega, te već prvih godina po smrti Dušanovoj Srbijom vladahu mnogi sitni i krupni gospodari.

Najznamenitiji bjehu: Dušanov brat, a Urošev stric, Siniša Nemanjić, gospodar Epira, Etolije i Akarnanije; pa onda Dušanov rođak, knez Nikola Altomanović Vojnović, gospodar rudnički, užički, sjenički i svih zemalja od Mačve do mora u Boki Kotorskoj i do iznad Dubrovnika; pa Stevan Tvrtko I, ban bosanski; pa župan pilepski, carski namjesnik, Vukašin Mrnjačević, gospodar sjeverne i zapadne Mačedonije; pa Vukašinova braća, despot Jovan Uglješa i vojvoda Gojko Mrnjačević, gospodari jugoistočne Mačedonije; pa Uglješin tast, česar Vojihna, gospodar dramske oblasti; pa despot Jovan Oliver, gospodar Štipa i Kratova; pa Jovan Dragaš i Konstantin braća Dejanovići, gospodari Strume i Strumice; pa njihov stric česar Bogdan, gospodar južne Mačedonije i solunske oblasti; pa vojvoda Tomo Preljubović, gospodar Tesalije; pa Sracimir, Đurađ I. i Balša I. braća Balšići, gospodari zetsko-arbanaški i primorski, pa sin Branka, Rastislavljević, knez Radič Branković, gospodar braničevski; pa knez Lazar Pripčević Hrebeljanović i zet mu vojvoda Vuk Branković, gospodari Pomoravlja i raških zemalja.

Svu ovu gospodu Dušan podiže iz prašine i postavi ih, da budu sluge carstva i da se pokoravaju caru srpskome Urošu. Istina, s početka oni svi i priznavahu vrhovnu carsku vlast. Ali u brzo, čim osjetiše slabu ruku Uroševu, odvrliše se svak na svoju stranu i počeh vladati samostalno, pa iz temelja podriše Dušanovo carstvo i presto Urošev.

Prvi se otpadi od Uroša njegov stric, Siniša, kome bješe žao što on nije nasljedio svoga brata Dušana. Siniša Nemanjić, koji se po materi zvao još i Simeun Paleologović, otpadi se već druge godine po smrti Dušanovoj i sam se izviče za *cara svih Srba, Grka i Arbanasa*. A pošto ga niko ne šćede vjenčati za cara, Siniša podgovori ohridskog arhiepiskopa, te se ovaj ocjepi od pećske patrijaršije i proglasi se za nezavisnog patrijarha ohridskog, pa vjenča Sinišu za cara. Tako Sinišinim nevaljalstvom ponikoše u Srbiji dva cara i dva patrijarha, te se načiniše četiri zla. Sad Siniša posegnu i za Uroševim prestolom. Ali narod i vlastela nikako ne šćedoše pristati uz cara Sinišu, te se on opet povuče u svoju oblast. Tamo se on još dugo nazivao carem i jedno vrijeme bješe dosta proširio svoju oblast. Najzad, poslije duge

lomnjave i borbe, Siniša se smiri u Tesaliji, pa tamo i, umrije god. 1371. u svojoj prestonici Trikali, a nasljedi ga sin mu Jovan Uroš.

Tako se već prvih dana Uroševa carevanja osjeti, da nema više gvozdene mišice Dušanove. A tako rastrojena i oslabljena Srbija nije mogla odoljevati ni spoljnim opasnostima. Već ona srpska vojska, što se u Dalmaciji borila protiv Mađžara i Hrvata, čim je čula za smrt Dušanovu, malaksa i povuče se natrag. Sad se i bosanski ban Tvrtko osmjeli i učvrsti se u Bosni, pa onda otrže od Srbije Zahumlje i dade ga u miraz sa svojom bratučedom Jelisavetom ugarskom kralju Ludviku, svome zaštitniku. Malo za tim Ugri zauzmu i Dalmaciju, pa s toga tad i Dubrovčani moradoše priznati vrhovnu vlast ugarskog kralja Ludvika. A Ludvik sad, po nagovoru papinom, udari i na Srbiju, pa prisvoji dio Slavonije, Srijem i Mačvu sa Beogradom.

Do još prije toga i Grci oteše od Siniše Etoliju i Akarnaniju, te ove najjugozapadnije zemlje za uvijek otpadoše od Srbije. Za tim i Kantakuzenov sin, Matija, uzme u pomoć Turke, pa udari na oblast dramsku u jugoistočnom kraju srpske države. Ali tamo ga junački dočeka ćesar Vojihna, te Srbi sa svim potuku tursku vojsku, a Matiju zarobe. Ali sad se opet diže na Srbe ugarski kralj Ludvik. Ohrabren lakim osvojenjem Mačve i Beograda, Ludvik se okomi na Srbe u Bosni. Tada se u Bosni bješe osililo Bogumilstvo, te papa Inoćentije pozove Ludvika da utamani bogumile. Ludvik god. 1360. krene na Bosnu dvije velike vojske, ali Srbi se tako junački braniše; da su, obe vojske ugarske potučene i odbijene. Ovom pobjedom u Bosni mnogo poraste ugled i moć bana Tvrtka, te se tamošnje Srpstvo prikupljaše oko njega i poče se spremati na novu obranu.

Među tim u Srbiji istom sad nastade pravo rasulo. Car Uroš bješe se oženio, pa uzeo za vjenčanog kuma Vukašina Mrnjačevića i dao mu čin despota. Tako još većma poraste ugled Vukašinov, te se ovaj sa svim osili i poče samovoljno carevati. To se ne dopade ostalim velikašima, te oni savetovahu cara Uroša, da više ne sluša nasilnika Vukašina. A kad ih Uroš ne smjede poslušati, onda velikaši dignu bunu god. 1366. i sazovu sabor u Prizren, pa sabor odluči, da se Vukašinu oduzme sva vlast. Ali Vukašin se ne pokori saborskoj odluci, nego ode u svoju oblast i tamo se proglasi za kralja srpskog. Sad kralj Vukašin Mrnjačević sa svojom braćom digne vojsku na Uroša i otme mu najglavnije oblasti.

Po primjeru Vukašinovu i ostala se vlastela otpadi od Uroša, pa svak u svojoj oblasti poče vladati samostalno. Tako Urošu preosta samo onaj sjeveroistočni dio Srbije od Šar Planine prema Dunavu. Od svih glavnijih velikaša srpskih Urošu ostadoše vjerni samo knez Lazar Pripčević Hrebeljanović i njegov zet Vuk Branković, a uz njih branio je cara Uroša i bosanski ban Tvrtko. Knez Lazar, najbolji i najiskreniji prijatelj carske kuće Nemanjića borio se svom snagom, da Urošu sačuva presto. I sačuval ga je, al mu nije mogao povratiti i svu predašnju vlast. Ali dok je trajala ova unutrašnja borba, dotle Srbiji ozbiljno zagrozi nova opasnost:

Turska najezda,

jer Turci se dotle već bjehu utvrdili u Evropi, pa svaki čas upadahu u srpske zemlje. Prva im bješe na udarcu Uglješina država, pod koju potpade i oblast dramska, po smrti ćesara Vojihne. Ovom prilikom despot Uglješa i brat mu vojvoda Gojko junački se pokazaše. Oni sami nekoliko puta pobjediše Turke i satrše ih kod Filiba još g. 1358. Ali Turci opet navale novom silom, te sad Uglješa pozove u pomoć i svoga brata kralja Vukašina, koji je tad vladao gotovo cijelom južnom polovinom Dušanova carstva i radio da osnuje novo srpsko carstvo.

Sad Vukašin i Uglješa skupe veliku vojsku. I ako je to bila vojska samo iz južnih srpskih zemalja, opet je ona bila mnogo jača i odabranija od turske vojske, da Srbi još tada lako mogahu sa svim proćerati Turke iz Evrope, samo da su bar malo bili složni. Jer i ovako nesložni, samo sa tom polovinom vojske, Srbi pobjediše Turke i pognaše ih čak do Čermenskih Lugova, dan hoda pred Drenopoljem (Jedrenom). Tu sad Vukašin i Uglješa utabore svoju vojsku na rijeci Marici. Turci već poručiše kralju Vukašinu, da će mu se predati i pokoriti i da će mu plaćati danak, samo ako ih ostavi s mirom. Vukašin stupi u pregovore s Turcima, a za to vrijsme srpska vojska, opijena dotadanjim cobjedama, toliko se pouzdala u se, da Srbi jedne noći ni straže ne postaviše. Sad Turci uvrebaše ovu zgodu, pa obnoć prijevarom iznenadiše srpsku vojsku strašnim prepadom, te se otvori krvavi i strašni

Boj na Marici,

gde izgiboše silni Srbi, nešto od turskog mača, ali mnogo više, što se sami među se isklaše, jer u onoj zabuni i pomrčini ni brat brata ne raspoznavашe. Poraz je bio tako strašan, da se još i danas pominje *mutna Marica*, koja se tad zamutila krvlju srpskom i turskom i proždrla cvijet srpskih vitezova. To je bilo obnoć između 25. i 26. septembra 1371., a bojište ono i danas Turci zovu: *Srb-Sindigi*" (Srpska Pogibija). U boju na Marici pogibe i sam kralj Vukašin i brat mu Uglješa, a za tim Turci podvlastiše sve jugoistočne zemlje srpske.

U boju na Marici sahranjen je i Vukašinov pokušaj za osnivanje novog carstva srpskog, ali se tad osnova druga jedna sila: Tursko Carstvo u Evropi. Tada Turci zakopaše temelj svome evropskom carstvu, koje od onda naglo rastijaše i proždpraše jednu po jednu oblast Dušanova Carstva. Tako srpska nesloga za tili čas razori sve ono, što je srpska sloga vijekovima stvarala. Na dva mjeseca poslije maričke bitke, 2. decembra 1371. god. umrije i car Uroš u 35 godini života svoga. On umrije u Nerodimlju i bi sahranjen u Prizrenu. No kasnije, Srbi preneseše njegove kosti u manastir Jazak u Srijemu, gde i danas počivaju. Sa njegove prevelike dobrote i paćeničkog mu života, sveta crkva srpska proglasila je Uroša svetiteljem i slavi ga svakog 2. decembra pod imenom: sveti mučenik Uroš V., car srpski.

Sa carem Stevanom Urošem V. Nemanjićem X. izumrije slavna loza Nemanjića, koja je Srbima kraljevala i carevala preko 200 godina i uzdigla ih do najviše moći i slave. Smrću kralja Vukašina i cara Uroša srpska država, ostade sa svim obezglavljenja. Sad u njoj ne bješe ni cara ni kralja, ali bješe puno sitnih gospodara i njihovih gospodara — Turaka,

U opće:

u ovom zlatnom dobu srpskom jasno se pokaza, šta sve može da učini i sloga i nesloga srpska. Srpskom slogom i udruženom snagom srpskih sinova Nemanjići uzdigoše svoju Srbiju do tolike visine, da se još za vlade . Milutinove svi poslovi Balkanskog Poluostrva rješavahu . na kraljevskom srpskom dvoru u Paunima i nikakav međunarodni posao ne mogaše se svršiti bez znanja i odobrenja srpskog kralja. A u doba Dušanovo oko carskih srpskih dvorova u Prizrenu, Svrčinu, Skoplju i Serezu bješe nastala prava trka od svakojakih stranih poslanika i državnika, koji se utrkivahu i nadmetahu, kako će se pokazati što uslužniji prema srpskom caru, samo da bi stekli njegovu naklonost i pristanak za svoje poslove. To učini srpska sloga. I kao što slogom Srbija postade sila prvog reda, tako je poslije i ponizi nesloga snnova njenih.

Srpska vlastela, naviknuta na staru srpsku jednakost i ravnopravnu podjedu vlasti, još ni u ovom dobu nije se mogla priviknuti, da se pokorava jednoj vrhovnoj vlasti — kraljevskoj i carskoj. Otud ono neprestano cjeplanje srpske države. Osim toga bio je stari običaj srpski, da se presto nasljeđuje po starješinstvu, da brat nasljeđuje brata, a Nemanja je uveo nov običaj, da sin nasljeđuje oca i to onaj sin, koga sam otac postavi, pa makar on bio i najmlađi. Otuda opet one česte bune u vladalačkoj kući i nasilne promjene vladaoca. Bješe to prirodna državna bolest: prelazno stanje iz starog života porodičnog i plemenskog u nov život državni. Pod snažnom rukom Nemanjinom, Milutinovom i Dušanovom ta je bolest ugušena, pa možda bi i sa svim iščiljela, da joj Grci ne davahu nove hrane. Ta stara bolest srpska: *da ne sluša mlađi starijega*, iznova je podmađena čim se Srbi počеше ugledati na Grke, a mi se počesmo ugledati na Grke baš u zao čas, kad su oni bili već sa svim razvraćeni i rastrovani. Jer sve ove vlastoljubive otmice i cjeplanja dešavahu se onda i u svima drugim državama, pa još češće i grđe no u Srbiji. Takav je onda bio sav svijet.

Ali nigđe u svijetu nije ta državna bolest bila tako pogana i ubitačna kao u Grka. Grci su u tome bili tako bezdušni, da je brat vješao brata, sin davio oca, a ocevi i matere trovali sinove svoje, te su podavili, potrovali i povješali gotovo sve svoje vladaoce i zaslužne ljude. Najzad dovedoše Grci u svoju otadžbinu i same Turke Osmanlije, samo da bi se mogli za koji časak dočepati prestola. U opće tadanji velikaši grčki bjehu takvi bezdušnici, da je grčki narod sa najvećim veseljem dočekivao Turke u Carigradu, jer mu bješe milija i kruta sila turska, nego bezakonje njegovih sinova. Pa i ako Srbi ne bjehu ni nalik takvi odrodi, opet je taj poganluk grčki davao zla primjera nepokornoj srpskoj gospodi, te se i oni po kad što poklaše među se. prizivajući u pomoć i tuđina. Ali opet se kasnije i najtvrdoglavija vlastela srpska uzela u pamet, kad je vidjela, kako Osmanlije usjedoše za vrat svojim saveznicima Grcima, na kojima se, najprije ispuni ona stara srpska riječ: *Ko ne će brata za brata — hoće tuđina za gospodara*.

Narodni život Srba

u ovom dobu sa svim je preinačen i bješe sav usredsređen u državnoj misli. Stara narodna samouprava svedena je samo na uzani krug porodične zadruge i općine. Negdašnje izborni starješinstvo postade nasljedno, te se otud izrodi silan vlasteoski (plemićski) stalež, a stare srpske jednakosti i ravnopravnosti sa svim nestade. Posjed je sav bio podjeljen na carsku, vlasteosku i crkvenu zemlju, pa s toga i vidimo, da se čitave pokrajine daju i dobijaju u miraz — već kako je to onda bio običaj u svima državama. Narod se dijelio u mnoge staleže, te jedni staleži bjehu punopravni, a drugi bespravni, jedni imadahu sva prava, a drugi jedva nekoja ili nikakva. Ova nepravedna podjela naroda i posjeda vladala je onda u svemu svijetu, pa još i danas vlada u mnogim inače prosvjećenim državama.

Nije dakle čudo, što se to zlo u ono doba, nije moglo izbjeći ni u Srbiji. Onda je u opće vladalo *pravo pesnice* i mislilo se, da je to tako pravo i Bogu drago, pa niko nije ni pomišljao na što bolje. No ipak ova nejednakost u Srbiji bješe kud i kamo blažija i čovječnija. Jer dok su onda svi drugi narodi bili prosto roblje i bespravna svojina pojedinih ljudi, dotle je srpski seljak bio podvrgnut samo zakonu, a mogao je imati i svoga posjeda. Dok je u drugim tadanjim državama život bespravnog građanina zavisio od trenutne volje vladaočeve i vlastelinove, dotle je u Srbiji i najmanjem siromašku bio obezbjeđen život i imetak.

Osobito Dušanov Zakonik uzima u zaštitu bespravne staleže i dosuđuje žestoke kazne za vlasteosku samovolju. Pa ni sam car samodržac nije smio prekoračiti zakon. Jer baš sam car Dušan u tome svome. Zakoniku ovako zapovijeda: *Ako car izda kakvu naredbu u ljutini ili kome za ljubav, a ta naredba nije*

po zakonu, onda sudija takvu naredbu da ne posluša, nego neka radi kako je u zakonu naređeno. U opće: lična i javna bezbjednost i sudska pravda u Nemanjića državi bila je tako uzorita, da se tad u Srbiju naseljavahu i mnogi tuđinci, koji u svojoj zemlji; bjehu željni Pravde i slobode.

Državno uređenje

nemanjićske Srbije bilo je, od prilike, onako kako je danas u Rusiji, ali u toliko bolje i ravnopravnije: što je u Rusiji sva država u rukama carevim, a u Srbiji pored *cara samodršca* bješe još i Srpski Sabor sastavljen od vlastele i duhovništva. Car ili kralj srpski imao je neograničenu vrhovnu državnu vlast, a on je tu vlast vršio preko svojih upravnih činovnika, župana, knezova, vojvoda i despota, koji u svemu bjehu njemu potčinjeni. Ali se i sam car savjetovao sa saborom u svima važnim poslovima državnim, osobito o ratu i miru. Car je imao i zakonodavnu vlast. On je propisivao naredbe i zakone, ali je te zakone podnosio saboru na odobrenje. A kad je trebalo birati cara ili patrijarha, ili kad je bilo krunisanje ili zbacivanje vladaoca — onda je to činio sam sabor i onda je sabor imao neograničenu vlast. Srpski Sabor, dakle, bješe carskim ruvom preobučena ona stara samouprava narodna, koju je negda vršio cio narod srpski, a sad je ona bila u rukama samo pojedinih odličnih staleža.

Vojska srpska

u ovom dobu bješe dvojaka: narodna i najamnička. Narodna vojska bješe glavna snaga državna, a sakupljana je ovako: kad će buknugi rat, onda to car objavi svoj vlasteli, pa onda svaki vlastelin u svojoj oblasti skuplja vojsku iz naroda i ide u rat na poziv carev. Svaki vlastelin je sam izdržavao svoje vojnike, a kad ona osvoje koju zemlju onda podijele ratni pljen. Najamničku vojsku skupljao je sam car i on je sam izdržavao. Vojska se sastojala iz konjanika i pješaka. Konjanici su imali dugačka kopljad, strijele, nadžake, mizdrake i buzdovane, a nosili su na sebi sjajne oklope i pancirli košulje od željeznih žica, a na glavi jake šlemove sa perjanicama i čelenkama. Pješaci su imali samo strijele, mačeve i štitove, kojima se zaklanjahu od neprijateljskog udarca, a jedni su imali još i kratka koplja (sulice). Jezgra srpske vojske bješe konjica. Tadanji junaci srpski imali su divnih, plemenitih i vanredno izvježbanih konja vitezova tako, da je srpska konjica zadavala užas neprijatelju, a nekoji konji vitezova iz toga doba još i danas se slave u narodnim pjesmama srpskim. Srbi su svoje konje vrlo pazili, njegovali i sjajno ih opremali.

Stara srpska vojska imala je i svoju svirku (muziku), kojom je praćena u boj. Glavni zapovjednik cijele srpske vojske bješe car ili kralj, a časnici se zvali: veliki vojvoda, vojvoda, boljar, stotnik, stjegonoša (zastavnik ili barjaktar) itd. Bila je osobita čast i dika biti stjegonoša, te se ponajbolji junaci nadmetahu, koji će ponijeti srpsku zastavu. Vojvoda je u ratu imao neograničenu vlast kao sam car: mogao je i kazniti i pogubiti za neposlušnost. Kad jedna vojska dođe u koje selo, onda druga vojska, koja za njom ide, nije smjela ostati u istom selu, da ne bi seljacima bilo teško. A kad srpski vojnik dođe s vojske kući, onda ga nikakav sud ni za kakvu krivicu nije smio dirati za cijele prve tri nedjelje odmora. U mirno doba stari srpski junaci zabavljahu se junačkim igrama i vježbanjem: megdanom, lovom, trkama, hrvanjem, bacanjem džilita i kamena, strijeljanjem itd.

Proizvodnja i trgovina srpska

u ovom dobu bješe u najljepšem rascvatu. Na sve strane kroz srpske zemlje domaći i strani trgovci izvažahu i uvažahu svakovrsnu robu, a u zemlji se otvoriše mnoge radionice, te se narodna proizvodnja

podizhe do tolike važnosti, da je u doba Nemanjića i na samom carigradskom dvoru bilo u modi srpsko odijelo i narodne, srpske tkanine. No od svega najviše se tad u Srbiji podizhe rudarstvo. Tada se u Srbiji u veliko kopalo svakovrsno rudno blago: zlato srebro, bakar, gvožđe, olovo, kositer itd., a kopala se i jedna posebna vrsta zlata i srebra, tako zvana glama, po kojoj se nazva i današnji Glamoč u Bosni.

Najznatniji rudnici bjehu: Kopaonik, Rudnik, Krupanj, Kostajnik, Kraševo, Fojnica, Srebrnica, Glamoč i Novo Brdo. Rudarstvo je bilo tako razvijeno, da su tadanji Srbi pokrivali svoje kuće olovom i bakrom. Sa rudarstvom razvilo se u Srbiji i kovanje oružja, a glavna kovnica mačeva bješe pod Rudnikom, gde i danas ima selo Mačkovac (u bivšem jagodinskom okrugu). Tako poraste narodno blagostanje, a s blagostanjem vrlo se umnoži i stanovništvo, te Srbija onda bješe naseljenija više no ikad dotle. A da bi u njoj bilo dobro i svakome siromašku i svakome putniku namjerniku, Nemanjići slavni na sve strane podizahu za putnike svratišta i konačišta, a za nevoljne podizahu mnoga sirotišta, bonice i druge dobrotvorne zavode. A u tome najveće zasluge steče sveti Sava Nemanjić, pa onda kralj Milutin i Stevan Dečanski.

Srpski novac

kovao se u Srbiji još za doba kralja Vladislava i prije njega, ali najviše se skovalo srebrnog srpskog novca pod Urošem I. Velikim. Njegov sin kralj Milutin prvi počeo kovanje zlatnog srpskog novca, a najviše zlatnog novca skova car Dušan Silni. Nemanjići su kovali razne vrste novca i zlatnog i srebrnog, pa i danas ima tih novaca srpskih sačuvanih po naučnim zbirkama.

Na jednoj vrsti tadanjeg zlatnog novca ima izrezan cjelokupan lik cara Dušana i carice Jelene, a Dušan je prestavljen kako drži u jednoj ruci skiptar, a u drugoj carsku jabuku — obilježja *cara samodršca*.

Prosvjeta srpska

ovoga doba išla je upored sa prosvjetom drugih velikih država. Kao u svima tadanjim: najprosvjećenijim državama, tako u Nemanjića Srbiji prosvjeta bješe svedena samo na odlične staleže. Narodnih škola u današnjem smislu nije onda bilo nigde, pa ni u Srbiji, a književnošću i naukom baviše samo ljudi svećeničkog reda. S toga je onda, sva prosvjeta i nauka bila usredsređena u manastirima - i u crkvenoj književnosti. Mnoge i bogate zadužbine srpskih kraljeva i careva bile su rasadnice nauke i književnosti, a Nemanjin Hilendar u Svetoj Gori bješe matica i ognjište svekolike prosvjete na Balkanskom Poluostrvu. Tu Srbi crnorisci, kaluđeri i svećenici, pisahu i školske i naučne i svete knjige, i odatle se te knjige na jagmu raznošahu ne samo po svima srpskim, nego i po blgarskim i ruskim zemljama.

Prvu svoju književnost dobiše Blgari od ovih Srba crnorizaca, a veliki prosvjetitelj ruski Pahomije Srbini i sveti Kiprijan Srbijanin, mitropolit kijevski: ne bjehu samo kaluđeri svetogorski, nego su oni bili i pravi Srbi i nazivahu se Srbima, pa kao prave Srbe njih dan danas slavi i svetkuje cijela pravoslavna Rusija. No i sami sinovi Nemanjini, sv. Stevan Prvovjenčani i sv. Sava, stekoše neizmernih zasluga za srpsku prosvjetu već i tim: što su oni prvi započeli književni rad i bili prvi srpski književnici ovoga doba, te se na njih poslije ugledaše i drugi književni radnici, kao: Domentijan, učenik sv. Save, pa arhiepiskop Danilo i drugi. Koliko su Nemanjići pomagali i njegovali prosvjetu, najbolje se vidi po vaspitanju samih njihovih sinova.

Nemanjići su bili vaspitani, školovani i obrazovani bolje no ikoji drugi kraljevski i carski sinovi. Tako se veli za Stevana Prvovjenčanog kralja srpskog, da se s njime u obrazovanosti nije mogao uporediti ni koji vladalac onoga doba, jer on je znanjem i vaspitanjem bio nadmašio sve tadašnje vladaoce i na istoku i na zapadu.

Ali Nemanjići nijesu stvorili samo ognjište nauke i prosvjete, nego i ognjište lijepe umjetnosti i svakojakih vještina. Jer podizanjem mnogih i bogatih svojih zadužbina, Nemanjići podigoše u Srbiji i vještinu zidanja (građevinarstva), i slikarstva, (živopisa), i kiparstva (skulpture). A svesrdnim pomaganjem rimokatoličkog srpstva u jadranskom primorju Nemanjići oživiše i Srbe Dubrovčane, te se pod izmak ovoga doba Dubrovačka Republika otrže od prevlasti mljetačke i procvjeta novim životom. Još tada se završe u Dubrovniku novo ognjište nauke i umjetnosti, te se u skoro na tome ognjištu razbukta onaj sjajni plamen prosvjete i uljudnosti srpske, koji je kasnije obasjavao i zagrijavao cijelo Srpstvo u mračnim dnevima Srbinova stradanja.

Srpska crkva

proslavi pod Nemanjićima najsrećnije, najzlatnije doba svoje — kao nigda donde i nikad od onda. Već je rečeno, šta su sve Nemanjići činili za srpsku crkvu. Ali da se to potpuno shvati i ocjeni, treba znati: da je u Dušanovom carstvu bilo oko 30 hiljada bogomolja, koje crkava koje manastira. Oko samog Prizrena i Peći, u rastojanju od nekoliko sati daljine, bilo je 1293 bogomolje. Još kralj Milutin bješe utrostručio broj vladičanstava srpskih, ali već u doba njegova unuka, cara Dušana Silnog, bilo je u srpskom carstvu oko 20 samih mitropolita i oko 100 vladčaka, a nad njima svima srpski patrijarh u Peći.

Pa kad se samo to uzme na um, tek onda se može shvatiti ovo zlatno doba srpske crkve i tek onda se može zamisliti: kako li je veličanstveno izgledao Srpski Sabor, kome predsjedavaše car samodržac i nezavisni patrijarh srpski, i u kome zasjedavaše sva *samodržavna vlastela* i vojvode srpske, sa 20 mitropolita, 100 vladika i još više arhimandrita, igumana i protopopa. I tek onda se može pojmiti: za što je u nemanjićskoj Srbiji pravoslavna vjera bila državna vjera i zašto ogromna većina srpskog naroda, pa i u samoj Bosni, sve do danas sačuva staru svoju vjeru pravoslavnu, pored svih muka, pored svega katoličenja, unijačenja i turčenja, pored svega bogumilstva, luteranstva i nazarenstva.

A što je to sve tako bilo i što tako jest, najvećma se ima zahvaliti svetom Savi Nemanjiću, koji stvori samostalnu Srpsku Arhiepiskopiju u Žiči, i njegovom potomku, caru Dušanu Silnom, koji na tome temelju sazida nezavisnu i slobodnu Srpsku Patrijaršiju u Peći.

Jer istina je, da su srpsku crkvu zasnovali još prvi apostoli Hristovi. I stolica prvih patrijarha srpskih bješe u starom rimskom Sirmiumu, današnjoj Mitrovici sremskoj, a prvi patrijarh mitrovački bješe Andronik, učenik svetog Pavla. A kad Huni razoriše Sirmijum, onda se glava srpske crkve premjesti u Mitrovicu Kosovsku, pa tamo poslije oko god. 535. car vizantinski Justinijan, porjeklom Srbin Mačedonac, negde oko Skoplja sazida svoj grad - Prvu Justinijanu i u njemu osnova: Prvojustinijansku Arhiepiskopiju srpsku. A kad divlji Avari razoriše Prvu Justinijanu, onda srpska crkva opet potpade pod grčkog patrijarha, dok u IX. stoljeću sv. Metodije ne osnova posebnu srpsku Moravsku Arhiepiskopiju, kojoj bješe stolica u Srijemu u gradu Moravi, negde oko današnjeg sela Morovića. Ali na skoro i nju potisnuše Nijemci i latinski popovi, te Srbi opet spadoše pod carigradskog patrijarha.

No kasnije, oko god. 1020., vizantinski car Vasilije Veliki (opet porjeklom Srbin Mačedonac) stvori za svoje Srbe novu: Ohridsku Arhijepiskopiju, koja se poslije pod carem Dušanom združila sa pećskom Srpskom Patrijaršijom, dok je opet ne otrže nesrećni car Siniša. Jest, sve su ovo bile srpske crkve; Ali u te prve crkve na brzo se uvukoše Grci i Blgari, pa one za Srpstvo bjehu izgubljene. I tek sveti Sava Nemanjić, stvaranjem samostalne Žičke Srpske Arhijepiskopije utvrdi temelj pravoj, čisto narodnoj srpskoj crkvi koju car Dušan sa svim oslobodi i uzvisi je do najviše moći, stvorivši nezavisnu Pećsku Srpsku Patrijariju.

Eto tako postade ova prava čisto Srpska Crkva, koja bješe, pa koja i danas jest: samo srpska narodna crkva. Jer vremenom se ova srpska crkva sve većma stapala sa Srpstvom, sve više je primala duh i običaje srpskoga naroda tako, da se iz nje razvila i procvala lijepa srpsko pravoslavna vjera, koja u istinu jest samo

Srpska Vjera.

No srpska crkva i srpska vjera nije ni za dlaku odstupila od opće svete pravoslavne crkve, koja je mati sviju crkava hrišćanskih, nego je čisto i nepovrjedno sačuvala sva načela prvobitne Hristove nauke, a primila je i crkvenim obredom osveštala samo nekoje isključivo srpske narodne običaje, od kojih je najvažnije: krsno ime ili slava.

No osim toga, srpsko pravoslavna crkva ima još i posebne svoje Srbe svetitelje, kao što je: sv. car David Budimir Solunski; sv. Jovan Vladimir, kralj srpski; sv. Simeun Mirotočivi (Nemanja), kralj srpski; sv. Simeun (Stevan) Prvovjenčani kralj srpski; sv. Sava I. (Rastko Nemanjić), prvi arhijepiskop srpski; sv. Sava II. (Predislav Nemanjić), arhijepiskop srpski; sv. Arsenije I, arhijepiskop srpski; sv. Jevstatije I. arhijepiskop srpski; sv. Nikodim I. arhijepiskop srpski; sv. Danilo II., arhijepiskop srpski; sv. Janićije II., arhijepiskop srpski; sv. Janićije V., arhijepiskop srpski; sv. Stevan Milutin, kralj srpski; sv. Stevan Dečanski, kralj. srpski; sv. Stevan Uroš V., car srpski; sv. knez Lazar, car srpski; sv. Đorđe Kratovac; sv. Maksim Novi, despot srpski; sv. majka Angelina, despotica srpska; sv. Jovan despot; sv. Stevan Štiljanović. despot srpski; sv. Petka Trnova; sv. Nedjelja Srpkinja; sv. Stevan Piperski, sv. Vasilije Ostroški; sv. Petar Cetinjski. Svi ovi božji ugodnici i ugodnice bjehu ovijani Srbi i Srpkinje, kao i sveti Kiprijan Srbljanin, *svjetilnik velike Rusije*, koga već pet stoljeća svetkuje sav pravoslavni narod ruski dolazi mu na poklonjenje i iscjeljenje u svetu Lavru Pečersku kod Kijeva. A narod srpski, koji je sebi rodio svetog Savu Nemanjića i sve ove Srbe svetitelje, nije spao ni na čiju milost pa ne mora ni da pita: e da li su još i sveti Ćiril i Metodije bili Srbi?

DOBA RASULA DRŽAVNOG.

Od poraza na Marici do propasti Bosne i Zete.

Kralj Vukašin Mrnjačević imao je tri sina: Marka, Andriju i Dmitra. Kad pogibe kralj srpski Vukašin, Turci prigrabiše jugoistočne zemlje njegove, a nad ostatkom Vukašinova kraljevstva zakralji se iste godine (1371.) njegov najstariji sin, srpski kralj Marko Mrnjačević. Te pošto je kralj Marko dotle u istinu bio kraljević, što će reći: kraljevski sin, ostade on u narodu i do vijeka samo

Kraljević Marko.

Ali od ovog doba on više nije bio samo kraljević, nego baš pravi kralj, i od tad se on vazda potpisivao kao *Kralj Marko*. Marko nasljedi slobodnu zemlju i poče nezavisno kraljevati zajedno sa svojom braćom, Dmitrom i Andrijom, a prestonica im bješe slavni grad Prilep u Mačedoniji. Ali u brzo Turci nasrnu i na taj ostatak Vukašinova kraljevstva. A pošto Marko bješe usamljen i ocjepljen, ne mogaše im sam odoljeti, nego se obveza da plaća neki mali danak Turcima i da im u ratu pomaže svojom vojskom. No u svemu drugom kralj Marko ostade nezavisan i slobodan tako, da je imao svoju vlastitu vojsku i kovao svoj srpski novac, bez ikakve turske oznake, samo sa svojim natpisom: *Po milosti Boga blagovjerni kralj Marko*.

Ali već s početka Markove vlade, dok se on lomio s Turcima, zapadni srpski gospodari, braća Balšići, ocjepe od Markove očevine Prizren i Hvosno (prezrensko-pećsku oblast), a kasnije mu preotmu i kostursku oblast. Tako Marku preostade samo ona zemlja na jugu Šar Planine oko Skoplja, Ohrida i Prilepa, pa tu je on kraljevaio pune 23 godine. U isto vrijeme, poslije maričke bitke, Turci podvlastiše i braću Dejanoviće, Konstantina Žegljigovca i Jovana Dragaša, ali njihov stric Bogdan i poslije toga sačuva nešto samostalnosti u južnoj Mačedoniji. No osim toga krajička, sve ostale istočne i južne zemlje srpske do Šar Planine bjehu priznale tursku vrhovnu vlast, te tako je srpsko carstvo lagano tonulo u turskom carstvu.

Među tim, gore u sjevernim oblastima srpskim, vrlo se istakoše druga dva slavna Srbina: bosanski ban, Stevan Tvrtko I., i gospodar Podunavlja i Pomoravlja, knez Lazar Pripčević Hrebeljanović. Ovaj knez Lazar bješe se rodio god. 1323. u Prilepcu kod Novog Brda na Kosovu, a otac mu se zvao, Pribac Hrebeljanović i bio je veliki vlastelin car Dušanov. Lazar je odrastao na dvoru cara Dušana i Dušan ga je oženio svojom rođakom, kneginjom Milicom, ćerkom kneza Vratka, koga narod u svojim pjesmama zove: Jug Bogdan. Tako se Lazar srodio sa kućom Nemanjića, jer Vratko i Milica bjehu potomci Nemanjinog najstarijeg sina Vukana, kao što i ban Stevan Tvrtko I. bješe potomak Nemanjića po ženskoj lozi.

Knez Lazar i ban Tvrtko življahu vazda u najljepšem prijateljstvu i počеше živo raditi, da obnove slavu doma Nemanjina i da opet spoje ujedno sve slobodne srpske zemlje za odbranu protiv turske najezde. Ali ovoj plemenitoj njihovoj namjeri bješe na putu osiljena vlastela, osobito knez Nikola Altomanović i njegov saveznik Đurađ Balšić. Za to se knez Lazar i ban Tvrtko udruže, pa otmu od Altomanovića sve zemlje njegove i podjele ih među se: Lazar dobi sve zemlje istočne, a Tvrtko zapadne, a među im bješe Drina i Lim. Sad Lazaru bješe glavna briga, da dade obezglavljenju Srbiji jednoga općeg vladaoca. S toga on sazove Srpski Sabor u Skoplje god. 1375. Na ovaj sabor dođoše svi prvosvećenici i gotovo svi velikaši srpski, pa i Kraljević Marko, te im Lazar predloži, da izaberu između sebe najdostojnijega za cara, pa da mu se svi pokoravaju. Jedni htjedoše za cara Kraljevića Marka, a drugi kneza Lazara, ali se najzad složiše, te na presto Nemanjin sjede:

Car Lazar Pripčević Hrebeljanović,

koji se do smrti svoje potpisivao samo kao *knez Lazar*, jedno da ne bi carskim imenom izazvao zavist u ostale vlastele, a drugo što je u svojoj skromnosti držao, da samo Nemanjići imaju prava da se nazivlju carevima srpskim. Čim se zacario, pošlje Lazar svoje poslanike u Carigrad, pa ovi izradiše, te grčki patrijarh skine kletvu sa srpskog naroda i prizna nezavisnost Pećske Srpske Patrijaršije. No istom što se

Lazar zacario i malo utvrdio — zakralji se i ban Tvrtko. Smatrajući sebe za pravog i jedinog zakonitog nasljednika Nemanjinog, Tvrtko šćaše na svoju ruku da obnovi staru slavu srpsku, te svoju banovinu proglasi srpskim kraljevstvom, a sam se nazva: Stevan Tvrtko I. kralj sviju Srba. A da bi sebi i svome, kraljevstvu dao što srpskije obilježje, Tvrtko se iste godine (1377.) krunisa kraljevskom krunom u Mileševu nad samim grobom svetog Sava Nemanjića, a time htjede jasno pokazati, da je on u istinu srpski kralj i nasljednik Nemanjin. Tako postade još jedno novo

Srpsko kraljevstvo u Bosni,

te sad Srbi imadahu četiri posebne države svoje : Lazarevo carstvo, Tvrtkovo kraljevstvo, Markovo kraljevstvo i Dubrovačku Republiku, a pride još i zetsko-arbanašku knežinu Balšićevu. Ali gde je mnogo gospodara, tu je loše gospodarstvo. Pa tako je bilo i ovde. U brzo se pokazalo, da je Tvrtko stvaranjem novog kraljevstva srpskog postigao baš protivno od onoga, što je on htio i svim srcem želio. Jer mjesto da obnovi Nemanjinu državu i staru srpsku slavu, Tvrtko je svojim kraljevstvom samo oslabio snagu Lazarevu, te ovako razjedinjeni Srbi ne mogahu poslije odoljeti udruženom i složnom protivniku, Ugrima i Turcima. No kraj svega toga, ova dva znamenita i plemenita rodoljuba, car Lazar i kralj Tvrtko, ne crekinuše svoje prijateljstvo, nego i dalje sporazumno radiše svaki u svome kraju, da što više privrede Srpstvu.

Među tim braća Balšići svi jednako idahu uskos Lazarevim i Tvrtkovim težnjama. Videći, da ih ne može lijepim pridobiti za opći srpski savez, Tvrtko još iste godine kad se zakraljio, udari na Đurđa Balšića i oduze mu Trebinje, Konavlje i Dračevicu. A da bi se bolje utvrdio u primorju, kralj Tvrtko sazida na moru jaku tvrđavu, današnji Ercegnovi u Boki, pa kasnije zadobi od Ugarske i sam grad Kotor. Godine 1379. umrije Đurađ I. Balšić, te sad car Lazar oduzme od njega prizrensku i pećsku oblast i spoji sa Srbijom. Iste godine Lazar potisnu i braničevskog gospodara Radiča Rastisavljevića, pa pridruži svome carstvu sve zemlje do Dunava i Timoka. Negde u ovo doba car Lazar sazida i divnu svoju zadužbinu manastir Ravanicu u Resavi, a za tim i manastir Gornjak u Omolju i Oreškovicu Tako car Lazar i kralj Tvrtko idahu upored, radeći svesrdno na obnovljenju državne snage srpske.

Ali i Tursko Carstvo u Evropi rastijaše užasnom brzinom. Ohrabreni pobjedom na Marici, Turci sve dalje prodirahu u blgarske i srpske zemlje. Pošto je podvlastio blgarskoga cara Šišmana, turski sultan Murat I. upade i u Lazarevu državu. Car Lazar odmah posla na Murata svoju vojsku, a na čelu ove srpske vojske bjehu hrabre Lazareve vojvode: Vitimir i Crep. Na sam dan božića godine 1380. sudari se srpska i turska vojska na Dubravnici kod Npša i tu Murat bude tako strašno potučen, da je jedva jedna četvrtina turske vojske iznijela živu glavu.

Ućutkan tim porazom, Murat se za neko vrijeme odbi od Srbije. No već god. 1385. zavadi se Balša Balšić sa dračkim gospodarom Karlom Topijom, te Karlo pozove u pomoć Turke protiv Srba Zećana. Sad tek uvidiše Balšići, koliko su grдно pogriješili, što se otuđiše od Lazara i Tvrtka. Ali to bješe kasno kajanje. Zatekavši se osamljen i slab prema jakoj turskoj sili, Balša opet ne klonu duhom, nego diže nešto malo vojske i pođe na susret Muratovom silnom Hajderin paši. Na polju Savru kod rijeke Devola u Arbaniji sukobe se Srbi sa Turcima, te poslije ljuta okršaja, srpska vojska bude sa svim poražena. U boju na Savru izgiboše mnogi odlični junaci srpski, pa tu pogibe i sam Balša Balšić, a Turci za tim pokore veći dio Balšićeve države. Tako zapadni gospodari srpski, još prije Kosova, doživješe svoje Kosovo na Savru, kao što ranije i južni gospodari doživješe svoje Kosovo na Marici, a sve sa puste nesloge srpske, koja ih u najtežim časovima ostavljaše usamljene i ocepljene od ostale braće srpske.

Poslije Balšine pogibije, ostatak njegove države nasljedi njegov sinovac, sin Sracimira Balšića, Đurađ II. Sracimirović, a to je onaj kosovski Banović Strahinja, koji se slavi u narodnim pesmama srpskim. Ali zalud bješe junaštvo Banović Strahinje, kad nije bilo pameti u njegovih stričeva, Balšića. Jer srpskim porazom na Savru Turci se utisnuše između zapadnih i sjevernih srpskih zemalja, između Đurđeve Zete i Lazareve Srbije, te zakoračiše još jedan korak bliže Kosovu, gde će zadati smrtni udarac srpskom carstvu. I, zaista, već druge godine Murat iznova udari na cara Lazara i ote mu grad Niš. Punih 25 dana Srbi Nišlije lavovski se boriše i tukoše Turke, ali najzad krvavom mukom Turci ih savladaše.

Odmah za tim (1387. god.) Murat se uputi na Kosovo polje. Ali tu ga junački dočeka car Lazar i kralj Tvrtko, te se otvori slavni boj kod Pločnika na Toplici, gde Srbi opet potukoše Murata tako strašno, da je sva turska vojska satrvana. Pobjeda srpska bješe sjajna velika i potpuna. Silni sultan Murat sramno uteče i sa Pločnika, kao što uteče i sa Dubravnice, te car Lazar i po drugi put slavno pokaja i Vukašinov poraz na Marici i Balšin na Savru. Nego u ovome boju kod Pločnika najvećma se proslavi car Lazarev vojvoda Miloš Obilić, potonji junak kosovski. Miloševim junaštvom car Lazar izvojsi ovu sjajnu pobjedu nad Muratom, te OD ovog časa Obilićevo ime postade najveće strašilo za Turke. Ovde Murat prvi put osjeti silnu desnicu Miloševu, koja mu poslije dvije godine na polju Kosovu i grob iskopa.

Sad car Lazar i kralj Tvrtko sklope pravi ratni savez protiv Turaka. A blgarski car Šišman, za čijeg je sina bila udata jedna šći Lazareva, kad je čuo za srpsku pobjedu pa Pločniku, toliko se obradovao, da je odmah otkazao poslušnost Muratu i stupio u savez sa Lazarom i Tvrtkom. To isto učini i Banović Strahinja (Đurađ II. Sracimirović), koji sad isprosa car Lazarevu šćer Jelu i prizna nad sobom i nad svojom zemljom vrhovnu vlast svoga tasta i gospodara Lazara. Tako Lazar spoji sve srpske zemlje od Drine, Save i Dunava do Suve Planine, Skoplja, Šar Planine, preko Drima do Jadranskog Mora. Sjevero-zapadno od Lazara kraljevaše njegov prijatelj i saveznik Tvrtko, a južno kralj Marko.

Ali Tvrtkov i Lazarev savez ne bješe naperen samo protiv Turaka, nego i protiv Ugarske. Lazar je želio da povрати Mačvu i Srijem, a Tvrtko je htio da spoji sa srpskim kraljevstvom svu Hrvatsku i Dalmaciju, te da tako obnovi negdašnju zajednicu srpsko-hrvatsku. U to vrijeme (1387. g.) buktila je u Ugarskoj strašna buna i borba oko prestola, Tvrtko i Lazar javno pristanu uz pobunjene Hrvate, pa iste godine srpska vojska pređe Savu, i strašno potuče novoga ugarskog kralja Žigmunda. Tada car Lazar povрати Srbiji svu Mačvu sa Beogradom, pa onda zauze i Srijem i pogna mađarsku vojsku visoko uz Dunav. Među tim Tvrtkov vojvoda Vlatko Vuković osvoji Klis, Ostrvicu i još nekolike gradove dalmatinske, a već g. 1388. pade u Tvrtkove ruke sva Hrvatska od mora do Velebita. Iste godine i car Lazarev vojvoda Dimitrije Vojnović ote od Turaka grad Pirot. Tako Lazar i Tvrtko složnim radom vrlo prošire i zaokrugle srpsku državu.

Ali baš to je izazvalo silnog osvajača sultana Murata, da što prije spriječi napredak srpske države, koja se još jedina mogla mjeriti sa Turskim Carstvom. Sad Murat naumi da zada Srbiji odlučan, smrtni udarac. Pošto je iznova pokorio blgarskog cara Šišmana, sultan Murat I. skupi svu vojnu snagu svoju i svojih saveznika, pa sa tom silnom vojskom pade na polje Kosovo, gde zateče na okupu vojsku car Lazarevu. U Murata bješe sva osmanlijska sila i svi njegovi saveznici iz azijskih i evropskih državnica, a s Lazarem bjehu samo njegova dva . zeta, Vuk Branković i Đurađ Sracimirović .(Banović Strahinja) i jedan odjel Tvrtkovih Srba Bosanaca, koje predvođaše vojvoda Vlatko Vuković. Uzdajući se u svoju brojnu nadmoć, sultan Murat pozove cara Lazara na predaju i pokornost. Al i ako je turska vojska bila trojinom veća, opet Srbi ne htjedoše ni čuti o predaji, nego se spremahu: ili svi da izginu ili da pobjede.

U oči same bitke car Lazar pričesti svu svoju vojsku u kosovskoj crkvi Samodreži i spremaše se da proslavi poslednji put svoje krsno ime Amosa proroka. U sred ratnog tabora Lazar priredi carsku večeru i pozove sve svoje vojvode, među kojima bješe i slavni junak sa Pločnika, Miloš Obilić, i njegova dva vjerna pobratima: Ivan Kosačić i Milan Toplica. Miloš je bio prvi i najomiljeniji junak u srpskoj vojsci, a to bješe izazvalo zavist u Lazareva zeta Vuka Brankovića, koji nije mogao Miloša ni očima gledati.

Ova bratska omraza dobro dođe Turcima, koji se najvećma bojahu Miloša, jer su znali: gđe je Miloš — tu je pobjeda. A da bi došli glave Milošu, Turci sad lukavim i potajnim načinom još većma podjare zavist i mržnju u Vuku Brankoviću, te ovaj ocrni Miloša kod cara. Lazara a optuži ga, da će izdati cara i otadžbinu. U oči samog Vidova dana, na carskoj večeri, car Lazar javno izobličiti Miloša Obilića i prekori ga nevjerom i izdajstvom. Na to Miloš planu kao oganj živi i zavjeri se caru, da će mu sutra pokazati: *Ko je vjera, ko li je nevjera!* Sutra dan ranom zorom car Lazar postavi svoju vojsku u bojni red. Desno krilo srpsko vođaše Vuk Branković, lijevo Vlatko Vuković, a sredinu sam car Lazar. Uz Lazara bješe i njegov sestrčić, Musić Stevan, pa vojvoda Dimitrije Vojnović, Banović Strahinja i Miloš Obilić sa svoja dva pobratima. Čim se Srbi postaviše u bojni red, odmah, polete na Turke i prvi otpočnu boj, te tako se otvori strašna i presudna

Bitka Kosovska,

koja se poče oko 7 časova iz jutra, na sam Vidov dan, 15. junija 1389. godine. Srbi silno jurišahu na guste redove osmanliške i potukoše Turke u svima pravcima, te ovi počеше ustupati. A kad bi u sred najžešće sječe i pogibije turske: tada, iz sredine srpske vojske isprednjači Miloš Obilić sa Ivanom Kosačićem Milanom Toplicom, te sva trojica polete u sred turskog tabora pravce šatoru car Muratovu. Jurnuvši u Turke, Miloš im dovikivaše svoje ime i pozivaše ih, da ga propuste Muratu, tobož, da će mu se predati. Turci prestravljeni već samim imenom Obilićevim bježahu pred njim bezobzirce, te Obilić prodre pod sam šator sultanov, pa potegne iz potaje noža i raspori turskog car Murata *od učkura do grla bijela*!. Hiljade i hiljade turskih ruku digoše se sad na ova tri osamljena Srbina. Obilić i njegova dva pobratima sad istom počеше nemilice sjeći i Turci padahu kao snoplje. Ali silna Turadija najzad svlada i Milana i Ivana i Miloša, te sva trojica junački izgiboše, pošto sjajno zasvjedočiše vjernost svome caru i svom otačastvu i stekoše besmrtnu slavu.

Kad Obilić proburazi Murata, u turskoj vojsci Nastade užasna zabuna i nered. Turci počesh naglo odstupati i konačna srpska pobjeda već bješe na domaku. Ali u tom odsudnom času Muratov sin Bajazit priskoči sa novom odmornom vojskom i ustavi turski odstupanje, te se bitka iznova raspali. U tome najžešćem okršaju car Lazar prodre duboko u tursku ordiju, te ga Turci nekako zarobe i odmah okuju. A Srbi, čim izgubiše s očiju svoga junačkog cara, počesh se kolebati i uzmicati. Turci sad iznova nagnu svom silom i do dva sata po podne bitka bješe svršena. Cijelo Kosovo polje pokriše izginuli vitezovi srpski i turski, a Lab i Sitnica zamutiše se krvlju junačkom. Odmah za tim Bajazit pogubi cara Lazara i sve znatnije zarobljenike, da tako osveti smrt svoga oca Murata. Tijelo car Lazara bi sahranjeno u crkvi Gračanici na Kosovu, a nakon dvije godine svečano je preneseno u resavsku Ravanicu, zadužbinu Lazarevu. Kasnije Srbi prenijesh svoga cara Lazu u novu Ravanicu, manastir Vrdnik u Srijemu, gđe i danas počiva. Sveta crkva srpska priznala je cara Lazu za svoga mučenika i svetitelja i slavi ga svakog 15. junija na Vidov dan pod imenom: sveti mučenik Lazar, car srpski.

Tako pade slavni care Lazo, ali bitka kosovska osta — neriješena. Bitka ova bila je tako strašna i krvava, da se za dugo nije znalo, ko je pobjeđen, ko li je pobjedilac. Pogubljena su oba cara, izginulo je mnoštvo

i Srba i Turaka, ali više Turaka nego li Srba. Turci tad razbiše samo središte srpske vojske, ali oba srpska krila, i desno (Vukovo) i lijevo (Vlatkovo) vratiše se zdravo sa Kosova. Za to se s početka mislilo, da su na Kosovu Srbi pobjedili, pa tako je kralj Tvrtko i javio duždu mljetačkom i ovaj ga kao pobjedioca pozdravio, kad se vojvoda Vlatko sa bosanskom vojskom vratio sa Kosova. Pa ni sami Turci nijesu vjerovali u svoju pobjedu, jer ih je ona odveć skupo stala.

No kraj svega toga, Turci su na Kosovu mnogo dobili. Jer sve dotle Srpstvo je bilo još jedina sila, koja se mogla mjeriti sa Osmanlijama. Grčki i blgarski carevi još prije kosovske bitke priznaše turskog sultana za vrhovnog svoga gospodara i plaćahu mu danak. Još jedina Lazareva i Tvrtkova Srbija bješe slobodna. Osim Turskoga Carstva, Srbija je tad bila prva i najmoćnija država na Balkanskom Poluostrvu. Ona bješe neprobojni bedem protiv osmanlijske najezde, i Srbi tad bjehu jedina zaštita hrišćanske Evrope. Turci su, dakle, morali najprije taj bedem da poruše, pa tek onda da osvoje Caragrad i da proglase vlast polumjeseca nad krstom. Za to su Turci i obišli Grke i Carigrad, pa najprije rušili srpsku državu. Bojem na Marici i na Savru Osmanlije podsjekoše krila srpskoj snazi, a bojem na Kosovu zadadoše Srbiji smrtni udarac. Tada je propalo sve, što su dotle car Lazar i kralj Tvrtko uradili protiv Osmanlija.

Smrću Lazarevom rasuo se srpski savez, te poslije boja kosovskog nikada više srpski narod nije mogao onako udruženom snagom da se odupre neprijatelju. Za to je kosovska bitka presudna po cijelo Srpstvo. Ali kosovskom bitkom Turci otvoriše sebi širok put i u samo srce hrišćanske Evrope, te kasnije zakucaše svojim topuzom čak na vratima ćesarskoga Beča. U tome bješe najveći turski dobitak na Kosovu. Car Lazar je za rana bio predvidio tu opasnost, i molio je hrišćanske vladaoce, da mu pomognu u boju na Kosovu. Ali niko mu se živ ne odazva, pa ni Ugri, koji posdijs Srba bjehu prvi na udarcu turskoj najezdi. Tako Turci redom obarahu nesložne Hrišćane, sve jednog po jednog: najprije Grke, pa Blgare, pa sad kidisaše na usamljene Srbe, da kasnije još lakše satru Ugre i Nijemce. Za to je kosovska bitka bila presudna po cijelo Hrišćanstvo.

Ali ne samo tuđinci, nego ni svi Srbi ne odazvaše se pozivu car Lazarevu. Jer kao što se na Marici borilo samo južno Srpstvo i podleglo, i kao što se na Savru borilo samo zapadno Srpstvo i podleglo: tako se i na Kosovu borilo samo sjeverno Srpstvo i — podleglo. Oni Srbi, koji ne bjehu u boju na Marici, dočekaše u brzo svoj poraz na Savru, a oni koji ne bjehu ni na Savru ni na Marici, doživješe svoje — Kosovo. A da su kojom srećom Srbi bili složni, ne bi bilo ni Marice, ni Savra, ni Kosova, pa ni Osmanliskog Carstva u Evropi.

Poslije boja na Kosovu Srbija bješe obezglavljena i ostavljena ia milost i nemilost osmanlisku. I što tad Osmanlije ne pretvoriše Lazarevo carstvo u svoj pašaluk, najviše se ima zahvaliti — Miloš Obiliću. Jer pogibijom Muratovom i Tursko Carstvo bješe vrlo poljuljano. Novi sultan Bajazit morade odmah trčati sa Kosova u Jedrene, da zauzme presto i da sačuva svoju državu od krvavih domaćih nemira. Tako se Srbiji olakša kosovski udar i ona se poče iznova oporavljati.

Po smrti Lazarevoj ostade u Srbiji njegova udovica, carica Milica, sa dva nejaka sina, Stevanom i Vukom. Milica odmah primi vladu u ime svojih sivova i poče vladati mudro i oprezno. Ali tadanje stanje Srbije bješe preteško i za najčvršću mušku ruku. Po zemlji se bjehu rasuli mnogi turski pljačkaši, robeći i paleći, a Milica ne imadaše potpore ni otkuda. Njen zet Vuk Branković, koji se zdravo vratio sa Kosova, otpadi se od Lazareve porodice i poče raditi da zavlada Srbijom, jer mišljaše, da on ima većega prava na srpski presto, nego sinovi Lazarevi. Zbog toga njegovog izdajničkog postupka, još onda poniče

u narodu uvjerenje, da je Vuk izdao cara Lazu na Kosovu. Istina, o tome neki ljudi danas sumnjaju. Ali ako Vuk baš i nije, izdao car Lazara na Kosovu, izdao je njegove nasljednike poslije Kosova, a time je Vuk nanio ogromnu štetu svemu Srpstvu i potpuno zaslužio narodnu osudu.

No osim ove napasti s Vukove strane, Milica je imala goleme nevolje i sa Ugrima. Ugri ne samo da ne pomogše Srbima na Kosovu, nego se još i koristiše srpskom nesrećom. Odmah poslije kosovske bitke Ugri otrogoše Mačvu i Beograd, pa onda počеше svaki čas upadati još dublje u Srbiju. Ono Vukovo izdajstvo i ovi ugarski upadaji najzad prinudiše caricu Milicu, da se po što po to izmiri s Turcima, ne bi li Srbija bar s te strane dobila mira. Tako Milica morade primiti ugovor mira, koji joj ponudi sultan Bajazit. Po tome ugovoru Bajazit priznade Lazarevim sinovima vlast nad svima zemljama, koje je držao Lazar do boja kosovskog, a oni se obvezaše, da plaćaju sultanu danak i da mu pomažu u ratu. A kao zalogu mira, Milica morade dati Bajazitu za ženu svoju ćer Oliveru. (Oliveri je bilo srpsko ime Mileva.) To bješe ogromna materinska žrtva, koju carica Milica morade prinijeti na oltar svoje otadžbine, da bi je zaštitila od opasnih prohtjeva. ugarskih i Vukovih.

Ali Ugri ne dosađivahu samo Srbiji, nego u isti mah upadah u Tvrtkove oblasti. Čim je kralj Tvrtko poslao svoga vojvodu Vlatka u pomoć caru Lazaru na Kosovo, Ugri uvrebaše tu zgodu, pa otmu od Tvrtka grad Klis i još nekoje gradove u Hrvatskoj. Ali čim se vojvoda Vlatko vratio sa Kosova, Tvrtko ga odmah pošlje s vojskom u Hrvatsku, te još iste 1389. god. decembra mjeseca Srbi i Hrvati tako potukoše Ugre, da ovi moradoše bježati glavom bez obzira. Onda Tvrtko povrati od Ugarske sve gradove, a za tim osvoji i dalmatinske gradove: Spljet, Šibenik, Trogir i ostrva Brač, Hvar i Korčulu. Tako sad dopade u srpske ruke cijela Hrvatska ispod Velebita i cijela Dalmacija osim grada Zadra, a već prije toga Tvrtko je imao svu Bosnu i Hercegovinu i svu Boku sa Primorjem do iznad Dubrovnika.

Tada bosansko srpsko kraljevstvo dođe na vrhunac svoje moći i slave. Tada sve pouzdanje srpsko bješe u kralju Tvrtku i Tvrtko sad naumi da dokonča, što je započeo krunisanjem u Mileševu, kad se proglasio za nasljednika Nemanjina. Tvrtko sad naumi da spoji obe srpske države, pa da pridruži Srbima i braću Hrvate, te da tako stvori nov bedem protiv najezde osmanlijske. I zbilja nikada Srpstvu ne bješe potrebniji takav vladalac, kakav je bio kralj Stevan Tvrtko I. Ali, po nesreći, baš tada kad je bio najpotrebniji, Srpstvo i njega — izgubi. Marta mjeseca g. 1391. ovaj veliki Srbin, kralj Stevan Tvrtko I., umrije, a nakon sebe ne ostavi dostojna zamjenika. Njega trebaše, da nasljedi sin mu, Tvrtko II. Tvrtković. Ali ovoga potisnu njegov rođak, Dabiša Kotromanić, koji se također proglasi za kralja svih Srba i nasljednika Nemanjina, ali ne bješe kadar sačuvati ni Tvrtkove tekovine.

Iste god. 1391. i carica Milica završi dvogodišnju vladavinu svoju te na presto Lazarev sjede njegov stariji sin, knez

Stevan Lazarević,

koji tad navršši 21. godinu. Već prvih godina svoje vladavine Stevan se u svemu pokaza, da je dostojan sin Lazarev, a kasnijim velikim djelima svojim on steče besmrtnih zasluga za Srpstvo, te ga zahvalni narod srpski iz milošte prozva: Visoki Stevan.

Za maloljetstva Stevanova srpski narod je dvojako stradavao: čas Turci preko Srbije upadaše u Ugarsku, a čas opet Ugri odbijajući Turke upadahu u Srbiju, te srpski narod bješe izložen pljačkanju i jednih i drugih upadača. Takvom jednom prilikom Turci prodru i u Srijem, ali tu ih kod Mandelosa žestoko

potuče Srbin Jovan Morović. No sad Bajazit naumi da pokaže svoju silu i novome kralju Dabiši, pa upade s vojskom u bosaneko kraljevstvo. Ali Srbi se slože, pa razbiju Turke i proćeraju iz Bosne. Kivan zbog ove nedaće, Bajazit udari na Đurđa Sracimirovića i preote mu grad Skadar i Drivast. A iste (1392.) godine priznade Bajazitovu vlast i Vuk Branković, koji se dotle držao nezavisno u kosovskoj i pećskoj oblasti.

Tako se Stevan Lazarević već s početka zatekao među dvije vatre, pa jednu vatru morade gasiti. Tu sad Srbima dobro dođe Oliverina udaja za Bajazita, kome je sad Stevan bio šurak. Bajazit je vrlo volio Oliveru, a Srpkinja Olivera bješe vrlo mudra i okretna, te je znala zadobiti sultana u korist mnoge srpske stvari. Oliverinim posredovanjem Stevan je stekao neograničeno povjerenje kod Bajazita, te ova dva vladaoca življahu kao rođena braća — sve do smrti Bajazitove. Takvim načinom Stevan iznova oživi i preporodi Srbiju, te ona opet posta vrlo ugledna i napredna. Još s početka Stevan se nazivao *Samodržac i gospodar srpski*, i za sve vrijeme njegove duge vladavine, u Srbiji ne bješe ni Turaka ni turske posade. Tako Stevan Oliverinom pomoći sačuva cjelinu i slobodu srpske države i u ovom najcrnjem vremenu, kad se svuda na Balkanskom Poluostrvu sve živo lomilo pod osmanliskim kopitom. A da bi sačuvao tu krvavu tekovinu, Stevan je morao prijateljevati sa svojim zetom Bajazitom i pomagati mu svojom vojskom. Ali on ne bi ni to činio, da ga njesu Ugri svojim neprijateljstvom otuđili i silom nagnali u naručje Turcima.

Knez Stevan Lazarević pomagao je Bajazitu i godine 1394. u boju na Rovnnama, protiv rumunskog vojvode Mirče, koji se bješe odmetnuo od Bajazita. No osim Stevana, Bajazitu tad moradoše pomagati i južni gospodari srpski, kralj Marko Mrnjačević, i braća Dejanovići, Konstantin Žegljigovac i Jovan Dragaš, koji bjehu pod turskom vrhovnom vlašću. Svi su oni pomagali Turcima ne po svojoj volji, nego po nevolji, pa za to je Marko u oči samog boja rekao Konstantinu: *Ja volim i Boga molim, da Hrišćani pobjede, pa makar ja prvi poginuo u ovom boju*. I, zbilja, želja mu se ispunila: u boju na Rovinama, 10. oktobra 1394. god. među prvima pade i pogibe kralj Marko, a ubi ga neki Novak Dokmanović. Tu pogibe i Konstantin Žegljigovac i Jovan Dragaš sa osam tisuća vojske i tri vojvode.

Tako pogibe srpski junak nad junacima, najslavniji Srbin — Kraljeviću Marko. Marko proli svoju krv za Turke, ali za života i on se turske krvi dosta napio. Jer Marko je samo po imenu priznavao sultana za cara, a inače je konabio Turke gđe god ih je dočepao. Za 23 godine svoga kraljevanja Marko je utamano sve Turke u svojoj državi i počinio silna junaštva. Svojim kraljevskim imenom i svojim ličnim junaštvom Marko je *prićerao cara do duvara* i naćerao Turcima toliki strah pod kožu, da nijesu smjeli ni pokušati, da upotrebe snagu Markovu protiv njegove braće Srba.

I ako je on bio obvezan, da pomaže Turcima u svima njihovim ratovima, opet kad god su Turci vojštili protiv Srba — Marko je ostajao kod kuće. Eto za što ne bješe Marka ni na Kosovu, ni na Pločniku, ni na Savru, ni na Dubravnici. Ali za to bješe Marka svuda i na svakom mjestu, gđe god je trebalo braniti nejake od silnih, gđe god je trebalo reći istinu i pravdu, gđe god je trebalo osvjetlati obraz na megdanu i pokajati Lazu i Kosovu. Marko je oličeno srpsko junaštvo, oličena snaga naroda srpskog — pouzdanje narodno. I za to srpski narod pravo ima što vjeruje, da Marko još živi. Jest, zaista, još živi Kraljeviću Marko: još živi srpsko junaštvo i srpsko pouzdanje, još živi narodni ponos srpski — i dokle taj junak živi, dotle će i Srpstvo živjeti!

Za života Markova Turčin Srbu ništa ne mogaše, pa u kraljevstvu Markovu carevaše potpuna sloboda srpska. Ali čim pogibe Kraljeviću Marko, kivni Turci pritisnuše sve zemlje njegove. Markova braća,

Dmitar i Andrija, moradoše bježati sa ognjišta svojih otaca, te Bog zna gdje li u tuđem svijetu kosti ostaviše. I evo se navršila ravnih 500 godina, otkako južno Srpstvo sa Kraljevićem Markom izgubi posljednju zaštitu i slobodu svoju i pade u mrak najcrnjeg ropstva — pa kako tade, tako do danaske.

U boju na Rovinama Bajazit pretrpi strašan poraz. Ali knez Stevan Lazarević vrati se zdravo i odmah počne raditi na unutrašnjem preporođaju Srbije. U to doba (god. 1395.) i carica Milica sazida svoju zadužbinu, manastir Ljubostinju, te se pokaluđeri i dobi ime: Jevđenija. Na skoro i Vuk Branković pokuša da se otrgne ispod Bajazitova tutorstva. Ali njega Bajazit na prijevaru zarobi i odvede ga u Plovdiv. Tamo Vuk i umrije 6. oktobra 1393. kao turski sužanj, bez ikakve sile i vlasti, za kojom je toliko gramzio. Sve Vukove zemlje Bajazit dade knezu Stevanu, te tako Srbija još većma poraste.

Među tim, u bosanskom srpskom kraljevstvu već se ljuto osjetilo, da više nema silne ruke Tvrtkove. Novi kralj Dabiša bješe prava slabotinja i šeprtlja. Ta nemoć njegova ponajprije se pokaza u Hrvatskoj i Dalmaciji, gdje srpsku vlast potkopavahu oba ugarska kralja. Jer tada bjehu dva ugarska kralja, Žigmundo i Ladislav Napuljski, koji se dugo krviše među sobom, a obojica ne priznavahu Dabišu za kralja. Pa mjesto da se koristi ovim razdorom ugarskim, Dabiša ne zdađase ništa pametnije, nego se obveza kralju Žigmundu, da će mu dati Hrvatsku i Dalmaciju i obeća, da će mu po smrti ostaviti u nasljeđe cijelo svoje kraljevstvo, samo ako ga Žigmundo prizna za kralja! Za tako ništavu platu nesrećni Dabiša prodavaše krvavu tekovinu Tvrtkovu! No u brzo je i sam Dabiša uvidio svoju pogrešku, pa ne htjede ispuniti ugovor. Ali Žigmundo diže na njega vojsku i prisili ga, da na novo primi istu pogodbu. Ovu sramotu svoju Dabiša ne mogašs preživeti, pa već 7. septembra 1395. god. presvisnu. Tako sad cijelo bosansko kraljevstvo, po Dabišinom ugovoru, trebaše da pripadne ugarskom kralju Žigmundu. Ali Srbi ne htjedoše ni da čuju za taj ugovor, nego izabraše za svoju kraljicu Dabišinu udovicu, Jelenu Grubu. Jelena je vladala samo tri godine. Pod izmak njene vlade udare Turci na Bosnu. Srbi junački odbiše Turke, al ovi ipak počinise velike štete.

Za vlade Jelenine sa svim se odulariše silni bosanski velikaši: Sandalj Hranić, Pavle Rađenović, Đurađ Radičević, braća Pavlovići, Vuk Vukčić, Hrvoje Vukčić i drugi. Imena ove gospode srpske treba dobro upamtiti za pouku svemu potomstvu. Jer ova gospoda, istina, počinise i slavnih djela, ali kasnije oni i njihovi potomci počinise u Bosni tolika zla, da Bosna i dan danas ispašta njihovu objest. Oni sahraniše Bosnu za uvijek. Oni ubiše srpsko kraljevstvo u Bosni. Oni i njihovi jadni izbranici, neki kraljevi, osramotiše povjesnicu srpsku, te povjest bosanskog kraljevstva sve od Tvrtka I. pa do propasti Bosne, nije ništa drugo, no samo jedna žalost i sramota srpska.

Imena ove gospode i njihovih izbranika, nekih kraljeva bosanskih ne zaslužuju ni da se pomenu u povjesnici Srpstva, i pominju se samo donde, dokle je s njima tijesno skopčana zla sreća Srbinova. Jer ako je iko mogao potpunce pokazati, šta sve može jednom narodu da napakosti nesito velikaško vlastoljublje, zavist i nesloga bratska — zaista su to pokazala ova gospoda srpska. One baltičke Srbende, Ljutice i Bodrice, pravi su janjci prema ovim velikašima bosanskim. Oni barem bjehu tvrdi u vjeri svojih praotaca, pa i glavu dadoše, a vjeru srpsku ne prodadoše. Al ovo su tek bili pravi otpadnici i štetočine. Jer, osim svoju drugih zala, ova gospoda bosanska, zaoštriše još i vjersku podvojenost u Bosni i Hercegovini i učvrstiše prestolje današnjoj mržnji bratskoj. Sa njima i s njihovim koljenom razgrana se tamo Srpstvo triju vjera od šest mustara. Oni bjehu prvi, kad se za ljubav vlasti trebalo bogumiliti, latiniti i turčiti, a posljednji, kad je trebalo spasavati narodnu srpsku crkvu i državu srpsku. Život, i rad ove silne gospode srpske protkan je kroz cio život bosansko-srpskog kraljevstva poslije slavnoga Tvrtka

Prvog. A sav taj njihov život i rad evo ovo je: razuzdanost, izdajstvo, vjerolomstvo i krvoločna otmica vlasti.

Srpska kraljica Jelena Gruba bješe samo igračka u rukama ove gospode. Mjesto da pomognu doživljati kuću Tvrtkovu i car Lazarevu, ova se gospoda odvrljiše svak na svoju stranu i počеше carevati ia svoju ruku: sklapahu među sobom saveze, ratovahu jedni na druge, pa čak i sa drugim državama vezivahu ugovore—a sve bez znanja i odobrenja svoga kralja i gospodara. Najzad oni izazovu u zemlji strašne neredе, te kraljica Jelena bude zbačena, a na presto srpski posade Ostoju Kotromanića. Čim se Ostoja zakraljio, udare na Bosnu Ugri. Ali Srbi u dva maha potuku Ugre: na Dubici i Usori. Na skoro se Ostoja sporazumije sa ugarskim kraljem Ladislavom Napuljskim, te postavi kraljevskog srpskog velikog vojvodu Hrvoja Vukčića za svoga upravnika u Dalmaciji i Hrvatskoj.

Ali kad Hrvoje počе tajno šurovati sa Ladislavom, onda se kralj Ostoja obrne drugom ugarskom kralju Žigmundu. Na to opet Hrvoje Vukčić i Sandalj Hranić dignu velikašku bunu i sazovu sabor, pa zbace kralja Ostoju. Ostoja se povuče u tvrdi grad Bobovac, a na njegovo mjesto zakralji se sin Tvrtka I., onaj Tvrtko II. Tvrtković, koji se bio sprijateljio sa ugarskim kraljem Ladislavom. Za ovu uslugu Ladislav dade Hrvoju naziv hercega spljetskoga i pokloni mu grad Spljet i ostrva Brač, Hvar i Korčulu. Ali sad opet Žigmundo, drugi kralj ugarski, napade Bosnu. Prvi put Srbi odbiše silu Žigmundovu. Ali Žigmundo se obrati papi i uvjeri ga, da on ratuje samo protiv *bezbožnika* (bogumila i pravoslavniha), te papa pozva sve rimokatolike bosanske da pomognu Ugrima, a njima se pridruže još i mnogi poljski plemići sa 60 hiljada svoje vojske. Žigmundo spoji svu ovu silu i tako upadne u Bosnu, ali naiđe na žestok otpor.

Otimajući teškom mukom stopu po stopu, Ugri dopru do grada Dobora, te poslije strašne bitke zarobe kralja Tvrtka i mnogu vlastelu srpsku. Sad kralj Žigmundo posječe 126 plemića srpskih i tjelesa im pobaca niz doborske stijene u rijeku Bosnu. Ali se ne usudi, da prodire dublje u Bosnu; nego se vrati u Ugarsku, a sobom povede zasužnjenog kralja Tvrtka Tvrtkovića. Tada mnoga srpska vlastela, pa i silni Hrvoje Vukčić, prebjegnu u službu Ugrima i prime latinsku vjeru. No svi ostali Srbi u kraljevstvu bosanskom ne mogahu zaboraviti slavnu svoju prošlost, nego se sprema na novu borbu, te po drugi put izaberu za svoga kralja Ostoju Kotromanića. Ali Hrvoje i njegove pristalice htjedoše da podvrgnu Bosnu ugarskoj vlasti. A kad Srbi to ne šćedoše, onda Hrvoje, primivši od Žigmunda, bogatu nagradu, predade Ugrima Hrvatsku i Dalmaciju, pa tako propade srpska vlast u tim zemljama. Za tim Žigmundo osvoji svu sjevernu Bosnu, a kralju Ostoji ostade samo južna Bosna sa humskom i trebinjskom oblasti do mora.

Sad Ugri izazovu zavist među bosanskom vlastelom, te se ovi počеše užasno krviti, pa Herceg Hrvoje Vukčić pozva u pomoć i same Osmanlije protiv vojvode Sandalja. Tada se Turci prvi put ugnjezdіše u bosanskom kraljevstvu i postaviše svoju vojničku posadu u Vrh-bosni (današnjem Sarajevu). Na skoro umrije kralj Ostoja Kotromanić i ostavi zakonitoga sina Stevana i vanbračne sinove Radivoja i Tomu. Za kralja bude izabran i priznat Stevan Ostojić Kotromanić, Ali već treće godine njega zbaci Tvrtko II. Tvrtković, koji se oslobodi ugarskog sužanjstva, pa zavlada po drugi put cijelim kraljevstvom. Za sve ovo vrijeme Bosna se vrćela u najgrđem metežu i neredu, te se bogumilstvo i papinstvo širilo na sav mah. S druge strane opet Osmanlije robiše i pališe zemlju i odvodiše narod u roblje, pa što je bilo lošije to prodavaše, a što bješe bolje to isturčiše. Tako se od kršne Srbadije bosanske počеše stvarati ljuti janičari, najžešće krvopije srpske.

Sva ova vratolomija u Bosni dešavala se od g. 1395. do 1421., a za cijelo to vrijeme u Srbiji vladaše mudri i junački sin car Lazarev, Visoki Stevan. Po smrti Vuka Brankovića i Stevan je imao velike muke

i borbe sa Vukovim sinovima, braćom Vukovićima: Grgurom, Đurđem i Lazarem. Kasnije se otpadi od Stevana i njegov brat, Vuk Lazarević. Ali najzad Stevan srećno savlada sve ove svoje protivnike i povratu zemlji red i mir. Među tim, tatarski kan, silni Demir Tamerlan, bješe osvojio mnoge Bajazitove zemlje u Maloj Aziji, pa pođe da uništi cijelo Tursko Carstvo. Bajazit skupi svu svoju silu i sukobi se sa Tamerlanom u odsudnom boju na Angori 20. junija 1402. U tome boju Tamerlan do noge potuče sultana Bajazita i zarobi ga. Na skoro Bajazit presvisnu od jada i žalosti, a njegovi sinovi rastrgoše njegovo carstvo, i počeše jedan drugog, krvnički goniti, te tako silno Tursko Carstvo dođe na ivicu propasti. Tada hrišćanski vladari dobiše poslednju priliku, da proćeraju Osmanlije iz Evrope. Ali među njima vladaše tolika zavist i nesloga, da se niko živ ne pomaže, te se Turci iznova osiliše. Samo jedan jedini čovjek korisno upotrebi turski poraz na Angori i učini sve, što jedan čovjek učiniti mogaše. Taj čovjek bješe: Visoki Stevan, knez srpski.

U boju na Angori (u Maloj Aziji) Bajazitu je pomagao i knez Stevan sa bratom Vukom i njihovi sestrići, Grgur i Đurađ. Srbi tada počinuše takva čuda od junaštva, da im se i sam Tamerlan divio. No najvećim junaštvom odlikova se tad knez Stevan, koja tako osta do pošljedta vjeran svojoj viteškoj riječi, koju je bio zadao svome zetu Bajazitu. Ali smrću Bajazitovom Stevan bješe razriješen od zakletve, te vrativ se sa svojom vojskom iz Male Azije, dođe u Carigrad, pa uglavi sa grčkim carem savez protiv Osmanlija i vjenča se despotskim vijencem. Tako Stevan podiže Srbiju na despotovinu i učini je sasvim nezavisnom. Vrativ se iz Carigrada, despot Stevan odmah udari na Turke i potuče ih do noge u boju kod Gračanice na Kosovu, te povratu nekoje gradove. Tada Stevan osvoji od Turaka i zemlje u Dukadinu i na Tari i na Limu, pa tako spoji svoje međe sa međama svoga zeta Đurđa Sracimirovića.

Ali tek što je Stevan zaratio na Turke, Grci ga iznevjere i pogode se s Turcima. Te sad Stevan odluči da izvrši vazdašnju svoju namjeru: da se združi sa, Ugima protiv Osmanlija. Godine 1403. despot Stevan i ugarski kralj Žigmundo sklope ratni savez i ugovor, po kome Srbija opet dobi Mačvu sa Beogradom i Golubac. Onda Stevan osvoji od Osmanlija Niš i druge pogranične gradove, a od Vukovića preuze Sitnicu i Hvosno i pridruži sve Srbiji. A da bi obezbjedio ove tekovine, poče dizati i utvrđivati gradove po cijeloj zemlji, a naročito utvrdi Beograd. Beogradu dade Stefan osobite povlastice i velika prava. Tako privuče u njega mnoštvo naroda, trgovaca i poduzetnika, te Beograd pod Stevanovom vladom u brzo postade glavno trgovačko i prosvjetno središte i procvjeta kao nikad dotle. Pošto ga je tako utvrdio i ukrasio, despot Stevan prenese svoju prestonicu iz Kruševca u Beograd.

Za to vrijeme (11. novembra 1405. god.) umrije carica Milica i bi sahranjena u svojoj zadužbini Ljubostinji. God. 1407. Visoki Stevan sazida nov grad Resavu i u njemu sazida divni manastir Manasiju. Sad Stevan prikupi u Manasiju mnoge učene ljude i književnike, te Manasija postade nov rasadnik prosvjete srpske, pa i sam despot Stevan bavio se pisanjem knjiga kad god je dospio. Za tim podiže on širom Srbije mnoge bonice, sirotišta i stanove za putnike, pa dotjera u red sudove, činovništvo i svu upravu državnu. Na skoro Stevan preuze i od kralja Ostoje bosanski grad Srebrenicu sa cijelom oblašću, te poveća Srbiju i na toj strani. Eto tako Visoki Stevan upotrebi kratki odmor, koji Srbija steče poslije kosovske i angorske bitke.

Za cijelo to vrijeme Bajazitovi sinovi vođahu među sobom krvoločan rat. U taj osmanlijski razdor umješao se i despot Stevan, te Srbi zajedno s Turcima tukoše Turke i trošiše im snagu. U toj borbi izgiboše tri sina Bajazitova, pa najzad poslednji Bajazitov sin zavlada cijelim Turskim Carstvom, pošto potuče i ubi svoga brata Musu u odlučnom boju na Čamurliji god. 1413. No Mehmed ovu pobjedu zadobi srpskim junaštvom, pa morade ustupati svome savezniku, despotu Stevanu, sve zemlje do Sredca

(Sofije), a u jedno priznade Mehmed nezavisnost Srbije, te Srbi više ne bjehu dužni davati sultanu ni danak ni pomoć u ratu.

Među tim, već davno bješe umro zetski gospodar Đurađ Sracimirović i nasljedio ga sin mu Balša II. Balšić, koji je neprestano ratovao s Mljecima, dok je sačuvao svoju očevinu. A kad Balša umrije, onda njegov ujak, despot Stevan, zauzme sve zemlje Balšine, pa za tim osvoji i Budvu, Bar, Drivast i sva okolna mjesta u primorju, koje bjehu Mljeci preoteli po smrti Balšinoj. Tako se i cijela Zeta spoji sa Srbijom, te sad Srbija bješe još veća nego pod car Lazarom. Zaslugom ovoga viteškog, plemenitog i mudrog vladaoca, Visokog Stevana, Srbija opet postade velika i moćna, i sad ona (osim Turske) bješe jedina slobodna država na Balkanskom Poluostrvu.

Ovaj veliki Srbin ne imadaše od srca poroda, a brata mu Vuka bjehu ubili Turci. Za to despot Stevan sazove Srpski Sabor u Srebrnicu kod Rudnika i na tom saboru svečano proglasi za nasljednika srpskog prestola svoga sestrića Đurđa Vukovića, srednjeg sina Vuka Brankovića. Na skoro za tim, u oči svetog Ilije 1427. god. umrije Visoki Stevan, pošto je upravljao Srbijom punih 38 godina i divno osvjetlao srpski obraz. Despot Stevan umrijs u svojoj Prestonici Beogradu i bi svečano sahranjen u svojoj zadužbini Manasiji, a sav srpski narod zavi se u crno i gorko procvili nad grobom ove poslednje sjajne zvijezde na nebu stare države srpske. Odmah po smrti Stevanovoj primi despotsku vlast Brankovićev sin Đurađ, a s njim se osnova na srpskom prestolu nova dinastija:

Loza Brankovića,

koja daje Srpstvu puno slavnih junaka i mučenika za slobodu srpsku. Đurađ je bio već star, kad je primio vladu, i već se bio proslavio u mnogim bitkama kao velik vitez i junak prvog reda. Sav dotadanji život Đurđev bio je sama borba i patnja. Već dotle Đurađ se bio napatio muka svakojakih, ali tek sad nastaju grдне patnje i njegove i svega naroda srpskog. Čim je despot Stevan umro, novi sultan Murat II. ogłosi, da je Srbija njegova zemlja i zatraži od despota Đurđa, da mu preda despotovinu. Đurađ odbi taj zahtjev, a Turci svom silom nagnu u Srbiju, pa prodru čak do Kruševca i osvoje ga. U toj nevolji, da bi dobio zaklona, Đurađ ustupi Ugarskoj svu Mačvu, Beograd i Golubac, a za to dobi u zamjenu mnoge ugarske gradove u Banatu, Bačkoj i Srijemu, od kojih bjehu najvažniji: Slankamen, Stari Bečej, Kupinik, Kulpin, Sveti Andrija, Debrecin, Satmar, Serdahelj, Tokaj, Talja, Munkač, Rac, Besermen, Meze Tur, Tur-Keve, Solnok, Tisa Varnjaš, Čongrad, Arad, Lipovo, Totšar, Gelec, Četertehel, Vilagoš, Veliki Bečkerek i drugi, a kasnije dobi još i Zemun i Mitrovicu. Uza sve ove gradove Đurađ dobi velike vlastelinske posjede i počе na njih naseljavati svoje Srbe iz Srbije, te se tako još većma umnoži ono staro Srpstvo u Ugarskoj.

Tako Đurađ prenese srpsku despotsku vlast i na ugarsko zemljište, a između sebe i Turaka utisnu Ugre, koji mu obećаше pomoć protiv Turaka. Među tim, Turci sve dublje prodirahu u Srbiju na očigled velike vojske ugarske, te Srbi još onda počеše uviđati, da ih Ugarska ne može spasti od osmanlijske najezde. S toga Đurađ morade moliti za mir. Turci pristanu na mir, ali zadrže sebi Kruševac, Niš i Golubac, a uz to Đurađ se obveza, da im plaća 50.000 dukata godišnjeg danka i da im daje ratnu pomoć od 3 000 vojnika. Tako Srbija opet izgubi svoju nezavisnost. A da bi sačuvao bar ono malo slobode, Đurađ odmah počе podizati po Srbiji nove gradove i opravljati stare, pa među ostalim sazida iz temelja i znameniti grad Smederevo koje se dovrši god. 1430. Sad Đurađ smjesti svoju prestonicu u Smederevo, te po tome svome gradu on je prozvan: Đurađ Branković Smederevac.

S početka Đurđeve vlade u Bosni kraljevaše po drugi put Tvrtko II. Tvrtković. On bješe povratio od Turaka Vrhbosnu i sklopio s Mljecima savez protiv hrvatskog velikaša Ivana Cetinskog, koji otimaše srpske zemlje. Ali taman kad se Tvrtko spremao, da suzbije Hrvate, bosanski velikaši knez Radivoj Ostojić i Radoslav Pavlović, pozovu u pomoć Turke, da bi preoteli presto Tvrtkov. Tvrtko prvi put srećno odbi Turke i njihove saveznike, ali oni udare na Bosnu i drugi i treći put, pa Tvrtko morade ustupiti sultanu nekoliko gradova. Prisiljen tom nevoljom, Tvrtko se sa svim baci u naručje Ugrima i prizna vrhovnu vlast ugarsku. Time sa svim otuđi od sebe i narod i vlastelu, jer ovi ne mogahu zaboraviti svoje dotadanje borbe sa Ugrima. No najviše je narodu bilo žao, što je Tvrtko pomagao rimske svećenike, koji su javno upotrebljavali sve moguće načine, da bi sav narod preveli u rimsku vjeru. Uz to još i Turci sve češće upadah, pa opet zauzeše tvrđavu Vrhbosnu i utvrdiše se u njoj. Videći da ga Ugri ne mogu sačuvati od Osmanlija, kralj Tvrtko najzad prizna sultanovo starješinstvo i obeća 25 hiljada dukata danka.

Ovim zapletom u Bosni koristi se despot Đurađ Smederevac, te pridruži Srbiji tvrdi grad Zvornik i cijelu Usoru. Đurađ je tada bio u velikom prijateljstvu i sa Turcima i sa Ugrima. Ali sad sultan naumi, da poruši Đurđevo prijateljstvo sa Ugrima, te zaprosi u Đurđa njegovu šćer za ženu. Đurđu je to bilo kao grom iz vedra neba, ali morade pristati, te lijepa Mara Brankovićeva posta sultanija i bi odvedena u Jedrene. Udajom Marinom Đurađ zapade među dvije vatre: vrlo se zamjeri Ugrima i zapadu, a ne ublaži Turke. Jer kad za tim Ugri potukoše jednu tursku vojsku na Godominu pred samim Smederevom, tada sultan Murat objedi Đurđa, da je on tome kriv i zahtjevaše, da mu ovaj preda Smederevo. Đurađ u istinu nije bio kriv turskom porazu, ali Turci silom tražiše povoda da napadnu Srbiju.

Kad Đurađ odbi zahtjev Muratov, onda silna osmanlijska vojska od 200 hiljada vojnika grune na Srbiju sa tri strane, pa opkoli i samo Smederevo. Đurađ ostavi Smederevo na svome sinu Grguru pa sa najmlađim sinom Lazarom pređe u Ugarsku, da traži pomoći od kralja Albrehta, a srednji mu sin Stevan bio se tad zatekao u Jedrenu kod svoje sestre sultanije Mare. Ugri ne dadoše Đurđu nikakve pomoći. A dok se on tamo bavio, Turci g.1439. zauzmu Smederevo, pa zarobe Grgura Brankovića i odvedu ga u Jedrene, pa i njega i Stevana bace u tamnicu. Za tim Turci opljačkaju svu Srbiju i odvedu u ropstvo mnogo Srba, koje kasnije isturčiše i načiniše od njih svoje janičare. Tada Murat oslijepi oba svoja šuraka, Grgura i Stevana Brankovića. U isto vrijeme Turci udariše i na Bosnu, te iznova utvrdiše svoju vlast nad kraljem Tvrtkom.

Od svih Ćurđevih zemalja sad još samo Zeta bješe slobodna. Videći, da se ničemu ne može nadati od Ugarske, despot Đurađ ode u Zetu i nastani se u gradu Baru. Ali Murat zatraži od Barana, da mu izdaju Đurđa, te Đurađ prebjegne u Budvu. Otud ode u Dubrovnik, a kad ga Murat i tamo potraži, onda se vrati opet u Ugarsku i poče iznova nagovarati ugarskog kralja, da udari na Turke. Jedva jednom krenu se ugarska vojska. No Turci je preuhitre, pa upadnu u Ugarsku i prodru do Sibinja. Ali tu ih u dva maha potuče sibirski vojvoda Jovan Hunjadi, koga je srpski narod opjevao pod imenom Sibirjanin Janko.

Sad despot Đurađ digne na oružje 25 hiljada ugarskih Srba, a toj vojsci pridruži Janko 15 hiljada svoje vojske, pa zajedno upadnu u Srbiju. Despot Đurađ i Sibirjanin Janko u brzo osvoje od Turaka svu Srbiju i prodru čak do Sofije, pa osvoje i taj grad. Đurađ je htio da goni Turke i dalje, ali Mađžari ne htjedoše, nego se vrata, a Đurađ ostane sam sa svojom vojskom. Na prelazu preko Suve Planine Đurđa sustigne velika turska vojska. Boj se zametne na Kunovici i Srbi do noge potuku Osmanlije, pa tu pogibe i sam glavni vojvoda turski. Za to vrijeme bješe skočio na oružje srpski narod i po drugim krajevima i stresao sa sebe ropstvo. Tako Đurađ iznova zavlada Srbijom i Zetom i zaključi s Turcima ugovor mira na 10

godina. Po, tome ugovoru Đurađ osta pod vrhovnom turskom vlašću i obeća Turcima danak i ratnu pomoć. Tada se vratiše iz ropstva i njegovi oslijepljeni sinovi; Grgur i Stevan Branković.

U ovoj poplavi Turci su strašno opustošili Srbiju: gradove i sela rušiše, pališe i raseliše; crkve i manastire obesvetiše i razoriše; narod opljačkaše, mučiše, ubijaše i odvodiše u ropstvo. Te sad Đurađ živo prionu, da se koristi uglavljenim mirom, te da narod i zemlju oporavi od ovoga strašnog udarca. Ali sad Ugri iznova zarate na Turke, pa pozovu i Đurđa. Đurđe ne htjede prekršiti ugovor mira, koji mu bješe dobro došao. On je savjetovao Ugre, da pričekaju, dok isteče ugovoreni mir. Oni ne poslušашe Đurđa, nego odmah objave rat. Ali u odsudnome boju Turci tako strašno potuku i raspršte ugarsku vojsku, da u tom boju pogibe i sam kralj ugarski Vladislav, a Sibirjanin Janko jedva se živ spase. Ovaj boj bio je g. 1444. kod Varne na Crnom Moru. To bješe prvo Kosovo ugarsko.

Ali već poslije četiri godine (1448.) Ugri iznova skupe veliku vojsku. S tom vojskom Sibirjanin Janko prođe kroz Srbiju i padne na Kosovo. Tu se zametne strahovit boj, koji potraja tri puna dana i svršp se potpunom pobjedom turskom. Ugarska vojska bi satrvena tako, da se samo jedan mali dio spasao. Sa tim ostatkom bježaše Sibirjanin Janko glavom bez obzira, pa jedva jedvice iznese živu glavu. To bješe drugo Kosovo ugarsko — baš na samom Kosovu polju — te još i danas ima uzrječica: *Postradao ko Janko na Kosovu*. Na skoro za tim, god. 1453. turski sultan Mehmed II. osvoji i sam grad Carigrad, te počini u njemu strašna zvjerstva i pustoš. Sad se uprepasti sav hrišćanski svijet i zadrkta sva Evropa.

Čim se utvrdi u Carigradu, sultan Mehmed okrenu na Srbiju i zatraži od Đurđa Smederevo i još neke važne gradove. A kad to Đurađ odbi, onda Mehmed godine 1454. grune na Srbiju sa silnom vojskom. Đurađ izbac i prema Turcima dvije srpske vojske: jednu u Dubočici, drugu u Sitnici, a treća čuvaše Smederevo. Za tim Đurađ skloni sav narod u gradove, pa onda on sa svojom porodicom ode u Ugarsku, da traži pomoći.

Onom srpskom vojskom u Dubočici zapovjedaše junački vojvoda leskovački, Nikola Skobaljić. Skobaljić prvi dočeka Turke, te ih strašno potuče i raspe. Ali Turci iznova udare s drugom još većom vojskom, te poslije ljutog i očajnog boja, Srbi podlegnu, a Turci uhvate Skobaljića i njegova strica i žive ih nabiju na kolje: U tome pristiže Srbiji u pomoć despot Đurađ sa Sibirjanin Jankom, koji dovede nešto malo vojske sastavljene od ugarskih Srba. Ovim Srbima pridruži se i ona srpska vojska u Smederevu, koja noću nenadno ispade iz grada i udari na Mehmedov stan, te strašno zbuni, pobije i raščera Turke. Sad ova šaka Srba pogna silnoga Mehmeda, osvojioća Carigrada, te proćera i njega i svu njegovu ordiju preko cijele Srbije čak do Sofije. Među tim, despot Đurađ i Sibirjanin Janko sa drugom vojskom dolete nenadno pod Kruševac, pa i tu potuku Turke i satru ih tako, da je zarobljen i najglavniji sultanov vojvoda Ferizbegović. Za tim Đurađ i Janko osvoje sve zemlje do iza Pirota, pa onda se Janko vrati kući, a despot Đurađ osta u slobodnoj Srbiji.

Dok se sve ovo zbivalo u Srbiji, dotle u Bosni bješe umro kralj Tvrtko Tvrtković, a na njegovo mjesto bi izabran nezakoniti sin Stevana Ostoje Kotromanića, Toma Ostojić Kotromanić, koji se zvao još i Hristić. Kralj Toma odmah oslobodi od Turaka Vrhbosnu, a za tim povrati i od despota Đurđa Srebrnicu i sve što je Đurađ držao u Bosni. Da bi se učvrstio na prestolu, kralj Toma primi rimsku vjeru i sa svim podležte utjecaju papskom i ugarskom, te poče goniti pravoslavne i bogumile.

No u to doba u Zahumlju vladaše pod turskom zaštitom silan vlastelin, sinovac i nasljednik - Sandalja Hranića, veliki vojvoda Stevan Vukčić Kosača. Kosača bješe vrlo silovit i nemiran čovjek, te je ratovao

sa cijelim svijetom: i sa bosanskim kraljevima, i sa despotom Đurđem; i sa Mljecima, i sa Turcima, pa i sa Dubrovčanima. On bješe u zavadi i sa kraljem Tomom i Toma se njega najviše bojao, te ga sad ponudi da se izmire i zaprosi njegovu šćer Katarinu. Kosača dađe Tomi Katarinu, ali mu to ništa nije smetalo da radi samostalno na svoju pesnicu. A da bi što jače obilježio svoju vladalačku nezavisnost prema kraljevstvu, Kosača izmoli od njemačkog cara Fridriha naziv hercega, a srpski će to reći: vojvoda. Te sad se Stevan Kosača počeo zvati Herceg i *čuvar groba svetog Save*, a svoju oblast prozva Vojvodinom (hercegovinom) sv. Save.

Tako od starog srpskog Zahumlja g. 1448. postade današnja Hercegovina, koja bi srpski trebala da se zove: Vojvodina ili Vojvodstvo. Negde u to toba herceg Stevan Kosača dozida i obnovi onaj Tvrkov grad u Boki, te se i taj grad po njemu prozva: Herceg Novi, a dotle se zvao samo Novi Grad, kao što ga i danas zovu Talijani. Od tad se herceg Stevan još većma osili, te već od njega niko živ ne imađase mira pa ni njegovi rođeni sinovi: Vlatko, Vladislav i Stevan.

U to doba Mlječani lukavstvom i prijevarom otuđe od despota Đurđa svu Zetu. Ali je ne smjedoše oni zauzeti, nego se zadovolje time, što nametnuše Zeti nova gospodara, svoga čovjeka. Taj čovjek bješe: Stevan Crnojević, najsilniji vlastelin zetski, sa kojim se u Zeti osnova kratka vladalačka

Loza Crnojevića.

Stevan Crnojević vladaše pod zaštitom mljetačkom,, ali naskoro on se pokaza dostojan gospodar Zete. On sazida na Skadarskom Jezeru grad Žabljak i u njemu utvrdi svoju prestonicu, pa odmah zapodjenu osvetnički rat na Osmanlije. Za sve vrijeme svoje vlade Crnojević je ratovao s Turcima i gotovo u svima bojevima bio je pobjedilac. Istina, on otrže Zetu od Srbije za uvijek, al' on joj položi i temelj državne samostalnosti, te na tom temelju njegovi potomci Crnojevići sagradiše nepobjedno gnjezdo sokolovo: današnju —Crnu Goru.

U isto ovo doba na mutnome nebu srpskom zasja neobičnim sjajem nova jedna zvijezda, koja obasja velikom nadom sav hrišćanski svijet. To bješe: Đurađ Kastriotić Skenderbeg, gospodar Arbanije, najveći junak, najslavniji vitez svoga doba. Praded Đurđev zvao se Branilo i bio je veliki vlastelin srpski. Za vlade posljednjeg Nemanjića, cara Uroša V., Branilo je bio upravnik Kanine, a kasnije njegov sin Konstantin Branilović dostade upravnik Pologa. Još kasnije, Konstantinov sin Ivan postade gospodar cijele Maće u Arbanija, pa tu u Maći ovaj Ivan Branilović i žena mu Vojisava rodiše oko godine 1403. sina Đurđa, koji se kasnije prozva Kastriotić Skenderbeg.

No još za djetinjstva Đurđeva Turci pokore Maću i cijelu Arbaniju, pa odvedu Đurđa kao taoca u Jedrene. Đurađ odraste na dvoru sultana Murata II. i još tamo pokaza toliko junaštva i mudrosti, da ga je sultan vrlo zavolio i od milošte prozvao ga Iskanderbeg, što će reći: gospodin Aleksandar ili gospodin Branilović, jer Aleksandar se srpski kaže Branilo ili Branko. Te po tom turskom nadimku *Iskanderbeg* srpski narod ga, prozva *Skenderbeg*, pa onda se i on sam tako nazva. Kad Turci jednom počiniše strašan pokolj u Maći, Đurađ odbjegne od sultana, uskoči u Arbaniju, sakupi narod oko sebe i digne velik ustanak, pa u brzo oslobodi i očisti od Turaka, svu Arbaniju i počne vladati nezavisno u svojoj prestonici Kroji. Kastriotić je živjeo u prijateljstvu sa Stevanom Crnojevićem, te njih dvojica zajednički ratovahu s Turcima.

Đurađ Kastriotić vladao je Arbanijom pune 24 godine, krveći se neprestano sa Turcima. Za te 24 godine Đurađ je u šezdeset i nekoliko ljutih bojeva razbio tursku vojsku i potamnio silne Osmanlije. Veli se, da je za te 24 godine Đurađ Kastriotić sam svojom rukom posjekao oko dvije hiljade Osmanlija. U svakom boju on je bio prvi, a kad se ustupalo poslednji. Bješe to čovjek silan, vrlo krupan, visok, lijep, nenadmašno hrabar i neumoran. I glad, i žeđ, i toplotu, i hladnoću. — on je podnosio čeličnom izdržljivošću. Za umor nije znao: dok nije oslobodio zemlju od Turaka — nikada nije spavao više od dva sata dnevno. No kraj svega juvaštva on je bio i vrlo mudar, dosjetljiv i lukav, ali i vrlo milostiv, velikodušan, darežljiv i pobožan. Sa ovih vrlina pronijelo se ime Đurđa Kastriotića po cijelom tadanjem svijetu. I moćni vladaoči i ubogi siromasi bjehu uprli oči u ovoga velikoga Srbina i od njega se tad nadaše svome spasenju cijelo Hrišćanstvo, jer ime Đurđa Kastriotića bješe najveće strašilo za Osmanlije.

No dok je Đurađ Kartriotić odbijao tursku silu od Arbanije, dotle je ona sve žešće nasrtala na Srbiju i Bosnu. S proljeća god. 1455. sultan Mehmed iznova udari na srpsku despotovinu silnom vojskom i opsjede Novo Brdo. Srbi se lavovski braniše, a osobito Novobrdani. No dok je despot Đurađ uzalud tražio pomoći od Ugarske i Njemačke, Novo Brdo pade, a za tim Turci krvavom mukom osvoje i Prilepac, Gnjilan, Prištinu, Prizren i druge gradove srpske. Sad Đurađ morade moliti za mir, pa ustupi Turcima sve južne krajeve do zapadne Morave i morade im dopustiti, da mogu preko Srbije udarati na Ugarsku. I doista već do godine sam sultan Mehmed udari na Beograd, ali tu ga razbi Sibirjanin Janko pomoću ugarskih Srba, među kojima se najvećma odlikovaše Srbi Šajkaši (Nasadiste) sa svojim dunavskim šajkama. Iste godine Janko se razboli od kuge i umre u Zemunu 11. avgusta 1456. god. A Janka ne preživi dugo ni njegov ratni drug, despot Đurađ Smederevac. Iste godine u oči božića umrije, u Smederevu ovaj čestiti vladalac i veliki mučenik, koji je učinio za srpsku slobodu sve, što se tada moglo učiniti.

Despot Đurađ Branković Smederevac ostavi za sobom tri sina i svoju udovac, despoticu Jerinu. Pošto mu dva starija sina Grgur i Stevan, bjehu oslijepljeni, primi vladu najmlađi brat, Lazar Branković. Despot Lazar odmah uglavi mir sa sultanom Mehmedom i povisi plaćanje danka Turcima. Na skoro zavlada u despotskoj porodica razdor, te Lazarev brat slijepi Grgur i njihova sestra, carica Mara, udovica Muratova, moradoše prebjeći u Tursku, pod zaštitu sultana Mehmeda, a odmah za tim umrije i njihova majka, despotica Jerina. No malo za tim, 20. januara 1458., umrije i despot Lazar, a ne ostavi svoga poroda, te sad u Srbiji nastade užasna zabuna i nered. U tome metežu pojavi se na srpskoj međi s juga osmanlijska, a sa sjevera ugarska vojska, te obezglavljeni srpski narod ne znađase već šta da započne.

Najzad Srbi izaberu i postave u Smederevu despotsko namjesništvo, koje sačinjavahu tri lica: Lazareva udovica, despotica Jelena pa njen djever, slijepi despot Stevan, i despotov veliki vojvoda Mihajlo Anđelović, rođeni brat sultanovog vezira, poturice Mahmuda. Anđelović kao i brat mu bješe slijepa turska prišipetlja, pa za to su ga Srbi i izabrali u namjesništvo, da bi time zamazali oči Turcima. Ali kad Mihailo Anđelović izdajstvom i prijevarom uvuče Osmanlije u sam grad Smederevo i pokuša da preotme svu vlast despotsku — onda Srbi skoče, pa isjeku sve Osmanlije i njihove pristalice, a Mihaila Anđelovića zatvore.

Tako na srpskom prestolu ostane samo despotica Jelena i slijepi despot Stevan. No sad sultan Mehmed udari s vojskom, da osveti svoga prijatelja Anđelovića, pa osvoji gotovo svu Srbiju, osim Smedereva i njegove okoline. U toj nevolji despotica Jelena uda svoju šćer Maru za srpskog kraljevića Stevana Tomaševića, sina Tome Ostoića, kralja bosanskog, a sa Marom Jelena dade u miraz Stevanu i sav ostatak srpske despotovine, te Stevan Tomašević dođe u Smederevo i bude proglašen za despota

srpskog. Tako se ispuni zavjetna želja Tvrtkova: sad Srbija i Bosna opet bježu spojene u jednu državu, ali na vrlo jadan i nesrećan način i u zlo doba, kad su obe nesložnim radom već bile istrošile svu snagu svoju i obe spale na ivicu propasti.

Tomaševićovo proglašenje za despota izvršeno je pomoću pape i ugarske vojske, a to se nikako nije dopadalo Srbima. Osobito se tome protivio slijepi despot Stevan Branković. S toga despot Stevan bude zbačen i prognan iz zemlje, te se skloni u Zetu, a otud kasnije ode u Italiju. No i Tomašević nije dugo despotovao. Sultan Mehmed ne štede trpjeti u Smederevu ugarskog i papskog štićenika, te odmah dopadne s velikom vojskom pod Smederevo, a Smederevci mu sami predaju grad 20. junija 1459. godine, samo da bi Srbiju spasli od papske vlasti. Tako pade i posljednji ostatak srpske despotovine i Srbija sva bude pretvorena u turski pašaluk.

Na skoro za tim: umre u Bosni kralj Toma Ostojić, te se zakralji njegov sin

Stevan Tomašević,

koji primi državu u vrlo žalosnom stanju. Kralj Stevan se odmah izmiri sa hercegom Stevanom Kosačom i pozva ga na zajednički rad protiv Osmanlija. Ujedno kralj Stevan se obrati papi, razloži mu jedno stanje svoga kraljevstva i zamoli od pape kraljevsku krunu. Papa okruni Stevana i prizna nezavisnost Bosne od Ugarske, a u jedno obeća Stevanu, da će ga u svemu pomagati protiv Turaka. Ohrabren tim papinim obećanjem, kralj Stevan otkaže danak sultanu. Ali sad se sultan Mehmed počeo ozbiljno spremati, da učini kraj srpskom kraljevstvu u Bosni. A kad kralj Stevan zatraži obećanu pomoć od pape i od ugarskog kralja Matije — nađe na obe strane zatvorena vrata. Zalud je nesrećni srpski kralj cvilio i molio; zalud je on ukazivao na groznu opasnost, koja bi padom Bosne postigla cijelo Hrišćanstvo; zalud je on u najstrašnijoj slici iznosio pred papu očajno stanje srpskog naroda. Sve oko njega bješe gluvo — niko mu se ne odazva. Ostavljen tako u najopasnijem času, kralj Stevan pošlje sultanu poslanike, zamoli ga za mir i obeća mu opet danak. Sultan pristane na mir od 15 godina i poslanici se vrate obradovani. Ali odmah za poslanicima iduše 150 hiljada ljute konjice turske, te kad se Srbi najmanje nadahu ratu, baš onda Turci svom silom grunu u Bosnu, a na čelu ove turske ordije bješe sam sultan Mehmed II. osvojilac Carigrada.

Srbi se odmah zbiše u gradove i počeoše se očajno braniti. Ali kad Turci izdajstvom zadobiše tvrdi grad Bobovac, onda sve živo pretrnu od straha, te počeo padati grad za gradom. Kralj Stevan bješe se utvrdio u gradu Jajcu i dok se on nadaše pomoći od Ugarske, dotde 20 hiljada turskih konjanika opsjednu Jajce. Stevan umakne iz Jajca u grad Ključ, ali ga i tamo opsjedne Mehmed paša. Dobivši od paše pismeno obećanje, da mu neće ništa učiniti, kralj Stevan i stric mu Radivoj predadu se Turcima. Čim se sultan dočepao kralja Stevana, odmah ga prisili, te ovaj sam svojom rukom morade pisati svima zapovjednicima nepokorenih gradova i zapovjedi im da se pokore. Na taj način predalo se Turcima oko 70 gradova bosanskih, te već iste 1463. g. sva Bosna potpade pod Turke.

A kad tako razori i posljednje ostatke bosanske veličine, onda sultan Mehmed pogubi kralja Stevana Tomaševića, a njegovog nekakog brata i sestru zarobi i poturči. Tada Mehmed posječe i Stevanova strica Radivoja i mnoge znatne Srbe, i mnoštvo naroda srpskog odvede u ropstvo pa nešto Srba prodade u bescjenje, a većinu pretvori u janičare.

Tako pade Bosna ponosna i propade kraljevstvo srpsko u Bosni. Tako pogibe poslednji Kotromanić, zlosrećni kralj Stevan Tomašević, kome bješe suđeno, da bude i poslednji despot Srbije i poslednji kralj Bosne i u opće poslednji kralj stare države srpske.

A sad dođe red na hercega Stevana Vukčića Kosaču, da i on posluži Srpstvu i slobodi srpskoj. I on zaista časno posluži i pokaza se viteški. Jer čim je sultan Mehmed pokorio Bosnu, odmah udari svom silom i na Hercegovinu. Ali tu naiđe na strašan otpor. Ljuta Srbadija hercegovačka bješe se zbila u planine, pa otud nemilice satiraše osmanlijsku vojsku. Herceg Stevan bješe se utvrdio u svome glavnom gradu Blagaju, te junački odoljevaše navali Mehmedovoj. Najзад, kad već ne mogade kročiti ni pedlja dalje, Mehmed ostavi svoju posadu u nekoliko osvojenih mjesta, pa onda povuče svoju vojsku iz Hercegovine.

No čim se Mehmed odmače, Hercegovci potuku tursku posadu, pa povrate otete gradove — i Hercegovina osta slobodna. Za tim hercegov sin Vladislav Vukčić oslobodi i nekolike pogranične gradove bosanske i pobuni narod, a u isto vrijeme i ugarski kralj Matija sa sjevera upadne u Bosnu, te se Ugri i Srbi spoje, pa preotmu od Turaka sve Donje Krajeve, a za tim i Usoru. No sve je ovo bilo prekasno. Jer na brzo Ugri se izmire s Turcima, te opet Hercegovina ostade sama prema cijeloj sili turskoj. Herceg Stevan sa svojim sinovima pokušava iznova da se brani, pa zatraži pomoć od Mletaka i Ugarske. Ali ne samo da ne dobi pomoći, nego kralj Matija još htjede da se koristi Stevanovom nevoljom, te da zavlada Hercegovinom.

Stiješnjen tako sa svih strana, herceg Stevan morade moliti sultana za mir i obeća mu dvostruki danak. Na skoro za tim (g. 1466.) umrije herceg Stevan Vukčić Kosača i proglasi se za hercega mlađi njegov sin Vlatko Vukčić, a stariji - Vladislav Vukčić nazva se veliki vojvoda. Oni još dugo vladahu Hercegovinom, ali pod turskim starješinstvom. No Turcima bješe mrsko i to malo slobode srpske, pa godine 1482. iznova zarate na usamljene sinove Kosačine i otmu im svu zemlju. Vladislav i Vlatko sklone se u Dubrovnik i Dalmaciju, a najmlađi im brat Stevan Vukčić Kosačić već prije toga bješe primio Muhamedovu vjeru i dobio ime Ahmet. Kasnije ova poturica, Ahmet dođe u sultanovoj službi do visoke časti i velike moći.

Tako pade kršna Hercegovina i tako pada sve, što se — cijepa od sebe sama.

Druge godine poslije pada Bosne umrije gospodar Zete, Stevan Crnojević, a nasljedi ga sin mu Ivan Crnojević. Već u početku svoje vlade Ivan oslobodi Zetu od mljetačkog tutorstva i preote nekoje gradove mljetačke u primorju. Na skoro udari na Ivana sultan Mehmed, te se Turci utvrde u jugoistočnom kraju Zete.

Među tim, 17. januara 1468. g. naprasno umre Đurađ Kastriotić Skenderbeg u 63. godini svojoj i bi vrlo sjajno sahranjen u gradu Lešu u crkvi sv. Nikole. Odmah po smrti Skenderbegovoj Turci nasrnuše u Arbaniju i počеше osvajati grad za gradom. A kad osvojiše grad Leš, Turci raskopaju grob Đurđa Kastriotića, pa tijelo njegovo isjeku na sitnu parčad i sve razgrabe. Te samrtne ostatke Skenderbegove Turci su vezivali u zlato i srebro i vazda nosili uza se, vjerujući tvrdo, da im onda pušćano zrno ne može nauditi, kao što nije naudilo ni Skenderbegu. Toliko silan bješe u Turaka strah, i viteško poštovanje prema ovome velikom Srbinu!

Po smrti Skenderbegovoj Ivan Crnojević bješe jedina uzdanica i zaštita Srba u Zeti i Albaniji. On se Junački borio za slobodu Arbanije i vrlo mnogo doprinio zaštiti arbanaških gradova, a osobito se

odlikovao u odbrani Skadra. Ali kad sultan Mehmed sam sobom dođe u Arbaniju, pa osvoji Kroju i opsjede Skadar, onda se sva turska sila okrenu na Zetu. Sad Turci otmu od Ivana Drivast i njegovu prestonicu Žabljak, a za tim pregaze i svu Zetu. Ivan se za kratko vrijeme skloni u Italiju. Ali čim umrije sultan Mehmed, Ivan Crnojević doleti iz Italije, pa digne Srbe na ustanak i oslobodi veći dio svoje države. No videći, da se ne može održati u ravnim krajevima, Ivan napusti Donju Zetu i povuče se u krševite krajeve Gornje Zete. Sad Ivan prenese i svoju prestonicu iz Žabljaka na Cjetinje i sazida na Cetinju manastir svete Bogorodice, pa tu smjesti stolicu zetske mitropolije, koja je dotle bila na ostrvu Vranjini. Tako Ivan Crnojević u kolijevci Nemanjinoj izvi novo gnjijezdo srpske slobode, gđe se lijegeše najdičniji sokolovi srpski, koji zaviše u crno nebrojene hiljade turskih kaduna, pa za to Turci ovo junačko gnjezdo i prozvaše Karadag, što će reći: Crna Gora — crni petak turski.

Osnivač i prvi gospodar viteške Crne Gore, Ivan Crnojević, bio je u svemu vrlo znamenit vladalac. On je bio u neprekidnom ratu sa Turcima i junački je sačuvao slobodu i nezavisnost Crne Gore, On je mnogo uradio, da se u Crnogoraca razvilo ono lavovsko junaštvo i viteštvo, koje je zadivilo sav svijet, a koje i danas malenu Crnu Goru čini najdičnijom drugaricom evropskih država. Ivan je sazidao i znameniti grad Obod, unapredio je imovno i prosvjetno stanje svoga naroda i uzvisio ugled Crne Gore tako, da se onda i silni duždevi mljetački duboko klanjahu pred Ivanom Gospodarom. Ali najveća je dika Ivanova: što on prvi unese u Srpstvo — knjigu štampanu.

Još godine 1484., kad istom bješe pronađena vještina knjigopečatnje (štamparije), Ivan Crnojević u svome gradu Obodu podiže štampariju, prvu u svemu Srpstvu i prvu u svemu Slovenstvu. Još onda, kad Francuzi, Englezi, Rusi i mnogi drugi veliki narodi još i ne pomišljahu na štampanu knjigu, nego se služahu rukopisnim knjigama: još onda, je Ivan Crnojević na Obodu štampano prvu knjigu srpsku i slovensku. A to sjeme, koje posija na Obodu Gospodar Ivan, na brzo se rasplodilo po svemu Srpstvu, te naglo nicahu sve nove i nove srpske štamparije: na Goraždi, u Skadru, Beogradu, Gračanici, Mileševu, Mrkšinoj Crkvi, u Mljecima i t d. Iz toga rasadnika prosvjetnog razasu se širom Srpstva mnoštvo knjiga srpskih, koje poslije u dnevima ropstva i stradanja mnogo, vrlo mnogo pomogoše očuvanju Srpstva i Pravoslavlja.

Gospodar Ivan umrije 1490. god. i ostavi dva sina: Đurđa i Stanišu. Stariji brat, Đurađ Crnojević, nasljedi presto i odmah nastavi djelo očevo, te se za njegove vlade srpska knjiga naglo poče širiti. No Đurađ je vladao na miru samo šest godina, pa onda se među njim i Stanišom izrodi bratski razdor. Staniša šćaše da preotme od brata, presto, pa odbjegne iz Crne Gore Turcima i zaište od sultana vojsku. Sa Stanišom tad uskočiše više Crnogoraca, njegovih pristalica. Sultan jedva dočeka ove otpadnike i obeća im pomoć, ali najprije ih sve poturči, a Staniši nadjenu tursko ime Skender. Sad poturica Skender s turskom vojskom udari na svoju otadžbinu.

Ali Đurađ sa svojim Crnogorcima junački dočeka i razbi Turke, te ih raščera sa crnogorske međe. Poturica Skender srećno umače s bojišta, ali Crnogorci pohvataju one ostale Srbe poturice i vrata ih u Crnu Goru. Tu se oni opet stalno nastane, ali zadržaše Muhamedovu vjeru. Kasnije poturčeni Staniša (Skender) postane paša skadarski i zavlada Donjom Zetom, te onda još mnogi Srbi Zečani poprimaše Muhamedovu vjeru, pa to bjehu prvi praoci današnjih Srba muhamedovaca u Crnoj Gori i sjevernoj Arbaniji. Đurađ je za tim vladao još nekoliko godina u Gornjoj Zeti. A kad mu poturice dozlogrdiše, onda on za na vijek ostavi svoju otadžbinu i ode sa svojom porodicom u Mljetke, a svu vlast nad Crnom Gorom predade tadanjem zetskom mitropolitu Germanu. Te od tog doba, pa kroz punih 350 godina Crnom Gorom vladahu mitropoliti, koji se skromno nazivahu vladike. Ali ovim spajanjem svjetovne i

crkvene vlasti, ni malo ne ojača vrhovna državna vlast, nego još oslabi, te Crna Gora izgubi dotadanji svoj spoljni ugled.

Na skoro Turci otrgnu i od Gornje Zete nekoje pogranične okrajke, te se Crna Gora sa svim skući na onaj najsirotniji krš, gde turska noga ne smjedaše kročiti.

Tako se rastoči Nemanjića kolijevka, ponosna Zeta, a sa nestankom Zete — nestade i stare države srpske. Ona utonu u novoj državi — Crnoj Gori: utonu tamo, otkale je i potekla. Iz negdašnje Zete izvirahu prvi počeci stare srpske države, pa tu utonuše i posljednji ostaci njeni. Ali kao što Crna Gora bješe izvor i uvir starog državnog života srpskog, tako ona sad postade i glavno ognjište narodnog života i srpske svijesti, gde je neprekidno buktio plam svete osvete i vječni podstak slobode. Ugasi se stara slava i država srpska, ali na njenom pepelu izniče nova nepomična čuvarkuća srpske slave: *Crna Gora, ponosito st'jenje, krune srpske to drago kamenje*. Pa i onda, kad sve ostalo Srpstvo pritište najcrni mrak i jad - i onda u malenoj Crnoj Gori plamtijaše neugasno kandilo srpske slobode.

Nestankom svjetovne vlasti u Crnoj Gori završi se ovo doba državnog rasula srpskog, koje se počeo porazom na Marici i potraja preko 130 godina. Sto trideset godina rušila se Nemanjina građevina, dok se porušila. A nije se porušila ni sa svoje unutrašnje slabosti ni sa nezrelosti narodne. Jer koliko je bila jaka srpska država i državna svijest u tadanjih Srba najbolje se vidi, kada se uporedi: kako lako i kako je kukavički podleglo carstvo grčko i blgarsko, a kako li je slavno palo srpsko carstvo! Punih 130 godina Srbi se nose u koštac sa cijelom osmanlijskom silom. Sto trideset godina Osmanlije moradoše da osvajaju stopu po stopu srpske zemlje. A šta bi tek bilo, da velikaši nijesu razjedinili srpske zemlje, te od jedne silne države stvorili nekoliko država srpskih? No u brzo se pokaza, da ni Vukašinovo ni Tvrtkovo novo kraljevstvo ne mogaše Srbima zamijeniti Nemanjinu Srbiju.

Te tako srpska država propade baš onda, kad je srpski narod bio na vrhuncu političke svijesti — kad je bio potpuno dozrio za državni život. Tu svoju političku zrelost srpski narod je sjajno zasvjedočio i u ovome dobu rasula državnog, ali još sjajnije on je to zasvjedočio kroz sva kasnija stoljeća, za doba stradanja svoga. Jer sve dovde srpski narod se junački borio za opstanak svoje države. A kad ona propade, onda srpski narod, očeličen neprekidnom borbom sa raznim neprijateljima i zadojen starom slavom, istom sad otpočinje novu još strašnju, još krvaviju borbu protiv Osmanlija: borbu za narodni svoj opstanak i za povratak državne samostalnosti. Razorila se država srpska, al ispod tih ruševina uzdigao se u mucu prekaljen i borbom očeličen narod srpski — i taj narod obezglavljeni- i raskučeni istom sad pokaza svu svoju silu i snagu životnu, istom sad dobi volje da živi i da se bori na život i smrt.

DOBA STRADANJA I ČELIČENJA. Od propasti Bosne do oslobođenja Srbije.

Čim su Turci zavladali srpskim zemljama, oni ih pretvoriše u svoje pašaluke i svuda postaviše svoje vezire, paše, age, begove i spahije, koji počeoše strašno mučiti i ubijati srpski narod. Sav narod bi pretvoren u tursko roblje i dobi ime raja (roblje) i đauri (nevjernici). Svu zemlju i sva nepokretna dobra narodna i crkvena Turci proglasiše za svojinu sultanovu, te narod osta bez kuće i kućišta. Mnoge stare gradove srpske Turci iz temelja porušiše i podigoše nove svoje. Mnoštvo srpskih bogomolja razoriše, a

nekoje i pretvoriše u svoje mošeje (džamije). Zvona crkvena Turci preliše u topove, ili ih kaluđeri zakopaše duboko u zemlju, a Srbi moradoše da se služe klepalom. Sveta služba božja morala se vršiti tajno, sa svim tiho i na skrivenim mjestima. Stare crkve

Srbi ne smjedoše opravljati, a nove ne smjedoše zidati. Kao gusjenice Turci se razmilješe po srpskim selima i gradovima, pa otimaše: srpske žene, djevojke i djecu, hvataše ljude i mladiće, odvođiše ih u ropstvo, mučiše ih mukama najstrašnjim i nagoniše ih da se poturče. Mjesto veselih srpskih svatova, po svima drumovima i putevima srpskim Turci vukoše lancima okovano roblje, a bezdušni trgovci anadolski i misirski vođahu zaslužnjene Srbe i Srpkinje od trga do trga, od Dunava do Damaska u Aziji, te prodajom ljudskog mesa i živih duša sticahu prljavo blago zemaljsko. A na tako ubijen i ogoljen narod Turci još udariše grdne namete i poreze tako, da srpskoj sirotinji raji ne preostade ni jedna trećina od svekolike njene muke i zarade.

Ni na sudu ni na putu za Srbina ne bješe zakona i pravde: *Kadija te tuži —kadija ti sudi*. Ni koji Srbin hrišćanin (rajetin) nije smio nositi oružja niti se smio veseliti o slavi i svadbi, te zanimati srpska pjeema i umukoše gusle javorove i svuda ovlada pustoš i mrtvilo, užas i smrt. I sad se istom pokaza, koliko su veliko dobro učinili Nemanjići slavni, zidajući mnoge zadužbine. Oko tih zadužbina njihovih savio se sad cio narod srpski kao siročad oko mrtve majke. Tu je on nalazio jedine utjehe i jedine zaštite. Srbi kaluđeri i svećenici, i sami strepeći za svoj život, tješili su, učili su, hrabрили svoj patnički narod i podsticali ga da junački istraje. Oni bjehu jedini tješitelji, učitelji i vođe narodne. Jer kad Turci potljačiše srpske zemlje i postaviše u njima svoje paše i kadije, onda su oni pobili i raščerali sve srpske starješine, pa narod srpski ostade sa svim obezglavljen.

Ali sve one srpske starješine, koji htjedoše primiti Muhamedovu vjeru, Turci ostaviše s mirom i još im dadoše mnoge zemlje i veliku vlast. S toga se tad isturčiše mnogi najodličniji Srbi, samo da bi sačuvali svoju vlast i veliko imanje. Najviše se isturčilo u Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori. Ali svi ovi Srbi još i danas govore samo srpskim jezikom, pa i ako se oni nazivlju Turcima, ni jedan ne zna ni proslaviti turski, a mnogi od njih i danas pamte, kad su im se stari poturčili i koga su sveca slavili. No dok su Turci na ovako blag i lukav način turčili srpsku gospodu, dotle su svim sredstvima sile i nasilja turčili i prost narod. Mnogo i mnogo puta Turci odvođahu mnoštvo Srba u Aziju, pa ih tamo poturčiše i načiniše od njih svoje vojnike.

No osim svega toga, Turci su svake pete godine uzimali od srpskog naroda najzdraviju i najrazvijeniju mušku djecu, pa ih odvodili u Carigrad i u Aziju. Tamo su ih turčili i učili ih ratnoj vještini, pa kad su ova Srpčad odrasla, onda su od njih postali ljuti janičari, što je bila najbolja, najhrabrija, nepobjedna turska vojska, koja je Srpstvu najviše jada zadavala. Tako su Turci dvojako ubijali srpski narod: odvodili su u roblje cvijet narodne snage i srpskom krvlju i mišicom pojačavali svoju snagu. To bješe danak u krvi, što ga Srbi silom plaćahu sultanu. Jer, izuzev gospodu, prost narod srpski nikada se nije dobrovoljno odricao svoje srpske vjere. Srpske majke voljele su da im djeca budu i kljasta i sakata, samo da ih Turci ne bi poturčili, te su navlaš sakatile svoju dječicu, ako ih već nijesu mogle po šumama skriti od Turaka,

No najčešće su roditelji spasavali svoju djecu ranim brakovima, ženeći ih u 12. godini, jer Turci nijesu kvarili takve brakove, pošto se na svaku novu bračnu glavu plaćao i nov porez. A kad ni to nije pomoglo, onda su Srpkinje svojoj djeci pri krštenju pravile krst na ruci ili nasred čela, a te krstove ispisivahu sokom neke trave, kojoj se trag nikako nije mogao izglediti. Ovako žigosana Srpčad bila su

još većma izložena turskom nasilju, ali srpske majke imadahu veliku utjehu, što im se tako porod nije mogao odroditi i vjerom prevjeriti. Tako je u starih Srpkinja bila silna ljubav prema svome srpskom rodu i svetoj vjeri srpskoj.

Ali otkako je Srpstva, pa do danas, u Srbinu se iznad svega uzdiže jedan najviši, neodoljiv osjećaj, a to je: težnja za slobodom. Ovaj silan i nenadmašni osjećaj slobode i jest glavni i jedini uzrok onim mnogim i neprestanim seobama Srba. Velika većina Srba tako je Bogom sazdana, da većma voli slobodu, nego li domovinu. Od pamtivjeka pa vazda Srbinu je bilo milije i da se potuca u tuđini stvarajući novu domovinu, nego li da robuje mrskom tuđinu, tljačitelju domovine njegove. A poslije pada Srbije i Bosne, kad već više ne bješe nade za spasenje stare domovine srpske, u Srbinu je iznova buknuo ovaj svesilni osjećaj slobode. Tada se srpski narod razdvoji po pola. Jedni Srbi, u kojih bješe jača ljubav prema domovini, ostadoše u starom svome zavičaju, dijeleći sa svojom otadžbinom zlu sudbinu njezinu. A drugi Srbi, u kojih bješe jača ljubav za slobodom, koji nikako ne mogoše saviti vrat pod turski jaram, počеше se listom iseljavati u slobodne hrišćanske zemlje, te da otud iznova vojšte za slobodu svoje otadžbine.

Odmah poslije pada despotovine Srbije, počeo je srpski narod velikim gomilama da se naseljava u zemlje ugarske krune. No još prije toga bilo je velikih seoba Srba sa juga na sjever. Prva takva seoba bila je ona u desetom stoljeću, kad se pod Zarijom Pribisavljevićem gotovo sav narod iz Srbije iselio na sjeverozapad, te poplaviu svu Liku, Baniju i Slavoniju. Tako i u III. stoljeću, kad na ugarski presto sjede Srpkinja Jelena, mnoštvo Srba iz Srbije na poziv kraljice Jelene dođe i naseli se u kraljevstvu ugarskom, a ponajviše u Pomorišu i oko Budima, u Sv. Andriji i u Srpskom Kovinu, na ostrvu Čepelju.

Ovi srpski doseljencci življahu tamo pomiješani sa onim Srbima starosjediocima panonskim i dačkim. Jer za sve vrijeme stare srpske države dobar dio srpskog naroda življaše pod vlašću ugarske krune. Tada je bilo u Ugarskoj toliko Srba, da su oni sačinjavali glavnu vojnu snagu ugarske države. Još sv. Stevan, ugarski kralj, bješe osnovao na Dunavu silnu flotu (mornaricu), koja je ratovala na svojim lakim šajkama i činila čuda od junaštva. Ovi ratnici zвахu se Šajkaši ili Nasadiste, a najveći dio Šajkaša sačinjavahu Srbi. Isto tako je i silna srpska konjica zadavala užas neprijateljima Ugarske i kruni ugarskoj izvojsila mnoge slavne pobjede.

A kad ono Tatari poplaviše Ugarsku, onda Srbi u društvu sa Hrvatima u odlučnom boju na Grobničkom Polju god. 1242. strašno poraziše i satrše Tatare, te spasoše Ugarsku od gotove propasti. U ovome boju najvećma se odlikovaše Srbi Srijemci i njihove vojvode: Kreč, Kupiša i Rak. Za sve ove i još mnoge druge usluge dobiše ugarski Srbi velike povlastice i slobodštine. Oni imadahu svoje narodne starješine i svoje pravoslavne vladike, nezavisne od ostale srpske crkve. No osim ovih ranijih naselja po Ugarskoj, seliše se Srbi i u Dalmaciju.

Još 1371. god. poslije poraza na Marici iselilo se mnoštvo srpskog naroda iz okoline Kratova u Mačedoniju. Ovi srpski bjegunci dođоše sa velikim imanjem i bogatstvom i naseliše se u Dubrovniku i njegovoj okolini, te vremenom gotovo svi primiše rimsku vjeru. A na 150 godina prije ove seobe i mnogi Srbi bogumili, gonjeni iz Srbije i Bosne, pređоše u Slavoniju. Svi ovi Srbi na skoro primiše rimsku vjeru, te već 1239. godine dobiše svoga posebnog biskupa (vladiku) u Đakovu. Tako još i za doba Đurđa Smederevca, kad ono Turci prvi put osvojiše Smederevo, Golubac i Braničevo, mnoštvo naroda pređe iz Srbije i naseli se stalno u Banatu, Bačkoj i Srijemu.

No istom poslije pada Srbije i Bosne počinju sve nove i nove seobe Srba u Ugarsku, Trojednicu i Dalmaciju. Iz godine u godinu trajala je ova seoba kroz cijelo XVI. i XVII. stoljeće, te za to vrijeme Srbi poplaviše sve ugarske zemlje preko Dunava, Save i Une do Jadranskog mora, pa jedni dopirahu čak iznad Budima, a drugi se pružiše sve do međa Kranjske i Štajerske — u Žumberak. Ugarski vladaoci i hrvatski knezovi i sami su mamili i prizivali Srbe, te su ih vrlo rado naseljavali na svojim opustjelim zemljama. Jer u to doba gotovo sva Hrvatska i Slavonija bješe ostala sa svim pusta. Bježeći ispred Turaka, hrvatski narod bješe izbjegao u Štajersku i Kranjsku. A kad Turci i tamo prodriješe onda se Hrvati povukoše još dalje na sjever i ustaviše se čak oko Šoprona, na domak Beču. Hrvatska zemlja tad osta pusta i bez svake odbrane i sad se na njoj naseljavahu Srbi, koji se odmah staviše na branik svoje nove domovine.

I tako sad nastade ono isto, što je bilo prije 3000 godina: sad opet Podunavlje i Posavina postade središte i stožer Srpstva—pa već tako osta do danas. Potiskivani turskom najezdom s juga, Srbi se sve većma zbijahu oko Save i Dunava, pa već u XVI., stoljeću Dunav i Sava tecijahu kroz sred srijede srpskog naroda te tako jedna polovina Srpstva bješe pod Turcima, a druga pod ugarskom vlašću.

No ovim novim naseljavanjem Srba u Trojednici i Ugarskoj, iseljavalo se iz Srbije i Bosne, sve, što je, bilo najuglednije i najimućnije u narodu. I kad Srbi naseliše ovu novu domovinu svoju, ne dođoše oni kao sirotinja raja, da traže milosti, nego dođoše sa oružjem u ruci kao bogati domaćini i donesoše sobom sve svoje blago i imanje. Takvi naseljenici bjehu dobro došli i Madžarima i Hrvatima, te ih ovi razmjestiše po svojim zemljama i gradovima i dadoše im s početka znatne povlastice. Mimo sve ostale podanike ugarske, ovi Srbi dobiše potpunu slobodu ličnu i ne bjehu dužni davati nikakvih dacija ugarskim i hrvatskim spahijama, ali za to Srbi bjehu mrtva straža na međama ugarskog kraljevstva, te o svome ruvu i kruvu vječito ratovaše s Turcima.

U ovoj novoj borbi Srbi s početka ne imadahu svojih narodnih starješina, nego se borahu pod zapovjedništvom ugarskim. Ali već god. 1465. uskoči iz, Turske sin onoga slijepog despota Grgura Brankovića, unuk Đurđa Smederevca, po imenu Vuk Grgurović Branković. Vuk preveđe sobom u Ugarsku dosta naroda iz Srbije, a s njim uskočiše i mnogi drugi znatni Srbi, od kojih bješe najznatniji Vukov rođak, knez Pavle Branković, i braća Jakšići, osobito Dmitar Jakšić. Ova tri Srbina: Vuk, Pavle i Dmitar bjehu silni ljudi i takvi junaci, da im onda nigdje ne bješe ravnih. Ne znaš koji od koga bješe bolji i veći junak. Knez Pavle Branković borio se u boju sa dva mača u obe ruke, a bio je tako jaki, da je najtežeg oružanog čovjeka nosio u zubima kao perce. Dolasku ova tri srpska - junaka mnogo se obradova ugarski kralj Matija Korvin, a još više narod srpski. Čim oni dođoše, narod se zgrnu oko njih, te se oni stave na čelo ugarskih Srba i otpočinu novu borbu protiv Osmanlija i drugih neprijatelja Ugarske, gđe zadobiše mnoge slavne pobjede i počiniše silna junaštva.

Za ogromne njihove zasluge kralj Matija dade ovim Srbima velike zemlje i mnoge gradove sa osobitim povlasticama i postavi kneza Pavla Brankovića za temišvarskog bana nad, cijelim Banatom i Jenopoljem, a Dmitra Jakšića za vojvodu gornjeg Srijema. No nada sve kralj Matija u državnom saboru svečavo proglasi Vuka Grgurovića Brankovića za *despota svih Srba u Ugarskoj*, te od tog doba on dobi ime: Zmaj despot Vuk, a narod ga sa njegova junaštva zvaše i Zmaj Ognjeni Vuče. Despot Vuka nazivahu Ugri i Despotom kraljevine Raške, te njegova despotovina dobi ime Mala Raška, a prestonica despotova bješe Slankamen u Srijemu. Tako postade nova srpska despotovina, a Srbi ugarski dobiše svoje narodne starješine, pa iznova pregoše da oslobode i ostalu svoju braću pod Turcima, te da obnove

staru slavu srpsku. Prestavnik ove misli narodne bješe Zmaj despot Vuk i u njemu sad bjehu spojene sve nade srpskog naroda.

Zmaj despot Vuk vladaše u svojoj despotovini gotovo nezavisno. Imao je veliku svoju vojsku, s kojom je užasno satirao Turke. Jednom on bješe oslobodio od Turaka velik dio Bosne i svu Mačvu, pa prodrije čak i do Kruševca. Ali ni svi sjajni uspjesi Vukovi, Pavlovi i Dmitrovi ne mogoše suzbiti burne talase turske najezda, koja zapljuskivaše Ugarsku. God. 1485. 16. aprila umrije Zmaj despot Vuk, a dvije godine za tim Turci iz potaje, mučki ubiše i Dmitra Jakšića. Tako sad ostade sam knez Pavle Branković, koji se boraše kao lav na sve strane, te samo u jednom boju kod Iloka g. 1492. potuče na mrtvo 10 hiljada Osmanlija, a 7000 zarobi. Ali na skoro za tim, prije ravnih 400 godina (1494.) preminu i ovaj nepobjedni vitez, knez Pavle Branković, te srpski narod sa ovom trojicom svojih sinova izgubi i najviše pouzdanje svoje.

Zmaj despot Vuk umrije bez poroda, te ga nasljedi njegov sinovac, Đorđe II. Branković, sin ovoga slijepog despota Stevana Brankovića. Despot Đorđe prenese svoju stolicu u Kupinovo i vladaše zajednički sa svojim mlađim bratom Jovanom i majkom Angelinom. Na skoro despot Đorđe preda svu vlast svome bratu Jovanu, a on se pokaluđeri i dobi ime Maksim, te kasnije postade mitropolit ugarskih Srba.

Despot Jovan Branković bješe dostojan zamjenik Zmaj despota Vuka. On je imao svoju vlastitu vojsku od 10 hiljada konjanika i ugarski sabor ga je priznao za *despota svih Srba*. On je bio vrlo velik junak i ličan čovjek. Mnogo je ratovao s Turcima i težio je, da obnovi srpsku despotovinu u Srbiji. U jednom svome ratu na Turke godine 1501. despot Jovan bješe glavni zapovjednik cijele srpske i mađarske vojske. S tom vojskom despot Jovan prodre niz Kolubaru i uđe u Bosnu, osvoji mnoge gradove i sela, dopre čak do Crne Gore, pa onda se vrati sa mnogim zarobljenim Turcima, jer se tad ugovarao mir.

Tada su Turci nudili despotu Jovanu jedan dio Srbije i Bosne, samo da on privoli Ugarsku na mir. Ali despot Jovan ne htjede propustiti ovu zgodu za rat, te nagovaraše i Ugare i Mletke, da sad ili nikad udare na Turke. Ali i Ugri i Mletci ostadoše gluvi, te sad despot Jovan sam sa svojom vojskom upadne opet u Bosnu, pa u boju kod Zvornika strašno razbi Turke i osvoji opet dobar dio Bosne. Ali se morade vratiti, jer Ugri zaključiše s Turcima mir, te sva osvojenja srpska propadoše u ludo. To je tako zaboljelo despota, Jovana, da se razbolio, te na brzo i umrije. Crna zastava na srpskom dvoru u Berkasovu 10. decembra 1502. godine objavi, da je srpski narod izgubio i ovoga slavnog sina svoga.

Despot Jovan Branković i brat mu Đorđe (Maksim) i njihova majka Angelina učinili su srpskom narodu mnoga dobra, prilagali su mnogim crkvama i saizdali manastire Opovo i Krušedol u Srijemu, te za to je njih sve troje sveta crkva srpska proglasila za svetitelje.

Smrću despota Jovana prekide se u muškoj liniji loza Brankovića, te Jovanova udovica, despotica Jelena, dozove svoga rođaka, humskog kneza Stevana Štiljanovića, koji bješe rodom iz Paštrovića. Jelena zamoli Stevana da uzme despotsku vlast. Među tim ugarski kralj Vladislav postavi za srpskog despota nekog Jovana Berislavića, za koga se bila preudala Barbara, udovica Zmaj despota Vuka, Berislavić je bio vjerom rimokatolik, a bješe čovjek mlakonja i slabotinja. Za to Srbi ne htjedoše ni da čuju za despota Berislavića, nego se svi okupe oko svoga čovjeka, Stevana Štiljanovića, koji bješe već došao, te u veliko ratovao s Turcima po Srijemu i zadao im grdan strah. Najzad i ugarski kralj morade popustiti, te srpskim despotom postane narodni ljubimac, Stevan Štiljanović.

Stevan se već dotle bio proslavio kao mudar vođa i velik junak. Sad on počne novu borbu s Turcima, nadajući se pomoći od Ugarske. Ali Ugri se i ne pomakoše, pa despot Stevan morade ustupiti Turcima Srijem i povuče se u Baranju, te postavi svoju prestonicu u gradu Šiklošu. Među tim proglasi se za ugarskog kralja erdeljski vojvoda, Jovan Zapolja, za koga se veli da je bio Srbin, rodом iz sela Zapolje u Bosni. U isti mah mađarski seljak, Đorđe Doža, diže veliki seljački ustanak protiv plemića ugarskih, koji su strašno isisavali i mučili prost narod.

Ovome ustanku pridruže se i Srbi, a na čelu im despot Stevan Štiljanović. Videći, da mu Ugri ništa ne mogu pomoći protiv Turaka, Stevan dođe na misao, da se ovom prilikom ocjepi od ugarske krune i da srpsku despotovinu proglasi sa svim nezavisnom. Ali ovaj seljački ustanak najzad bude ugušen, te sad mađarski plemići vrebahu despota Stevana, da mu se osvete. I već u oktobru 1515. god. neki Imro Terek, beogradski ban, na prijevaru domami despota Stevana u Beograd, pa ga tu mučki ubije i raščereči na četir komada. Zbog te mučeničke smrti i mnogih dobrih djela njegovih, srpski narod je proglasio despota Stevana Štiljanovića za svoga svetitelja, a srpska crkva slavi njegovu uspomenu svakog 4. oktobra. Stevan je bio sahranjen na Đuntiru u Baranji, a sad svete mošti njegove počivaju u manastiru Krušedolu u Srijemu.

Smrću despota Stevana Srbi opet ostadoše bez svoga narodnog starješine, al i Ugarska izgubi u njemu jaku odbranu. Jer na skoro Turci, konačno osvojiše Beograd, pa provališe svom silom u Ugarsku, te osvojiše i grad Varadin. U doba ovih turskih provala iseljavalo se iz Srbije u Ugarsku puno Srba, a među njima najodličniji bjehu: šestorica braće Bakića, pa Radiša Božić, Petar Monastirlija, Pajići, Bajići, Todorovići i drugi koji svi stekoše kasnije ugarsko plemstvo za mnoge i premnoge usluge i zasluge njihove.

No nad svima najviše se proslavi junački vojvoda Pavle Bakić, koji bješe soko od sokola — drugi Pavle Branković. Ali zadud bješe sve junaštvo srpsko, kad Mađari sami spremahu propast svoje domovine. Dok se oni klaše i otimaše oko prestola, Turci poplaviše i Baranju i padoše na mohačko polje, te ugarski kralj Lauš jedva mogaše izvesti 26.000 vojnika protiv 300.000 hiljada Turaka. U krvavom boju na na Mohaču, 29. avg. 1526., Turci sa svim satrše i uništiše ugarsku vojsku, a kralj Lauš bježeći s bojišta zaglavi s konjem u neku baru, pa tu i pogibe. Odmah za tim Turci opljene svu Ugarsku do Ostrogonu i Budimpešte, pa onda se vrata opet u svoje carstvo. Tako Ugri na Mohaču doživlješe i treće svoje Kosovo. Pa ni to ih ne opameti. Odmah poslije mohačke bitke Ugri ponoviše, krvave razdore oko prestola, to jedni htjedoše za kralja Jovana Zapolju, a drugi Ferdinanda, kneza austrijskog.

U sred ove zbrke pojavi se među Srbima čudan čovjek, po imenu Jovan Crnojević, koga Mađari prozvaše Crni Jovan, a Srbi ga nazivahu Car Jovan. On se izdavaše za potomka zetskih Crnojevića, te se istače za vođa srpskog, sa kratkom lozinkom: *Sloboda od Turaka, sloboda od spahija mađarskih*. Srpski narod listom se zgrnu oko svoga cara Jovana i proglasi ga za despota. Sad despot Jovan u istinu postade car. On počne vladati sa svim nezavisno, postavi u Subotici svoju prestonicu, podiže tamo svoj carski dvor, uredi svoje srpsko činovništvo i stvori svoju srpsku vojsku od 12 hiljada vojnika, a za sobom vođaše svoju ličnu pratnju od 600 konjanika. Srbi ga slijepo slušahu i pomagahu i novcem i krvlju. Tako car Jovan postade silniji od oba kralja ugarska, koji se otimahu za njegovu pomoć.

Car Jovan s početka pomagaše kralja Zapolju. No dok se Zapolja bavio krunisanjem u Stonom Beogradu, car Jovan sa svojom srpskom vojskom upadne u Bačku, razbije i raščera Turke, pa osvoji svu zemlju i razdjeli je među svoje Srbe. Kad su Mađari htjeli da se povrate na svoja dobra u Bačku, car

Jovan ih ne pusti, govoreći: *Ja sam ovu zemlju oteo i očistio od Turaka sa mojim Srbima — i ona je sad samo naša*. Za tim car Jovan razbije mađarskog velikaša Valentina Tereka i otme mu varoš Čomu, pa onda potuče i drugu mađarsku vojsku, koju vođaše neki Čakija, te zada silan strah Mađarima. Najzad car Jovan odustane od Zapolje i obeća pomoć kralju Ferdinandu, te sad kralj Zapolja digne na njega vojsku. Car Jovan razbi Zapoljinog vojvodu Perinjija i potuče ga tako strašno, da ni na Mohaču nije izginulo toliko Mađara. Ali s druge strane udari na Jovana varadski biskup Cibak sa velikom vojskom. U ovom boju car Jovan bude teško ranjen, te ga Srbi odnesu s bojišta. No sad onaj pobjeđeni Valentin Terek iznenada dopadne sa oružanim ljudima, te ovi udare na onako ranjena i polumrtva cara Jovana i odsjeku mu glavu.

Smrću cara Jovana Srbi opet izgubiše svoga narodnog starješinu, te od, sad ratovahu pod ugarskim zapovjedništvom. Srbi i sad bjehu glavna odbrana Ugarske i počinise čuda od junaštva u mnogim bojevima. Ali zalud Srbi proljevahu svoju krv, kad kralj Zapolja sam pozva u pomoć Turke protiv Ferdinanda, te se ovi sa svim ugnjezdise u Ugarskoj. A kad Zapolja umrije, Turci osvoje i sam grad Budim i postanu gospodari gotovo cijele Ugarske. A čim turci osvojiše Banat, Srbi prenesu svoju mitropoliju u Erdelj, pa onda se svi okupe oko kralja Ferdinanda, da vojske iznova za oslobođenje Ugarske. Tako Ugarska dopade turskog ropstva koje potraja punih 150 godina.

Ali baš sad, kad sve naokolo stenjaše pod turskim jarmom, kad Srbi ne imadahu više nikakva zaklona ni zaštite, baš sad srpski narod pokaza divovsku snagu svoju. Ostavši goloruk i obezglavljen, srpski narod samosamac nastavlja borbu i hvata se u koštac sa cijelom silom osmanliskom, te od ovog doba počese na sve strane Turskog Carstva da plamte srpski ustanci, koji se neugasiše ni do danas. U jedno sad izbiše u potpunoj slavi i Srpski Uskoci, a s njima upored i

Srpski Hajduci.

Sa jednim pouzdanjem u Boga pravednoga i u svoju mišicu junačku, ovi goli sinovi, srpski ustanici, uskoci i hajduci, objaviše svima srpskim zlotvorima strašni četnički rat sa lozinkom: *Ko se ne osveti — taj se ne posveti!* A ovaj tristoljetni četnički rat zadade silnom Turskom Carstvu samrtnih rana, sa kojih ono ljuto oboli, pa i danas ih osjeća smrti na umoru. Jer dok jedni sokolovi srpski uskakaše na slobodno hrišćansko zemljište, te se otud sa svojim uskočkim četama kao munje i gromovi bacahu na zlotvore srpskog imena; dotle oni što ostaše na svome ognjištu dizahu ustanke i odmetahu se gori u hajduke, pa otud lavovskim skokom napadaše i tamaniše tljačitelje srpske domovine.

U doba najcrnjeg mraka (šestnaestog stoljeća) srpski uskoci bjehu tako silni, da su okolna turska sela morala da im plaćaju danak. Pojedine čete njihove imale su često 600 i po 1000 boraca i od tih četa uskočkih bješe se načinio jedan neprobojni bedem prema turskoj međi sve od Jadranskog Mora do Slavonije, ali glavno lijeglo Srba Uskoka bješe Žumberak, Senj i Kotari dalmatinski. A dok se na ovoj strani borahu srpski uskoci, dotle sve gore i planine srpske i svi drumovi i bogazi po Turskom Carstvu kiptiše od hajduka — *srpskih osvjetnika*.

Prvi srpski hajduci pojaviše se još za Đurđa Smederevca, ali u sitnim četama. No već god. 1595. harambaša Novak Debeljak vođaše četvu od 2 000 srpskih hajduka, te očisti od Turaka svu zapadnu Srbiju, pa osvoji čak i grad Sredac (Sofiju). Na skoro za njim (oko g. 1599.) pojavi se slavni Starina Novak, koji je sa svojih 6 000 hajduka srpskih grdno tamanio Turke, krstareći preko cijele Bosne, Srbije i Banata, sve od Gore Romanije čak do Erdelja. To bjehu najveći rojevi srpskih hajduka, ali obično oni

se rasipahu u mnoge sitne četice od 20 do 30 druga, pa na sve strane zadavahu jade Turcima, a gđe omrknu — tu ne osvanu. Da se opišu nebrojena slavna djela samo ovih srpskih osvjetnika, hajduka i uskoka, morale bi se napisati debele knjige, pa opet ih niko ne bi mogao onako vjerno opisati, kao što ih opjevaše — gusle javorove.

Narod srpski divno se odužio ovim svojim mučenicima, te će do vijeka živjeti slavna imena: Novak Debeljak i Starina Novak, Deli-Tatomir i Grujica dijete, Kostreš Harambaša i Mandušiću Vuče, Mijat Harambaša i Mali Marijan, Tomić Mijat i Mali Radojica, Zubić Mijat i Sančević Luka, mladi Dibić, i s'jedi Oklješa, Matijević i Jovan Sekula, od Senja Tadija i Senjanin Ivo, od Zadra Todore i Senković Ivo, Komnen Barjaktar i Kotarac Jovo, Janković Stojan i Smiljanić Ilija, Uskok Radojica i Pivljanin Bajo, devet braće devet Daničića, devet *ljutih pod kamenom guja*, sa vojvodom Daničićem Đurom i još bezbroj takvih sokolova, što ih srpska zadojila majka i divan im nauk svjetovala:

Za krst časni i slobodu zlatnu!

A dok ovi besmrtnici ginuše za vjeru i slobodu, dotle Srbi Dubrovčani divno osvjetlaše srpski obraz na megdanu — prosvjetnom. Baš u sred ovoga najcrnjeg mraka Dubrovačka Republika zasja najvećim sjajem svojim. U ovo doba (šesnaestog stoljeća) Dubrovnik doživlje najzlatnije doba svoje i postade prva trgovačka sila na Jadranskom Moru. Dubrovnik je tada vodio veliku trgovinu po cijelom svijetu. Sva mora i sve vode kiptiše od dubrovačkih brodova, prepunih svakovrsnog bogatstva. Tadanji Dubrovnik Englezi nazivahu *riznicom zlata i srebra*.

Ali ne bješe on samo riznica bogatstva, nego i riznica najviše nauke i umjetnosti, riznica znanja i čovječnosti, riznica najviše prosvjete i slobode. U ovo doba Dubrovčani dadoše čovječanstvu mnoštvo slavnih ljudi i Dubrovnik je tad napajao sve, koji bjehu željni slobode i znanja. Svojom prosvjetom i bogatstvom, svojom slobodom i poštenjem, dubrovačka Srbadija steče toliku slavu u svijetu, da je rimski papa Urban rekao: *Poštenje ili se moralo roditi u Dubrovniku, ili je iz cijelog svijeta pobjeglo, pa u Dubrovniku našlo utjecišta*, a Englezi govorahu: Dubrovačka Republika je najsvjesnija i najsrećnija država na svijetu. *Tako divno Dubrovčani osvjetlaše srpski obraz baš u ovom najcrnjem dobu stradanja i patnje, kad je sužalj Srbin izdisao na kocu i konopcu dušmanskome. Malena Crna Gora i još manja Republika Dubrovačka bjehu jedini svjetilnici srpski u ovome strašnom času, kad talas divlje najeзде osmanlijske bješe zapljusnuo i udavio sve, pa i samo ugarsko kraljevstvo.*

Poslije propasti ugarskog kraljevstva, sav ostatak slobodnih zemalja ugarskih i hrvatskih potpade pod vlast austrijskog česara, te sad Srbi pod česarskim zapovjedništvom nastaviše krvavu borbu s Turcima i ratovahu neprekidno duž cijele međe ugarske i hrvatske. Među tim, ovim Srbima u Turskoj jedina uzdanica bješe Pećska Srpska Patrijaršija. Sad se i oni pribirahu oko svojih patrijarha i otpočeše borbu za slobodu. God. 1593. poturica Hasan paša Predojević iznova upadne iz Bosne u Hrvatsku sa velikom vojskom. Ali u odsudnom boju kod Siska, 22. junija, Srbi i Hrvati potuku i sa svim satru svu silu Hasan pašinu, pa tu i on sam pogibe.

Odmah za tim, god. 1594. Srbi u Staroj Srbiji oko Peći skoče na oružje i dignu velik ustanak, koji se brzo proteže i u Hercegovinu, pa zahvati, i primorje. Na čelu ustanika bješe srpski patrijarh Maksim, a na zastavama ustaničkim bješe ispisan lik sv. Save Nemanjića. Sultan digne na Srbe veliku vojsku, koju vođaše poturica Sinan paša, ljuti krvolok srpski. Teškom mukom Sinan savlada ustanike te počne činiti strašna krvološtva i pustoš po srpskom narodu. A da bi se osvetio onim ustaškim zastavama sa likom sv.

Save, krvolok Sinan donese iz Mileševa mošti sv. Save i spali ih na Vračaru 27. aprila 1594. god., misleći, da će tako uništiti i onu čudotvornu moć svetosavskog duha, koji Srbe podstičaše na slobodu.

Ali se ljuto prevario. Jer istom sad cio srpski narod planu strašnom osvetom. Već iste godine junija mjeseca Srbi u Banatu, a na čelu im vladika Todor Todorović, skoče na oružje, te ovaj srpski ustanak u brzo zahvati i Srbiju i Rumuniju i Erdelj. Odmah za tim god. 1595. i vojvoda Grdan u Hercegovini diže ustanak, a kasnije buknuše novi ustanci i u Slavoniji pod uskočkim srpskim vođama, Ilinovićem i Lukom Senčevićem, koji počinise strašan lom od Turaka. To, bjehu počeci nebrojenih srpskih ustanaka, koji se sad nizahu iz godine u godinu. A dok Srbi ovako sami satirahu tursku snagu, dotle česarska vojska ustupaše pred Sinan pašom, koji sa 200 hiljada vojske dopre do Komorana. Ali tu dočekaše Turke Srbi Šajkaši i njihov junački vođ Vuk Starčić, koja užasno potuče Turke i odbi Sinan pašu čak do Beograda.

Najzad i Austrija u savezu sa drugim hrišćanskim državama otpoče velike ratove s Turcima. U svima tim ratovima Srba se borahu u prvim redovima, a za to vrijeme pridolažahu iz Turske sve nove gomile srpskih uskoka i bjegunaca. Gotovo svi oni Srbi u česarevini austriskoj bjehu pravoslavne vjere. Oni imadahu svoje srpske vladike, a za krvave svoje zasluge bjehu dobili osobita prava i slobodštine. S početka Srbi s mirom uživahu stečena prava. No čim prođe prva opasnost od Turaka, Srbe počеше goniti. Najprije hrvatska vlastela (plemići) i zagrebački biskup zahtjevaše, da se Srbi potčine njihovoj vlasti i da im se oduzmu sve slobodštine i posjed, koji su oni krvlju otkupili.

S toga Srbi iz varaždinskog generalata sazovu veliki narodni zbor u selu Rovištu i zavjere se: da će prije svi izginuti, no što će se potčiniti vlasti hrvatskog plemstva i svećenstva. Sa tog zbora Srbi pošlju tužbu caru Ferdinandu II i car zapovjedi, da niko ne smije dirati Srbe i njihova prava, a da Srbi nemaju slušati nikoga drugog osim cara. Sad car od ovih Srba u varaždinskom generalatu načini osobitu narodnu vojsku, kojom upravljahu carski generali i kapetani i narodni srpski knezovi. Tako se začē

Vojnička Krajina ili Granica,

koja je kasnije sa svim vojnički uređena i povećana, te se prostrla na sav srpski narod duž turske međe. Punih 300 godina ovi Srbi Krajišnici ili Graničari bjehu desna ruka i glavna odbrana austriskog carstva, ali ni sve prevelike žrtve njihove ne mogaše ih zaštititi od navale rimskih svećenika. Oni zahtjevahu, da se prognaju srpske vladike i da Srbi plaćaju desetak rimskim svećenicima. A da bi lakše nametnuli Srbima rimsku vjeru, počеше svom silom širiti unijatstvo. No dok su u Hrvatskoj i Slavoniji Srbe katoličili i unijatali, dotle kalvinski biskupi u Ugarskoj pregoše svom snagom, da ih pokalvine. Na sve strane diže se hajka na srpski narod i srpsku crkvu, te Srbi trpljahu strašna gonjenja, koja su im bila teža nego sve patnje u borbi s Turcima. Zbog ovih gonjenja Srbi mnogo puta dizaše ustanke i junački braniše vjeru svojih praotaca.

U tom i Turci iznova udare na česarevinu, pregaze svu zemlju, pa opsjednu i sam Beč. Sad prestade popovska hajka na srpski narod i Srbi opet potekoše na bojno polje, da brane Beč. Česarskoj vojsci pritekne u pomoć slavni poljski kralj Jovan Sobjeski, te udružena hrišćanska vojska razbije Turke i očera ih ispod Beča. Za tim česarska vojska, pomoću Srba i Hrvata nadbije Turke još u mnogim bojevima u sagna ih do Beograda. Najzad austriska vojska osvoji i Beograd, očisti od Turaka sav Erdelj, Ugarsku i Slavoniju, pa pređe u Bugarsku, Srbiju i Bosnu, a za tim (g. 1689.) i srpski uskoci iz Kotara, Janković Stojan i Smiljanić Ilija, digoše ustanak i oslobodiše Liku i Krbavu.

Za vrijeme ovih ratova življahu dva znamenita Srbina: Arsenije III. Čрноjević, srpski patrijarh u Peći, i Đorđe III. Branković, potomak despotske loze Brankovića. Ovi ljudi dobro dođoše austrijskom caru Leopoldu I., koji bješe naumio da digne na oružje sav srpski narod i da oslobodi sve hrišćane u Turskoj. Za to car Leopoldo dozove Đorđa Brankovića i postavi ga za despota srpskog. Sad despot Đorđe počne živo raditi na ustanku i dogovori se pismeno sa patrijarhom Arsenijem, da pobuni srpski narod protiv Turaka. Među tim Đorđe se sa svojim Srbima junački borio pod carskom zastavom i krčio put ćesarskoj vojsci, te ova osvoji Niš, Vidin i druge važne gradove. Sad bješe došao ćas, da svi Srbi skoće na oružje. S toga Đorđe odmah pohita u Kladovo glavnom austrijskom vojskovođi, Ludviku Badenskom, da se s njime dogovori o ustanku.

Ali u Kladovu despota Đorđa snađe bijeda nevidovna, jer ga vojvoda Ludvik, *po višoj zapovjesti*, odmah zarobi i pošlje ga pod stražom u Oršavu, a otud u Sibir, pa u Beć. Iz Beća premjeste Đorđa u ćeški grad Jegar, pa tu je on, neispitan i nesuđen, tamnovao pune 22 godine i umro u tavnici jegarskoj 19. septembra 1711. god. — a s njim umrije i poslednji spomen despota srpskih. Još dok Đorđe življaše u tamnici, car Leopoldo svećanim proglasom od 6. aprila 1690. godine pozove sav srpski narod u Turskoj da se iseli u ćesarevinu i obeća Srbima velika prava i slobode.

Na ovaj carski poziv patrijarh Arsenije III. Čрноjević krene iz Stare Srbije 300 hiljada Srba i naseli ih u Banatu, Baćkoj, Srijemu, Slavoniji i ćak do Budima. 21. avgusta 1690. godine car Leopoldo izda srpskom narodu osobite povlastice, koje on kasnije dopuni, a koje potvrđivahu i drugi carevi austriski. To su tako zvane, Srpske Privilegije, u kojima car zajemći: da Srbi mogu slobodno ispovjedati svoju vjeru i svoje ime srpsko, da mogu birati svoga vojvodu i patrijarha, da mogu sami slobodno upravljati svima svojim narodnim, crkvenim i školskim poslovima, da ne moraju plaćati nikakve spahiske namete, a povrh svega, da će im se povratiti potpuna sloboda njihove stare otadžbine, ćim je hrišćanska vojska oslobodi od Turaka.

Ove Srpske Privilegije potvrđene su carskim potpisom i pečatima i ćuvaju se dan danas u karlovaćkoj patrijaršiji, a na njima se osniva sva današnja narodna samouprava (avtonomija) ugarskih i trojednićkih Srba. Na osnovu ovih privilegija Srbi odmah izaberu za svoga podvojvodu Jovana Monastirliju Komoranca, koji postane zapovjednik cijele srpske vojske. Arsenije Čрноjević postane patrijarh svih Srba u ćesarevini, te s njime nastane za ove Srbe novo doba; doba srpskih patrijarha i narodno-crkvene samouprave srpske a to stanje proteže se do danas.

Na skoro poslije ove seobe Srba Turci opeg osvoje Srbiju i prodru u Srijem. No u boju kod Slankamena turska vojska bi satrvena, a tu pobjedu odlući srpski podvojvoda Monastirlija sa 10 000 svojih Srba. I u mnogim kasnijim bojevima sa raznim neprijateljima carstva Srbi sjajno zasljedodćiše svoju vjernost caru i domovini. Ali ćim bi minula ratna opasnost, opet se ponavljaše progonstvo srpske vjere i imena srpskog. Mađžarski i hrvatski velikaši, podstaknuti rimskim i kalvinskim svećenstvom, neprestano zahtjevahu, da se Srpske Privilegije sa svim ukinu, da se srpske vladike prognaju i da se Srbi potćine njihovoj vlasti. Austrijski carevi uzimahu Srbe u zaštitu, ali ni to mnogo ne pomože.

Već po smrti Jovana Monastirlije (8. julija 1707.) Srbi više ne dobiše narodnog svoga vojvode. A 24. oktobra iste godine i patrijarh Arsenije naprasno umre u Beću i pronese se glas, da je otrovan, te sad Srbi neko vrijeme ostaše i bez patrijarha.

Za sve ovo vrijeme Crnom Gorom upravljahu mitropoliti, koji savjesno očuvahu junačku slobodu i državnu nezavisnost Crne Gore. Za prvih sto godina njihove vladavine Turci nijesu jako napadali na Crnu Goru, ali borba je neprekidno trajala. Četnički rat nije se nikad stišao i Crnogorci dan i noć stajahu na ratnoj nozi prema Turcima kao zapeta puška. Ali već početkom sedamnaestog stoljeća Turci velikom silom iznova nasrću na Crnu Goru. Mnogo puta sultani slaše najbolju svoju vojsku i pokušavaše da pokore Crnu Goru. Ali sva im muka bješe uzalud. Crnogorci su ih svaki put razbili i očerali sa svoje međe. U tim bojevima Crnogorci isjekoše i satrše nebrojene, hiljade najboljih junaka osmanlijskih. Poslije turskog poraza pod Bečom (1683.) Mlječići zarate na Turke, pa pozovu u pomoć i Crnogorce. Crnogorci to jedva dočekaše, te se za sve vrijeme ovog rata junački borahu i samo njihovom pomoću Mlječići pobjediše Turke, pa prodriješe i u Hercegovinu. Zbog ovoga Crnogorci navukoše na se gnjev silnoga skadarskog paše Sulejmana, koji se zavjeri caru na divanu, da će pokoriti p uništiti Crnu Goru.

God. 1690. Sulejman paša digne na Crnogorce ogromnu vojsku, a pomagahu mu i crnogorski poturčenjaci, koji, se bjehu vrlo namnožili. Sad Crnu Goru iznevjeriše i njeni saveznici Mlječići, te Crnogorci sami dočekaju svu silu tursku. Sulejman dopre do brda Vrtijeljke iznad Cetinja i tu se zapodjene veliki krvav boj, u kome pogibe i slavni bokeljski uskok Pivljanin Bajo. U boju na Vrtijeljci Crnogorci se borahu lavovski i počinije strašan lom od Turaka. Ali najzad moradoše ustuknuti ogromnoj turskoj sili, te Sulejman prodre na Cetinje i razori manastir Crnojevića Ive, pa onda se opet povuče iz Crne Gore, a grad Obod ostavi u rukama crnogorskih poturčenjaka.

U to doba Crnogorci ne imadahu Gospodara, jer mitropolit Visarion bješe umro. Tek 1692. god. postane mitropolit Sava Očinić, koji je vladao samo 3 godine. Za njegove vlade vrlo se osiliše oni poturčenjaci crnogorski. Čim zadobiše u svoje ruke grad Obod, oni htjedoše da imaju prvenstvo nad svima drugim Crnogorcima, te se otud izrodi velika bratska omraza. Po smrti Save Očinića postane mitropolit Danilo Petrović, od slavne porodice Petrovića sa Njegoša a s njime se začu nova srpska vladalačka loza:

Kuća Petrovića Njegoša,

koja i danas vlada u Crnoj Gori. Vladika Danilo bješe junačan i vrlo mudar vladalac. On je iznova preporodio Crnu Goru i položio temelj današnjem ugledu njezinom. On je očistio Crnu Goru od poturčenjaka. Neke Crnogorci pobiše, neke raščeraše, a neke Danilo povрати opet u Pravoslavlje. Za Danilove vlade Crnogorci su imali više ratova s Turcima i uvijek su srećno pobjedili, ali najslavniju pobjedu zadobiše g. 1712. u krvavom boju na Carevom Lazu, gdje je šaka crnogorskih sokolova užasno potukla i sa svim satrla veliku tursku vojsku. U boju na Carevu Lazu najvećma se obesmrtaše dva srpska junaka: Vuk Mićunović i Ćuk Raslapčević. Po smrti Danila Petrovića postane mitropolit Sava Petrović. On bješe slab i nevješt vladalac, te još za njegova života bude posvećen za mitropolita Vasilije Petrović, koji je u više bojeva slavno razbio Turke, a osobito u velikom boju g. 1756., kad Turci bjehu grunuli grdnom silom da pokore Crnu Goru. Vasilije je učinio velika i mnoga dobra zemlji i narodu svome. On je iskorjenio iz Crne Gore zle običaje, izmirio zavađena bratstva, uveo red u državi i narodu i sprijateljio Crnu Goru sa moćnom Rusijom. Radi dobra zemlje i naroda svoga, vladika Vasilije češće odlažao se u Rusiju, pa tamo i umrije G. 1766., a tijelo njegovo Crnogorci preneseše u manastir Ostrog, gdje i danas počiva. Sa prevelikih njegovih dobročinstva on je proglašen za svetitelja pod imenom: sv. Vasilije Ostroški.

Po smrti Vasilijevoj pojavi se u Crnoj Gori neki čudan čovjek, po imenu Stevan Rajčević, koga Crnogorci poslije prozvaše Šćepan Mali. On se izdavaše za ruskog cara, a Crnogorci mu povjeruju i

poklone mu svu vlast. Tako Šćepan Mali postane Gospodar Crne Gore, pored živa mitropolita Save, koji se povuče u manastir. Šćepan Mali vladaše mudro i pošteno. On utvrdi red u zemlji i podiže narodno blagostanje, a svojom strogošću i pravdom zadobi veliku ljubav u Crnogoraca i ostavi lijep spomen. Turci se vrlo uplašišu od Šćepana Malog, te sam sultan Mustafa III. sa tri velike vojske udari na Crnu Goru. Ali Crnogorci na sve tri strane razbiju Turke i potisnu ih sa svoje međe. Na skoro i Rusija zarati na Turke, a uz nju pristane i Crna Gora, te Crnogorci iznova ratovahu sa velikim uspjehom. Po svršetku ovoga rata, nekakav Grk iz potaje ubi Šćepana Malog, te mitropolit Sava opet postade Gospodar Crne Gore. A kad on umrije, nasljedi ga njegov sinovac, mitropolit Petar I. Petrović, koji je mudro i očinski vladao Crnom Gorom punih 48 god. i učinio svome narodu prevelika dobra.

Za sve ovo vrijeme oni Srbi u ćesarevini hrabro i gotovo neprekidno ratovahu pod zastavom Leopoldovih nasljednika, cara Josifa I. i Karla VI. A kad jednom ćesarska vojska zauze čak i Niš i Užice, onda se opet počеше kretati i oni Srbi u Staroj Srbiji. Tada bješe srpski patrijarh u Peći Arsenije IV. Jovanović Šakabenta, koji pobuni Srbe da se isele u ćesarevinu. No dok je on kretao narod na seobu, ćesarska se vojska naglo povuče nazad, a Turci kad osjetiše namjeru patrijarhovu, udare na goloruki narod, pa mnoge Srbe isjeku i grozno izmrcvare. Patrijarh Arsenije jedva iznese živu glavu, te sa nekoliko hiljada naroda prebjegne u ćesarevinu, pa tamo poslije 11 godina i umre kao patrijarh srpski.

Tako se nesrećno svrši ova poslednja veća seoba Srba u Ugarsku. A tim silnim seobama Stara Srbija gotovo sa svim opusti i Arnauti se uvukoše u srce negdašnjeg carstva Dušanovog, te kosovska Srbadija i danas glavom svojom plaća ove seobe. Ali tim seobama srpski patrijarsi dođoše glave i svojoj patrijaršiji. Jer već godine 1766. Turci prodadoše Grcima Pećsku Srpsku Patrijaršiju, koja poživi 421 godinu i dade Srpstvu 35 patrijarha srpskih.. Tako uginu ovaj divni rukosad sv. Save i car Dušana, pa istom ovog devetnaestog stoljeća dobi nov svoj izdanak u današnjoj Arhijepiskopiji Beogradskoj, nasljednici Pećske Patrijaršije.

Među tim, oni Srbi u ćesarevini sve većma gomilahu svoje zasluge za carski presto. U neprestanim ratovima po Turskoj, Bavarskoj, Češkoj, Francuskoj i Italiji, Srbi neštedno proljevahu silnu krv i po hiljadu puta pokazaše se, zaslužni onih prava, koja su im obećana. Pa opet Srpske Privilegije nikad ne bjehu potpuno izvršene, a gonjenja se iznova nastavljaše. No najveća gonjenja pretrpi srpski narod i srpska crkva za vlade carice Marije Terezije, kad su mađžarski i hrvatski velikaši *klečeći molili caricu, da ukine Srpske Privilegije*. U to doba katoličenje i unijačenje Srba uze toliki mah, da se nijesu birala nikakva sredstva. Srpski narod, doveden do krajnjeg oćajanja, najzad se lati oružja, te počе ncati pobuna za pobunom, a upored sa pobunama nasta iseljavanje.

Zbog ovoga gonjenja vjerskog digoše se god. 1751. iz potiske i pomoriške granice 100 hiljada Srba te se iseliše u Rusiju i nastaniše se među Kijevom i Odžakovom, a tu zemlju prozvaše Nova Srbija. Tako se ovi Srbi opet vratiše u svoju pradomovinu — negdašnju Veliku Srbiju. No tek što se utišaše srpske pobune u Slavoniji i Banatu, kad već godine 1755. iznova planu sva Hrvatska, Slavonija, Srijem i cijela biharska županija.

Ovo bješe poslednji srpski ustanak, koji je izazvan nasilnim unijaćenjem. Jer sad i sama carica Marija uze Srbe u zaštitu, te se postara da dovede u red narodno-crkvene poslove srpske. A za vlade njenog sina, cara Josifa II., svi narodi u ćesarevini, pa i Srbi, dobiše potpunu slobodu vjeroispovjesti. A njegov nasljednik, pravedni car Leopoldo II., dopusti Srbima, da mogu sazivati i svoje narodno-crkvene sabore, pa već iste 1790. god. sastade se srpski sabor u Temišvaru. Za tim car Leopoldo god. 1791. ustanovi u

naročitu Srpsku, Dvorsku Kancelariju, koja će se brinuti o svima srpskim poslovima. Ali iste godine i ugarski sabor donese zakon, po kome se Srbi izjednačiše sa ostalim podanicima, pa s toga novi car Franjo P. ukine Srpsku Dvorsku Kancelariju i preda srpske poslove ugarskim velikašima, a time Srbi mnogo izgubiše od svoje narodne samouprave.

Među tim, za vlade cara Leopolda II. Austrija bješe zagazila u nov rat s Turcima, te car pozove u pomoć i one Srbe iz Srbije, a oni to jedva dočekaju. God. 1788. Srbi Šumadinci skoče na oružje, a na čelu ovog ustanka bješe Koča Petrović iz seda Panjevca pod Jastrepcom. Srbi počеше tući Turke i osvojiše mnoga mjesta. Ali ćesarska vojska tad ne uđe u Srbiju, kao što je obećala, pa Turci nagnu velikom silom na Koču i opkole ga u Poreču. Poslije dugog i strašnog boja, Turci uhvate Koču i njegovih 60 drugova, te ih žive nabiju na kolje.

Malo za tim i ćesarska vojska uđe u Srbiju, a njoj se pridruže i mnogi Srbi Šumadinci, koji se prozvaše Frajkorci. Frajkorci se junački borahu i neki od njih postadoše ćesarski oficiri, te kasnije divno poslužiše kao vođe novog ustanka srpskog. Ćesarevci i Frajkorci oslobodiše velik dio Srbije i uzeše Beograd, ali sve opet moradoše vratiti Turcima, po ugovoru mira, koji je zaključen u Svištovu god. 1791. između Rusije, Austrije i Turske. Ovaj srpski ustanak i cijelo ovo ratovanje narod nazva Kočina Krajina.

Kočinom krajinom završi se i ovo najstrašnije doba stradanja, koje potraja oko 350 godina. Za to vrijeme Srpstvo je grozno izmučeno i užasno desetkovano. Ali u muci toj junačkoj srpski narod se i — očeličio. Sad on više nije imao ni cara ni kralja, ni velikaša, ni vojvoda, ali je imao nigda nepomrklu srpsku svijest i junačku mišicu svoju, prekaljenu strahovitom borbom. I samo tom golom mišicom, ono sinje roblje, onaj neuki, nepismeni, osiroćeni Srbin seljak istom sad započinje divovsku borbu za slobodu i — odnosi sjajnu pobjedu!

DOBA SVANUĆA I SLOBODE. Od Kočine Krajine do danas.

Po svištovskom ugovoru mira Turci se obvezaše, da neće činiti nikakva zla onim Srbima, koji se buniše, i da neće puštati u Srbiju krvoloke janičare, koje su Srbi izgnali. Ali janičari se odmetnu od sultana, silom se vrate u Srbiju i utvrde se u Beogradu, pa, izberu između sebe četvoricu najsilnijih janičara: Kučuk Aliju, Mula Jusufa, Aganliju i Fočić Mehmed agu i prozvaše ih dahije. Sad ove dahije podjele među se svu Srbiju i počnu činiti najgrđa nasilja. Srbi se počnu spremati na ustanak, a u jedno se potuže i sultanu. Dahije to dočuju, pa naume da poubijaju sve najbolje srpske junake i vođe, a najviše im brige zadavaše Đorđe Petrović iz sela Topole, koji kasnije Turcima tako zacrni, da su ga prozvali Karađorđe, što će reći, Crni Đorđe.

U februaru. 1804. godine dahije sa svojim pandurima kao munje pojure po Srbiji, te ubiju kneza Aleksu Nenadovića, Iliju Birčanina, Marka Čarapića, Hadži Đeru, Hadži Ruvima, Stanoja iz Zeoka i mnoge druge najbolje Srbe. Htjedoše da ubiju i Karađorđa, al on pm srećno umače, pa skupi 500 Srba u selo Orašac i tu se oni dogovore, da dignu ustanak na dahije, a za vođa ustanačkog bi izabran Kara-Đorđe. Sad Karađorđe, a s njime Janko Katić i Vaso Čarapić, najprije pobune Šumadiju, pa onda Karađorđe pozove sav narod na oružje. Na njegov poziv Jakov Nenadović, proto Matija Nenadović i pop Luka

Lazarević digoše na oružje narod preko Kolubare, a Milenko Stojković i Petar Dobrnac pobune Pomoravlje. U isto vrijeme Milan Obrenović i brat mu Miloš Obrenović dignu ustanak u rudničkom kraju, te sad po cijeloj Srbiji počеше Srbi ustajati na Turke, a ustanicima priteknu u pomoć i gorski hajduci, među kojima bješe najstrašniji Stanoje Glavaš. Tako se otpoče

Ustanak na dahije

i zapodjenu se prvi ljuti boj kod Sibnice, gđe Karađorđe strašno potuče i raščera Turke. Za tim Srbi razbiju Turke na Rudniku i Valjevu i počnu osvajati druga mjesta. Sad dahije moliše Karađorđa za mir, al on se ne htjede miriti, nego nastavi rat. Pošto osvojiše još mnoga mjesta Srbi opkole i sam Beograd U tom sultan posla bosanskog Bećir pašu, da kazni dahije i da umiri Srbe. Bećir paša sa Srbima opsjedne Beograd, a dahije se uplaše, te noću pobjegnu niz Dunav u Ada-kale.

Tu ih sustigne Milenko Stojković, te ih jedno veče sve pobi, odsječe im glave i donese u Beograd. Bećir paša pokaže dahiske glave srpskoj vojsci, pa zahtjevaše od vojvoda, da umire narod i da raspuste vojsku. Ali oni to ne htjedoše, nego tražiše od sultana: da Turci od sad žive samo po gradovima i da Karađorđe bude srpski vladadac, a Srbi da plaćaju sultanu danak: Sultan odbi srpske zahtjeve i zapovjedi niškom Afis paši, da silom umiri Srbiju, te tako srpska sirotinja raja otpoče novu borbu:

Rat sa sultanom

rat sa cijelim Carstvom Turskim. Srbi zadrže sve što su dotle osvojili, pa zauzmu još i Karanovac (Kraljevo) i Užice. U tom Afis paša g. 1805. krene iz Niša sa velikom vojskom, ali Karađorđe, Dobrnjac i Milenko dočekaju Turke na Ivankovcu i Paraćinu i potuku ih u dva maha tako, da je i sam Afis paša dopao grdnh rana, te sa ostatkom razbijene vojske pobjegao u Niš glavom bez obzira. Osokoljeni ovom pobjedom, Srbi sazovu narodnu skupštinu u Borač, koja proglasi Karađorđa za *vrhovnog vožda*, (vođa) cijele Srbije i ustanovi *Praviteljstvujušči Sovjet* (državni savjet), koji će sporazumno sa Karađorđem upravljati zemljom.

No čim je sultan čuo za pogibiju Afis pašinu, odmah pošlje na Srbiju dvije još veće vojske: jednu s juga pod Ibrahim pašom, a drugu sa zapada pod Bećir pašom bosanskim. Sad Karađorđe sazove skupštinu u Smederevo, pa tu Srbi zaključe: da više ne plaćaju danak sudtanu, da Karađorđe skupi 40 hiljada vojske i da se ubije svaki Srbin, koji bi izdao ili ne bi htio ići u boj na Turke. Pa tako su i radili. U to grunu Turci iz Bosne sa tri velike vojske, koje vođaše Mehmed kapetan, Kulin kapetan i Hadži beg. Ali Stojan Čupić, prozvan, 3maj od Noćaja, dočeka Mehmed kapetana na Salašu, pa užasno potuče tursku vojsku i raspe je u bestrv. U tom pristiže Karađorđe, pa u boju kod Pecke razbi vojsku Hadži begovu.

Odatle, Karađorđe pohita u pomoć Šapcu i ušanči, se brzo na polju Mišaru, a u obližnjoj šumi postavi pop Luku Lazarevića sa konjicom. Turci iz Šapca nagnu ogromnom silom na srpske šančeve. Karađorđe ih pusti sa svim blizu, a onda Srbi samo po dva put opale, iz pušaka i obore prve redove turske, pa odmah isuču noževe, jatagane i sablje i jurišaju u tursku ordiju. U tom izleti iz šume pop Luka sa konjicom, te se načini užasan pokolj od Turaka. U ovom boju na Mišaru g. 1806. izgibe silna turska vojska i mnogo Turaka bi zarobljeno. Tu pogibe i silni Kulin kapetan i još 7 vojvoda turskih. Razbijena turska vojska nagnu prema Drini, al istom sad je u Kitogu planini dočeka pop Nikola Smiljanić, pa mnoštvo Turaka pobi i zarobi.

S Mišara Karađorđe poleti na Deligrad u pomoć Dobrnjcu, Glavašu i Milenku. Čim dođe Karađorđe, Ibrahim ponudi Srbima primirje i odmah povuče svoju vojsku sa Deligrada. Tako Srbi očeraše obe sultanove vojske. A sad Karađorđe, Stanoje Glavaš i Vaso Čarapić opkole Beograd, te poslije nekoliko ljutih bojeva osvoje varoš na juriš. U tom jurišu pogibe slavni junak Vaso Čarapić. Za tim srpska vojska osvoji i samu tvrđavu beogradsku, te već 1807. godine Srbi postanu potpuni gospodari Beograda. U to doba i Hajduk Veljko Petrović bješe pobunio Crnu Rijeku i očistio od Turaka svu Timočku Krajinu, a Jakov Nenadović očisti sav kraj od Kolubare do Drine, te sad gotovo sva Srbija bješe slobodna.

Za to vrijeme Crna Gora je imala pune ruke posla. Još za Kočine Krajine g.1788. Crnogorci, na poziv Rusije i Austrije, zaratiše s Turcima. Ali kad se sklopi mir u Svištovu, Rusija i Austrija zaboraviše na svoje saveznike Crnogorce, te Crna Gora osta usamljena u ratu s Turcima. Tada je skadarski vezir Mahmud paša dva puta udarao na Crnu Goru, ali Crnogorci ga oba puta slavno razbiše, te izgubi silnu vojsku, a u drugom boju i on sam pogibe. Na skoro za tim Francuzi unište Mljetačku Republiku i poklone Austriji Boku Kotorsku, kojom su dotde Mljeci vladali. No Austrija ne zauze odmah Boku, a dotle Srbi Bokelji izberu za svog zaštitnika i gospodara mitropolita Petra I. Petrovića, te sva Boka potpadne pod vlast Crne Gore i ostade tako 17 godina.

Među tim, baš one godine, kad je Karađorđe tukao Turke na Mišaru, i Crnogorci u Boki ratovahu sa Francuzima. Francuzi su htjeli da preotmu Boku od Srba, ali se Crnogorci i Bokelji junački odupriješe. Tada Srbi zastopce tukoše silnoga cara Bonapartu i prognaše Francuze čak do Dubrovnika, te Crnogorci osvoje cijelo Konavljje, pa i nekoja ostrva. U ovom ratu Francuzi sa svim uništiše staru i slavnu Republiku Dubrovačku, a za tim predadoše svu Dalmaciju Austriji. Al i poslije toga Boka osta u crnogorskim rukama. Tek 1814. god. mitropolit Petar, po želji Rusije, bez puške i bez krvi, preda Boku Austriji, te Crna Gora opet izgubi izlaz na more.

Poslije osvojenja Beograda Srbija bješe malo na miru, te Karađorđe za to vrijeme uredi zemlju, ali se spremaše i za — rat. Već god. 1809. Karađorđe krenu tri vojske: s jednom knez Sima Marković pređe u Bosnu, s drugom vojvoda Miloje Petrović udari na Niš, a s trećom Karađorđe pređe preko Javora. Čim srpska vojska pređe Drinu, Bosanci je radosno dočekaju, te Srbi osvoje Bijelinu, Višegrad i Srebrnicu i pođu na Sarajevo.

Za to vrijeme Karađorđe prodre dak do Suvodola, pa tu strašno potuče Turke i osvoji Sjenicu. U tom i Crnogorci prodirahu na susret Karađorđu, te se na Sjenici sastave obe srpske vojske, crnogorska i Karađorđeva. Sad se tu oboji Srbi izgrliše, izljubiše i plakaše od радости, pa onda Karađorđe udari na Novi Pazar i osvoji svu varoš. Ali baš u tom času Karađorđe dobi žalosnu vijest, da su Turci potisnuli Miloja Petrovića sa Niša, i osvojili Čupriju. Karađorđe odmah poleti u pomoć Čupriji, a u jedno zapovjedi vojvodi Simi, da povlači svu vojsku iz Bosne. U tom i Rusi udariše na Turke, pa Srbima sad bješe lakše, te opet povратиše sve što su im Turci bili oteli.

S proljeća 1810. Srbi opet udare na Turke i osvoje Negotin i Kladovo, a tu im dođe u pomoć oko 1500 Rusa. To bješe najveća i gotovo sva ruska pomoć u ovome srpskom ustanku. No odmah za tim udari ia Srbiju niški Rušid paša sa 30 hiljada vojske, a u isti mah 40 hiljada Turaka upadnu iz Bosne i opkole Antu Bogićevića u Loznici. Karađorđe najprije potuče Rušid pašu u slavlom boju na Varvarinu pa onda pohita, u pomoć Loznici, te poslije ljuta boja Srbi i tu slavno razbiju Turke na juriš i prebace ih preko Drine. Tako Srbija opet bješe sa svim slobodna.

Ali god. 1812. Rusi zarate s Francuzima, te se okanu Turaka. Turci sad dobiju mah, pa ogromnom vojskom udare na Srbiju s tri strane: iz Blgarije, iz Bosne i od Niša. Među tim u Srba bješe nestalo i hrane i oružja, a vojska se grdno smanjila, te sad i sam Karađorđe počeo očajavati. Kako se najbolje moglo, Karađorđe rasporedi ono malo vojske i dočeka Turke. Srbi se lavovski borahu na sve strane, a osobito se tad obesmrtni slavni Hajduk Veljko. Ali sve bješe uzalud. Hajduk Veljko pogibe na Negotinu, a za tim Turci razbiju Srbe na Ravnju i na Zasavici, pa osvoje svu Srbiju do Morave. U to vrijeme Karađorđe bješe teško obolio. A čim ozdravi, on odmah odjuri na Moravu. Ali kad vide, da se turskoj sili ne može više odoljeti, onda on 3. oktobra 1813. god. ostavi Srbiju i pređe u Austriju. To bješe najveća pogreška, što je učini ovaj nenadmašni junak, i on se za to odmah pokajao.

Čim ode Karađorđe, Turci pokore svu Srbiju i počnu činiti užasna zla i pustoš. Tukli su, sjekli i vješali Srbe, udarali ih na kolje i žive pekli na ražnju, pa i samu djecu raznosiše na noževama. Uz to se pojavi još glad i kuga i druge bolesti, te čitav narod obuze najcrni jad, a nigde ni pomoći, ni utjehe, ni savjeta. Jer sa Karađorđem predoše u Austriju gotovo sve vojvode, pa narod osta obezglavljen. Među onima, koji ostaše u Srbiji, najznatniji bješe Miloš Obrenović, vojvoda rudnički. Miloš bješe nepismen seljak, ali vanredno mudar čovjek i neustrašiv junak. On ostade da dijeli s narodom zlu sreću i da ga zakloni od turskog bjesnila. A Srpkinja nije rodila Srbina, koji bi znao tako doskočiti Turcima, kao što je to znao Miloš. Na brzo Miloš se tako uvuče pod kožu beogradskom veziru Skopljak paši, da ga ovaj posini i postavi ga za kneza požeškog, kragujevačkog i rudničkog.

Sad Miloš napreže svu svoju mudrost, da zaštiti narod i da zavara Turke, dok se Srbi malo oporave. Na taj način Miloš učini velika i mnoga dobra narodu i zemlji. Ali Turci su opet činili nasilja, gde god su mogli. S toga već godine 1814. vojvoda Hadži Prodan diže ustanak u požeškom kraju, pa pozva Miloša za vođu. No Miloš se ne htjede primiti, jer narod bješe još satrven i zastrašen. Hadži Prodanov ustanak brzo bi ugušen, ali on izazva u Turcima osvetu, te sad oni opet počeoše nemilice ubijati najbolje Srbe i odvoditi narod u roblje. A kad Turci iz potaje ubiše i Stanoja Glavaša i natakoše mu glavu na kolac, onda Miloš vješto umakne iz pašinih ruku, pa uskoči u narod i pozove Srbe na oružje, te tako planu

Drugi ustanak — srpski osvanak,

koji se počeo licem na Cvijeti 1815 god. Na Milošev poziv, toga dana se iskupiše mnogi Srbi na Takovu. Poslije službe božje Miloš, obučen u vojvodsko odjelo sa srpskom zastavom u ruci, izađe iz takovske crkve, dođe među narod i reče: *Evo mene i evo vam rata s Turcima!* Na to svi Srbi urnebesno kliknu i bace kape u vis, i tu se pod Takovskim Grmom zakunu: da će ili svi izginuti ili pobjediti. Čim se čulo, da je Miloš skočio na oružje, odmah počeoše Srbi na sve strane ustajati, a sad se vratiše i one vojvode iz Austrije.

Skopljak paša odmah pošlje svoga Čaju sa velikom vojskom, a Srbi ga dočekaju na Ljubiću kod Čačka. U prvi mah Turci potisnu Srbe, al ovi se odmah vrata i potuku Turke, pa tu pogibe i Čaja paša. Turci uteknu u Čačak, a otud nagnu put Užica. No Srbi ih stignu na Jelici planini i razbiju ih tako žestoko, da nije bilo Srbina, koji nije posjekao bar jednu tursku glavu. Odmah za tim Miloš udari na Požarevac i poslije duljeg okršaja, osvoji ga na juriš. U tom grune iz Bosne Marjaš paša i ušanči se na Dublju. Miloš odmah doleti, te Srbi jurišem osvoje šančeve i razbiju svu tursku vojsku, a Marjaš pašu zarobe. U isti čas bješe udario s juga Marašli Ali paša, a odmah za tim opet iz Bosne udari Huršid paša sa silnom vojskom. Ali ni jedan ni drugi paša ne smjede zagaziti u Srbiju, nego obojica pozovu Midoša na dogovor i ponude Srbima mir.

Miloš ode najprije Huršidu na Drinu, ali kad se s njim ne mogaše pogoditi, onda ode Marašliji. Tu se Miloš i Marašlija pogodiše: da Srbi ne polažu oružje i da zadrže sve zemlje, koje su imali pod Karađorđem, da plaćaju danak sultanu, da Turci ostanu samo u .gradovima, ali da od sad Turci zapovjedaju samo Turcima, a Srbima samo Srbi, a nad svima srpskim starješinama da bude jedan Srbin knez — vladalac cijele Srbije. Tako, dakle, Srbija postade polunezavisna kneževina, a Srbi više ne bjehu raja.

No Karađorđu se nije svidila ova polusloboda. On je želio sa svim da oslobodi Srbe od Turaka. Za to on naumi da digne nov ustanak, pa god. 1817. potajno dođe u Srbiju. Ali Turci nanjuše njegov dolazak, te ga preko svojih ljudi mučki ubiju na spavanju i odsjeku mu glavu, pa je pošlju u Carigrad, a tijelo mu je sahranjeno u topolskoj crkvi, koju je on saziđao. Iste godine narodna skupština u Beogradu proglasi- Miloša Obrenovića I. za nasljednog kneza Srbije, te se s njim osnova i nov srpski presto i nova dinastija:

Loza Obrenovića,

koja i danas vlada Srbijom. Ali sve ove tekovine trebaše još i sultan da potvrdi, a on to učini tek poslije 13 godina. Tako Srbija istom g. 1830. postade pravna država, ali još uvijek pod turskim nadzorom. No Miloš je velikim trudom i mudrošću sve malo po malo širio Srbiju, sticao nove tekovine i čistio zemlju od Turaka. God. 1831. Srbi muhamedovci u Bosni i Hercegovini dignu velik ustanak protiv sultana i njegovih Turaka Osmanlija, a na čelu ustanka bješe slavni Srbin vitez, Husejin kapetan, prozvan Zmaj bosanski, koji šćaše da učini Bosnu samostalnom državom. Muhamedovcima se pridruže i mnogi pravoslavni Srbi, te Husejin kapetan pjevajući kosovske pjesme počera iz Bosne Turke Osmanlije, dočera ih čak do Kosova i tu ih strašno potuče. Za tim se Husejin još dvije godine junački borio u Bosni za njenu slobodu, ali najzad bi svladan i poslan na zatočenje u Malu Aziju.

No knez Miloš se koristi ovim ustankom, te preotme od Turske cio podrinski i starovlaški okrug, a kasnije pridruži Srbiji i nekolike druge okrug. Za tim Miloš dade Srbiji Ustav. (Ustav je zakon nad zakonima, koji određuje: koliko vlasti ima vladalac, a koliko narod, i šta je čija dužnost.) Ovaj ustav objavljen je narodnoj skupštini u Kragujevcu na Sretenje 1835. god., pa za to se zove Sretenjski Ustav.

Za Miloševa ustanka Crnom Gorom vladaše mitropolit Petar I. God. 1820. bosanski vezir udari na Crnu Goru, ali ga Crnogorci žestoko razbiju, pa od tad Turci za dugo zazirahu od Crne Gore. God. 1830. umrije mitropolit I. Petrović Njegoš i bi sahranjen u cetinjskom manastiru. Sa svoga svetog života i prevelikih zasluga on je proglašen za svetitelja pod imenom: sv. Petar Cetinjski. Njega nasljedi sinovac mu Petar II. Petrović Njegoš, koji se prije kaluđerstva zvao Rade Tomov, a narod ga zvaše vladika Rade. I za njegove vlade Turci više puta nasrtaše, al Crnogorci ih u svima bojevima potukoše i odbiše. On je utvrdno u zemlji red i slogu i mnogo je pomagao prosvjetu narodnu. Ali nada svim vladika Rade se proslavi kao velik pjesnik i njegova pjesnička slava pronosi se još i sad po svemu svijetu. On bješe i poslednji mitropolit vladalac Crne Gore. Jer kad on umrije g. 1851. nasljedi ga sinovac mu Danilo I. Petrović Njegoš, koji se ne htjede zakaluđeriti, nego počne vladati kao knez. Tako Crna Gora poslije 350 godina opet dobi svjetovnog vladaoca i postade kneževina.

Među tim, braća Hrvati za poslednjih 800 godina, i životom i jezikom i običajima, bjehu se tako udaljili od Srba, da su postali kao neki drugi narod i ako ih sa Srbima nerazlučno veže jedna ista krv i jedna domovina. I tek sad (oko 1830. god.) pojavi se među njima znamenit čovjek, po imenu Ljudevit Gaj, koji povrati slogu i ljubav bratsku među Hrvate i Srbe, te šćaše opet da ih spoji u jedan narod, ali pod

mrtvim tuđinskim imenom: Iliri. Al od tog posla ništa ne bi, jer Srbi ne šćedoše iznevjeriti svoje lijepo i slavno ime Srbin. No ipak ovim pokretom Gaj dosta pomože bratskoj zajednici, jer on tada unese u hrvatsku književnost srpski jezik, pa od tog doba Hrvati sve više i više primaju i srpski jezik i srpsku književnost i običaje srpske, te ima nade, da će se oni vremenom vratiti onamo, otkale su skrenudi prije 8 stoljeća.

Baš u ovo. doba Gajeve sloge izroda se u Srbiji nesloga. Po nagovoru Rusije, knez Miloš ukine Ustav, a za tim Rusija i Turska g..1839. izrade Srbiji drugi, tako zvani, Turski Ustav koji se nije dopadao narodu. Sad se pojave i lažni Ustavoborci, te knez Miloš g.1839. ode iz Srbije, a vladu preda svome starijem sinu, Milanu. Ali novi knez Milan Obrenović II. bješe tada na smrt bolestan, te on umrije poslije 25 dana, i ne znajući, da je postao vladalac Srbije.

Njega zamjeni na srpskom prestolu . mlađi mu brat, Mihailo Obrenović III, koji prenese srpsku prestonicu iz Kragujevca u Beograd i poče iz osnova da preporuča Srbiju u pravu evropsku državu. On podizao crkve i škole, popravi sudove, izdade bolje zakone i uredi činovništvo. Ali taj blagosloveni rad Mihailov nije se svidao nekim vlastoljupcima stara kova, koje predvođaše neki Toma Vučić Perišić. A kad knez Mihailo zavede u Srbiji baš pravo ministarstvo (vladu) i postavi svoje ministre, onda Vučićevci dignu bunu, te knez Mihailo položi ostavku na presto i ode svome ocu u Austriju. Kad je knez Mihailo otišao, sastane se narodna skupština, koja izbere za srpskog kneza Karađorđeva sina, Aleksandra Karađorđevića, te sad se prvi put na kneževskom prestolu pojavi

Loza Karađorđevića,

jer osnivalac te vladalačke loze bješe samo *vrhovni vožd*. Pod knezom Aleksandrom Srbija je znatno unapređena. Al inače on bješe čovjek mekan i povodljiv, te nije umio da zauzda samovolju činovnika, koji u ovo doba počinuše grdna zla po Srbiji, a knez Aleksandar im u svemu popuštaše. Za vlade Aleksandrove dogodi se i među utarskim Srbima znamenit događaj, a to je: Mađarska buna, koja se poče 1848. a dovrši se, 1849. god. Tada Mađari bjehu naumili da se ocjepe od austriskog carstva i da naprave opet svoju mađarsku državu.

Oni pozovu u pomoć i Srbe i Hrvate. Ali Mađari su dotle ružno postupali sa Srbima i Hrvatima i silom su im nametali mađarski jezik. Za to sad Srbi i Hrvati ne htjedoše pomagati Mađarima niti htjedoše iznevjeriti carsku zastavu, nego svi pristanu uz cara austriskog, al u jedno istaknu i davnašnje svoje želje i zahtjeve narodne, tražeći da im se ispune. Car svečano obeća, da će ispuniti sve želje vjernih svojih Srba i Hrvata, te sad Hrvati izberu za svoga bana junačkog Josifa Jelačića, a Srbi izberu za svoga vojvodu Stevana Šupljikca, a Josifa Rajačića, proglase za patrijarha srpskog. Novi car Franjo Josif I. svečanom poveljom od 15. decembra 1848. potvrdi ovaj izbor srpskog vojvode i patrijarha i obnovi staro srpsko patrijaršesko i vojvodsko dostojanstvo.

Tako Srbi, poslije nekih 140 godina, opet dobiše svoje narodne starješine i svjetovnu srpsku vlast, te sad veselo polećeše u krvav boj. Pod svojim junačkim vojskovođama, od kojih je bio najglavniji Đorđe Stratimirović, Srbi se hrabro borahu i s početka na mnogo mjesta pobjediše Mađare. Tada Srbima pomagahu i Srbi iz Srbije, i novcem i krvlju, a u srpskom taboru bješe i knez Mihailo. A kad Mađari počеше nemilice klati srpsku nejač i paliti srpska sela i gradove, onda knez Aleksandar posla iz Srbije još

10 hiljada vojske braći u pomoć, a tu vojsku vođaše vojvoda Stevan Knićanin. Istom sad Srbi počеше odnositi pobjedu za pobjedom, ali najslavnije srpske pobjede bjehu na Sentomašu u Bačkoj, gde su Srbi nekoliko puta strašno razbili Madžare, te s toga se Sentomaš prozva Srbobran.

No carska vojska vrlo slabo pomagашe Srbe, a najzad im otkaza svaku pomoć, te sad Madžari počеше potiskivati srpske ustanike i nastade strašan pokolj, paljevina i pustoš. A kad Madžari potisnuše i carsku vojsku i uputiše se na Beč, onda Rusija priteče u pomoć Austriji, te Madžari najzad budu pokoreni, pa g.1849. na Vilagošu polože oružje Rusima. Kad Rusi pokoriše Madžare, car Franjo Josif godine 1849. *Carskim Patentom*. ustanovi za svoje Srbe posebno Vojvodstvo Srbiju, koje obuhvati: Srijem, Baranju, Bačku i Banat. No još prije postanka Srpskog Vojvodstva, još prve godine ustanka, srpski vojvoda Šupljikac bješe naprasno umro, te Srbi nikad više ne dobiše svoga vojvode. Pa i u samom Srpskom Vojvodstvu gotovo ništa nije bilo po srpski, jer u svemu se služilo njemačkim jezikom, a zapovjedahu carski ljudi — Nesrbi. A već god. 1860. Srpsko Vojvodstvo, po želji Madžara, bi i po imenu ukinuto, i razdjeljeno među Madžarima i Hrvatima. Tako se svrši ovaj veliki pokret ugarskih Srba, koji Srbima ne donese nikakve koristi, nego ih samo još ljuće zavadi sa Madžarima.

A god. 1867. Madžari se pogode s Nijemcima, te oni među se podjele po pola svu državnu vlast, pa tako postane današnja Austro-Ugarska, koja ima zajedničku vojsku i zajedničkog vladaoca, koji se zove: car i kralj (car austrijski i kralj ugarski). U isto doba Madžari se pogode sa Hrvatima, te ovi dobiju polusamostalnu kraljevinu, koja danas obuhvata Hrvatsku, Slavoniju i Srijem, a zove se Trojedna Kraljevina. God. 1867. trojednički sabor u Zagrebu prizna potpunu ravnopraviost Srba sa Hrvatima, a to isto učini i ugarski sabor za ugarske Srbe. Godine 1863. car i kralj Franjo Josif naročitom poveljom potvrdi srpsku Narodnu Samoupravu, ali samo za crkvene i školske poslove, a ta povelja zove se: *Carski Reškrift*.

Tako Srpska Narodna Samouprava (avtonomija) zasnovana na Srpskim Privilegijama, bi skučena samo na crkvu i školu, a svjetovne i političke vlasti srpske sa svim nestade. No Srbi se još uzdahu u Vojničku Krajinu iliti Granicu, koja se još održala u Trojednici. Ali godine 1873. i Granica bude razvojačena i sa svim ukinuta, te se spoji sa Trojednom Kraljevinom. Tako se stvori današnje stanje ugarskih i trojedničkih Srba, a od junačkih djela Srba Graničara ostade još samo slavna uspomena i nebrojene hiljade — nepobusanih grobova srpskih.

Poslije madžarske bune, za vlade kneza Danila, Turci su više puta udarali na Crnu Goru, ali su ih Crnogorci uvijek junački potukli i očerali. Knez Danilo je divno vladao Crnom Gorom, srećno je isplivao iz mnogih neprilika, a svojom mudrošću i junaštvom zadobi veliko povjerenje u Evropi, osobito u Rusiji i Francuskoj. On je bio vrlo strog vladalac, te je iz korjena istrebio krvne osvete u Crnoj Gori, povratio slogu bratsku i od te sloge crnogorske stvorio nepobjednu silu. U početku njegove vlade buktio je u Bosni i Hercegovini begovski ustanak protiv sultana i njegove vojske, a na čelu ustanka bješe silni Ali paša Rizvanbegović Stočević iz Stoca.

U tom ustanku izgibe cvijet bosanskog i hercegovačkog plemstva, a najzad junačke ustanike savlada bijesni Omer paša, koji bješe porjeklom Srbin iz Like i zvao se pređe Mihailo Latas. Pošto pokori begovski ustanak, poturica Omer paša udari grdnom silom na Crnu Goru, pa u malo što i nju ne pokori. Ali Crnogorci se lavovski odupriješe, pa najzad očeraše i silnog Omer pašu. Na skoro Turci nasrnuše na Crnu Goru još većom silom. -Ali u slavnim bojevima na Grahovu i Klobuku g.1858. Crnogorci do noge

potukoše Turke i satrše im svu vojsku. U tom ratu knez Danilo zadobi dobar dio Hercegovine i proširi Crnu Goru.

Iste g.1858. dogodi se velika promjena u Srbiji. Na dan sv. Andrije Prvozvanog sastane se u Beogradu tako zvana Svetoandriška Skupština, koja riješi, da se knez Aleksandar zbaci s prestola i da se povrati knez Miloš. Aleksandar i ne dočeka da potpiše ostavku, nego izbjegne u Austriju. Kad se knez Miloš vratio u Srbiju, narod je sav plakao od radosti i ljubio mu skute. No Miloš je vladao još samo dvije godine, a god. 1860. on umrije na svome ljetnikovcu u Topčideru.

Tako sad po drugi put dođe na presto Srbije kiez Mihailo, koji odmah sazva narodnu skupštinu i tu bi riješeno: da se svake treće godine sastaje narodna skupština, da svaki Srbin bude vojnik i da se svakom Srbinu dade dobra puška i municija, da se vježba u oružju. Tako knez Mihailo stvori narodnu vojsku. Za tim stvori i stajaću (redovnu) vojsku, nabavi dosta oružja, baruta i svega što treba za rat, a u jedno podizaše prosvjetu, privredu i bdagostanje zemlje i naroda. Svojom mudrom vladavinom knez Mihailo podiže snagu i ugled Srbije tako visoko, da su onda sve oči bile uprte u njega i svi hrišćani pod turskim jarmom nadahu se spasenju od Srbije.

G.1862, zavade se na Čukur Česmi Turci i Srbi, te iz toga planu pravi rat, koji se zove bombardobanje Beograda. Sad knez Mihailo odlučno zahtjevaše, da se Turci isele iz gradova. Svojom mudrošću on najzad i uspije, pa god. 1867. bez kapi krvi zadobi sve gradove u Srbiji. Ali, na žalost svega Srpstva i Slovenstva, već druge godine knez Mihailo pogibe. On bi mučki ubijen u Košutnjaku kod Beograda 29. maja 1868., a nasljedi ga unuk Jevrema Obrenovića, knez Miloševa brata, Milan Obrenović IV. On bješe, maloljetan, te u njegovo ime primi vladu namjesništvo od tri lica, koje izradi za Srbiju nov Ustav od god. 1869.

God. 1860. i knez Danilo pogibe u Kotoru, te ga nasljedi njegov sinovac Nikola I. Petrović Njegoš, koji i danas vlada, na sreću i ponos Crne Gore. Već druge godine Nikoline vlade Luka Vukalović diže ustanak u Hercegovini, a ustanku se pridruži i Crna Gora, te ispravi svoje međe na toj strani. God. 1872. knez Milan primi vladu u svoje ruke. Za Milanove vlade Srbija je proširena i mnogo unapređena u svemu. Već god. 1875. buknu u Hercegovini nov ustanak, koji obuhvati i svu Bosnu. Tome ustanku pridruže se i Srbija i Crna Gora, te god. 1876. objave Turcima rat, koji se brzo svrši primirjem. No g..1877. i Rusi zarate na Turke, pa Srbija i Crna Gora objave drugi rat, u kome Crna Gora zadobi velik dio plodne Donje Zete i parče primorja, te opet steče izlaz na more, a. Srbija zadobi četiri nova okruga i postade sa svim nezavisna kneževina.

Među tim, Bosna i Hercegovina budu privremeno povjerene na upravu Austrougarskoj, da ih ona uredi i prosvjeti, dok se ne riješi konačna sudbina tih zemalja. A 22. febr. 1882. Srbija bude proglašena za kraljevinu i knez Milan postade prvi srpski kralj poslije Stevana Tomaševića. Na skoro za tim (g. 1885.) kralj Milan objavi rat Blgarima, koji se svrši nesrećno po Srbiju. Zbog toga nepromišljenog rata i zbog loših činovnika državnih, buknu u narodu veliko nezadovoljstvo. Da bi umirio narod, kralj Milan g. 1888. dade Srbiji novi, vrlo slobodouman Ustav, a za tim se odreče prestola 22. februara 1889. god. Njega nasljedi njegov sin jedinac, današnji srpski kralj Aleksandar I. Obrenović V., koji je miropomazan u Žiči 20. junija g. 1889. — taman na 500 godina iza boja kosovskog.

Eto tako je Srpstvo prevjekotilo 10 hiljada godina i preživilo 100 hiljada zlotvora svojih. A preživice ih još toliko, samo — i prije svega— budimo vrijedni i složni!

Kratka povjesnica Srba može se najbolje i najlakše dobiti na moju neposrednu adresu: Sima Lukin Lazić, Zagreb, Hrvatska. Inače može se dobiti u svakoj srpskoj i hrvatskoj knjižarnici, a u Zagrebu u knjižarnicama: Kugli i Dajča i Auera.

Svakom bez razlike, ko uzme bar 13 primjeraka, dajem 30% rabata (popusta), bilo u gotovom novcu, bilo u knjigama. Ispod 13 primjeraka ne daje se popust. Ko uzme samo jedan ili dva tri primjerka treba da doplati po 5 novč. poštarine za svaki primjerak.

Ko želi dobiti ovu knjigu elegantno, vrlo fino ukoričenu, u raznim bojama, sa zlatnim natpisima — treba da doplati još samo 35 novč. za svaki primjerak.

Još nešto! I ovu sam knjigu i pisao i štampao u isti mah. Čim sam zabo perom u prve redove — dao sam rukopis u štampu. Te tako, bježeći pred slagačima u trk, nijesam mogao da odmjerim tačnu ravnotežu knjige. S toga je prvi dio izrađen potpunije, a poslednji sa svim skraćen. U zadnjem času morao sam izbaciti i cio završetak knjige, u kome je bilo opisano današnje stanje Srpstva i srpske crkve. No mnogo što šta skratio sam i naprijed, kroz sve dijelove knjige, te sad me srce boli i čisto bih zaplakao, kad pogledam, šta sam sve morao da brišem i da preskačem, samo da bih mogao učiniti čudo još ne viđeno: da bih mogao na 11 tabačića zbiti cijelu povjesnicu Srba od 10 hiljada godina — a sve za 35 krajcara! A da pređem preko 11 tabaka; to mi je bilo nemoguće. Savršeno nemoguće — po ovu cijenu.

S toga nijesam mogao štampati ni imena pretplatnika. Jer onda bih morao dodati najmanje još dva tabaka štampana, a to bi me stalo samo još 260 for. u gotovom novcu. No sve kad bih ja baš i imao tih novaca, kao što nemam, nadam se, da nema toga brata Srbiiia, koji bi zahtjevao, da ja doplatim još 260 for. za štampanje njegovog imena! Molim, dakle, neka mi se to oprost, a velika hvala svima, koji me pomogše pretplatom. Činio sam sve, što se moglo, k zbijao sam kao u cigansku vreću, a kroz cijela poslednja dva tabaka izbacio sam i prorednice, pa opet ne samo da ne dobih prostora za štampanje imena, nego jedva išćeraž i ovo malo povjesnice do današnjeg dana. Ama, šta ću mu ja, kad je srpski narod za svojih 10 hiljada godina počinio tolika čudesa, da se to nikako ne može sve ispričati — za 35 novčića. A ova knjiga nije smjela biti skuplja, ako hoće da prodre u narod A da bih joj to mogao dati za 35 novč., morao sam je štampati u 12 hiljada primjeraka i zadužiti se do grla. Te sad sam propao kao Janko na Kosovu, ako moji mnogi prijatelji i podstrekači sad ili nikad ne pokažu, koliko su mi prijatelji. Od njih, dakle, zavisi i sav dalji moj rad, a baš sad dolazi ono najkrupnije i najglavnije, a to je:

Šilo za ognjilo,

koje počinje da izlazi — čim se rasproda *Kratka povjesnica Srba*.

A onima, koji me namučiše zapitkivanjem, za što ova knjiga nije izašla do označenog roka, velim: biva da knjige zakasne i godinama, a ne samo nekoliko dana. Jerbo: zgotoviti kajganu i zgotoviti knjigu u 12 hiljada primjeraka — nije baš sve jedno.

Pisac.